13989

ПАНТА СРЕЋКОВИЋ

"СТАРА МОТОРИЈА"

ДЕО II

СВЕСКА 1-2

1866

ГРЦИ и МАЋЕДОНЦИ.

Грчки народ и земља, на којој је он остварио историјски живот, са свијем се разликује од склопа и живљења бивших прије њега историјских народа старога свијета. Грци их надмашују својим оствареним напретком; а земља је грчка различитија и много боља, да се на њој свестраније развије и унапреди људска радња и живљење. Све земље од грчке на исток и југ имају своје једностране особине. Тако: Месопотамија је равница врло родна, кроз коју протиче само двије ријекѐ, али нема планина, брда, шума ни камења; у Персији нема ријека нити је земља за обрађивање, па нема ни морских пристаништа; Сирија је пијесковита пустара и којегдје има врло мало лугова и врло мало мјеста добрих за земљорадњу; у Мисиру има више згода за људско напредовање: велика ријека, опкољена брдима и делтом стоји у свези с морем; али је та уска долина дугачка около 160 сахати, а широка тек 3 сахата и врло је у незгодној свези с морем, и што је најзнатније: Мисир се у свему обдржава том ријеком. Само једна грчка има све згоде за унапређење људства: има различне предјеле, може се у њу доћи са свију страна и непреоблађује ни један услов за добро живљење и унапређење људи. У грчкој имају снијежне вршине Олимпа, родне долине, равнице и приморја, — доста шуме за грађење лађи, свако-

Инв. бр. 836251

јаких руда, читава брда мермера; у исто доба нема ни особито велике ријеке, која би преоблађавала у земљи, ни хланаца брда, који би спречавао свезу између различних дијелова Јеладе. Грчке брегове није могуће свести у неку систему, а тако исто ни ријеке. У читавој грчкој не само да је мало равних просторија, већ их је мало, које би биле прилично широке.[1]) У старо доба биле су родне, као и данас тесалске равнице, долина код Кефиса и бријег код језера Копаида у Беотији; западни дио Елиде, равница Стратоса на међи акарнанској и етолијској и равна мјеста код Памиса у месенској. Сва остала грчка земља врло је згодна за киклопске зграде.

Из тога особитог створа земаљског произлази тешкоћа унутарњих веза у грчкој и нечувена у другијем земљама различност климе и природних појава. Тако је Марта мјесеца у месенским равницама *љето*, у Лаконији *пролеће*, а *зима* у Аркадији.[2]) Чини се, канда је сама природа ишла на то, да створи разопштење и разлику код грчког народа учинивши, да на такој малој просторији земље има тако много земљописних преграда и разлика климе.[3]) Али управо због тијех земљописних разлика морала су понићи удруживања и унутарњи саобраћаји различних мјеста, јер кад је у равницама жито већ пожњевено и сва растиња од сунчане жеге спрљена, на брдовитим је мјестима жито још зелено и по луговима најбоља паша за стоку. Отуда је произишао обичај да тјерају стоку у пашу сходно тој промијени

(1) У садањој грчкој краљевини има свега простора 47,600,000 грчких стрема, па 26,500,000 су планине, кршеви, ријеке, језера и само има добре земље за обрађивање 21,000,000. Strong, Statis. of Greece, p. 2. London 1842.

(2) Gell, Journey in Greece p. 355—359.

(3) Жилци Етолије, планинци, немогу да проживе неколико дана у баруштљивим равницама Брахоре, а да се непоболу. Fiedler bd. 1. p. 184.

природној. Таким начином сама од себе стајала су и стоје у свези брда са равницама.

Још је већма приморавала грке, да се налазе у узајамној свези близина мора са свију страна и сувише дугачка морска обала на спрам простора читаве сувоземске грчке. Различни изгиби и морска пристаништа онако су исто знатна, као њихне ријеке и брда. Због мноштва морских залива, који су далеко продирали у унутрашњост земље, готово су сви дијелови грчке земље били у додиру с морем. Изглед Пелопонеза, са три морска залива: арголичким, месенским и лаконским, још су старинци упоређивали са листом платана; Ксенофонт хвали дупло море около Атике; Ефор — троструко море Беотије, са шта се у њу може доћи са сјевера, запада и југа, а о важности залива коринтског и саронички (што је учинило, те је Коринт постао средсреда трговине између Грчке, Талије и Мале Азије) готово нетреба ни спомињати. Треба се пак сјетити, да није само то Грчка. „Непрекидна грчка“ — *Ἑλλας ἡ συνεχής*[1]) имала је мноштво острва и још више населбина по обалама црног, јегејског, средиземског и јадранског мора и заузимала грдан простор од Трапезунта до Марсеља са „Великом Грчком“ у Талији.

Таква је разлика по мјесту живљења грка од историјских народа пређе њих бивших. Још је већа разлика у самом склопу живљења грка од старих пређе њих бивших народа. Грци су тежили, да свако племе, свака варош и страна да живе самостално. Та тежња за особинама личности, разликује грчку од предходивших јој у историји народа. Та тежња да свако племе буде за себе и сваки град и свака страна и да развију многостручан живот[2]) оства-

(1) Dicaearch. 31. p. 460. ed. Fuhr. Scyl. c. 35.

(2) *Πολυσκημονεστατη* — Страб. II. ст. 127.

рила се у Грчкој онако, као у данашње вријеме у Сјеверној Америци. Тешко је могуће ту тежњу и да разумију људи, који су се навикли на бирократију и централизацију. Тако је, на малом острвићу Папарету или Аморгу било по двије или по три општине са свима својствима самосталних држава. Послије Токвиља, немамо потребе да разлажемо важност и значење десцентрализације, јер само гдје је десцентрализација, ту се може развити и напредовати слободан људски живот и може се развити слобода и благостање људско, које уноси у историју људства истинско напредовање. Тај десцентрализиран начин грчкога живљења навео је грчке философе, да промотре законе, по којима се управљају људска друштва. Они су врло добро били свијестни о разлици између вароши морских и сувоземских, као што су врло добро схватили разлику између људи живећих по селима и варошима. У приморским градовима људи су променљивији, итрији за новости, јако им развијена моћ уображења, воле туђе обичаје и уопште су окретни. У варошима сувоземским људи живе просто, свагда једнако, тврдо чувају своје старинске обичаје, а мрзе на туђе, имају искључиве антипатије и симпатије и тешко напредују у развићу мишљења. Између вароши и села опет се види велика разлика, коју су врло добро схватили били грци. Живљење по селима — по мишљењу грка — нема свију услова, који су потребни човјеку за његово благостање. Сељани незнају шта је безопасност, јер немају стијена около села; ако на њих нападне непријатељ, они морају да бјегају у шуме, и мало их је да би могли имати све што им је потребно. Село је разломак цијелога — града. Град пак и држава, то је све једно. Скуп људи у друштва, мањи од града, није у стању задовољити потребе људске, у којима се разбудио духовни жи-

вот; с тога је град нешто потпуно, што постиже своју цијел.[1]) Грци су нерадо признавали ма чију власт изван њихног града. Градови су им пак стајали једни спрам других, на основима међународног права. За неколико сахати изван Атине, атињац је био у земљи друге државе, као туђинац, али не варвар, нпр. био је туђинац у Коринту и Персији, т. ј. живио по међународном праву, али је овог другог држао за варвара. Сваки грчки град тежио је да се сам управља и да развије свој живот сходно својим условима живљења. Свака варош и сваки народ имали су своје особине и грци су врло волјели те особине. Тако су, по ријечима Дикеарха (Frag. c. 145. ed. Fuhr.) сви градови у Беотији имали своје особине, не само физичке, већ и наравне и политичке; Спарта, Аргос, Коринт и Сикион, премда су били сви доријски градови, али су се разликовали у говору, живљењу и државним уредбама, а још је више било разлике између јонијских градова.

Сва просторија земље, острва и мора гдје су живљели грци звала се „Еллада“ и сви су се поносили што у њихним жилама тече „еленска“ крв, што су једне народности и једне вјере. Свако је племе, свака земља и сваки град имали су своје особине; али су опет зато живљели у јединству и пријатељству много ближе између себе, него ли они народи, који су их опкољавали и живљели заједно с њима у једној држави. Грци нијесу спаљивали људе на жртву, нијесу допуштали да се сакате људи, да би угодили богу, нијесу каштиговали људе сечењем руку, ногу, носа, ушију, нити су ушкопљавали људе; нигдје родитељи нијесу продавали своју дјецу у ропство, нити су држали много жена и најзад, нигдје није владала форма управе теократичка или уопште ма каква форма управе источних народа,

(1) Аристот. Пол. 1, 1, 8.

већ слободне форме управе сходне духу живљења у појединим грчким земљама... Сродство по језику и крви, општи богови и празднице и уопште рекавши, једнаки обичаји и склоности — ово су опште свезе, које су чиниле све грке, да су они један народ, народ слободан, гдје су сви грци, слободни, па би било срамота од свега се тога одрећи рекли су атињци персима: „Сви јелини имају једну крв и један језик и цркве су им опште и жртве су им опште и обичаји једнаки; да издаду атињци све то није лијепо.“ [1])

Мјесто живљења грка. — Грчка се земља у старо доба звала *Еллада* и јесте најбоље и најсавршеније полуострво. Народ грчки пак није *само* живљео у тој правој „Еллади“, већ у сва три комада земље старога свијета. У најбољим мјестима мале Азије, у јужној Талији и Сицилији и по приморју црног и средиземског мора, а за вријеме Александра великог грчки језик, обичаји и населбине распростру се у Азији до р. Инђа и Оксуса и у Африци — свуда се населе грци. Управо пак грци су живљели и развили свој историјски живот у сјеверној, јужној и средњој грчкој, на архипелашким острвима, у јужној Талији и малој Азији са острвима.

Грчка је између 36° и 41° с. ш. имајући у дужину 50, а у ширину 35 кв. м. Са сјевера се граничи Маћедонијом и Илиријом; са истока — јегејским и миртојским морем; са југа — ливијским морем, а са запада морем јонијским. Сва су та мора дијелови једног средиземског мора и стварају мноштво залива, који су чинили, те су готово све стране грчке биле у свези с морем. У јегејском мору има три залива: *пагазејски*, *малијенски* и *опунтски*; *миртојско-лаконски* и *месенски*; *јонијско-кипаријски*, *крисејски*, *коринтски* и *амвракиски*. И тако, сва површина грчке, у

(1) Ирод. VIII. 144.

таком малом простору имала је највеће на свијету приморје. Како је пак између три комата свијета, она је створена за предузимачки и трговачки живот, а тако исто за најбоље промијењивање материјалних и умних радова и ствари. Сама пак суводемна Грчка испресецана је и изукрштана брдима и долинама са родним равницама; са ријекама и језерима; како нема великих ријека, ту јој незгоду накнађују морски заливи. Сама је природа подијелила грчку на троје:

1.) *Сјеверна грчка.* Тај дио земље сједињава се са осталим грчким земљама високом планином *Пидном* (7000 стопа в.) од које се протеже хланац брда преко све сјеверне Грчке, и парчајући се на неколико брда на запад ствара брдовити предјел Епир. На исток се Пидн разрашљава на двоје: мањи брдовити хланац *Камбунски* или *Воло* јесте граница између Тесалије и Маћедоније и свршава се код сароничког залива брдом *Олимпом* (6000 ст. в.); други дио, брдо *Отрис* ствара сјеверну границу Грчке до залива Воло. Између те двије гране брда на истоку упоредо са Пиндом узвишава се брдо *Пелион*, сјеверни крај кога, *Осса*, примакла се Олимпу, а јужни се дио сједињава са Отрисом малим брдашцима. Између Пинда, камбунијских брда, Пелиона и Отрисе била је најважнија земља грчка *Тесалија*, најстарије мјесто живљења свију грчких племена; са три је стране ограничена брдима *Етом*, Пиндом и Олимпом, а са четврте морем. Између Оссе и Олимпа је најродније *Темпејска* долина кроз коју протиче р. Пенеј. Хланаћ брда *Ете* пружа се до мора и свршава се близу мора, тако, да остаје само један добар пут између брда и мора коим се може доћи у средњу Грчку и то је *Термопила*. У Тесалији су јелини почели да обрађују земљу и одтален су насељили остале грчке земље. Најзнат-

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ У НОВОМ САДУ

нији су градови били у Тесалији: Лариса и Фарсал. Епир се граничио са сјев. з. Илиријом, од ист. Тесалијом, од југа и запада амбракијским и јонским морем, гдје је земља обрађивана као и у Тесалији; најзнатније мјесто у Епиру је Додона, знатна с свога оракула. Иза р. Пенеја губио се грчки језик и живљела су негрчка племена.

2) *Средња Грчка.* Она се управо звала „Еллада“ и имала је 8 засебних држава. Идући из Тесалије у Елладу морало се проћи преко а) Дориде, између Етолије, Локриде, Фокиде, Тесалије и залива малијског; ту је био сајуз 4 града. Одтален су се изселили доријци. Западно је од Дориде б.) Етолија и Акарнанија. Њих је једну од друге дијелила р. Ахелоје. Чак у доцније вријеме етолијци су постали познати, а у Акарнанији била је битка Антонија са Октавијом послије које Октавијан завлада читавим свијетом. Источно од Дориде настаје в.) Локрида између Фокиде и мора евбејског и у њој је Термопила т. ј. пут којим се иде из Тесалије у Елладу. г.) Фокида између Локрије и Локриде, одијељења од Беотије брдом Парнасом, на јужној страни кога је био узвишени пролазак и теснац Делфи, гдје је био оракул аполона. Туна је био суд амфиктионски и у ту су цркву са свију страна Грчке долазили људи како на богомољу, тако и на *питијски сабор* и ту су се код кастаљског потока надметали појети који је боље дјело написао у вријеме сабора, гдје су добијали вјенце. Од Фокиде на исток је била д) *Беотија* опкољена брдима: Хеликон, Китферон и Парнас. Многе ријеке с тијех брда створиле су копајско језеро и учиниле земљу родном. Сви су готово беотијски градови познати у историји, јер се готово свагда судбина грчке рјешавала у Беотији: Код *Платеје* су били надбијени персијци и очувана слобода грчка, а код *Херонеје* била је изгубљена грчка слобо-

да; код Танагра су одржали побједу спарћани, а код *Левктре* били су надбијени и морали су уступити првенство тивцима, а Тива је била глава беотијских градова. Иза Беотије на југ, била је *Мегарида* између Коринта и Атике са главним градом Мегаром. Мегарци су очували своју слободу у рату између атињаца и коринћанаца. Од Мегариде и Беотије на исток је е.) Атика, са три стране опкољена миртојским морем; ту су земљу највише љубили богови, веле грци, и она је била прва земља међ свима грчким државама. То је била мала просторија земље имајући у ширину највише 6 к. миља; земља није била родна, па с тога у Атици није могло да роди толико жита, колико је било потребно њеним жилцима да се одране; али је зато било изобилно масличних дрва, меда у планини Химетте, мермера у брду Пентеликону и сребрна руда у брду Лавриону. Жилци су радом и предузимљивошћу надокнадили оно, што нијесу имали од природе. Земља је свуда врло лијепа за изглед и клима је врло добротворна. Главни град Атике била је Атина, далеко од мора једну миљу, између двије ријеке Кефиса и Илиса, на равници изукрштаној брежуљцима, и на највећем од њих био је град (тврдиња акрополис) Атина, а у наоколо тога брда — варош (анополис). Ко је хтио ићи из вароши у град морао је проћи кроз *Пропилеје* — дивна бина налик на капију, гдје су биле намалане и изрезане најдивније слике из битке грка са персијцима; у граду је била црква богиње *Атине*, бранитељке града, а иза те цркве на лијево је била црква еректејска, а на десно *Партенон*. У доњем је граду био с једне стране *Одеон*, гдје су појети читали своје умотворине и театор *Бахуса*, у који је могло стати 30.000 људи, а с друге стране *Пританеј*, у ком су чувани закони и свети огањ и гдје су атињци издржавали

на државни рачун заслужне људе. Атина је имала 10 капија. Около Атине биле су лијепе башче, у којима је био *Лицеј* и *Академија*, гдје су предавали своје лекције најзнатнији грчки философи. Од доњега града била су начињена два велика зида до три атинска пристаништа: *Пиреја*, *Мунихије* и *Фалерона*. У Пиреју је било много цркви, пијаца, дућана и било је много живље, него-ли и у Атини. У Атици је био Елезвин, мјесто светих таинства и Маратон, гдје су грци надбили персијце, а спрећу Атике било је острво Саламин.

3. *Јужна грчка* (Пелопонез). Полуострво Пелопонез узвишена је над морем просторија земље, или управо хланац брда, са брдским гранама на све стране, међу коима су родне равнице, кроз које теку ријеке. Сво је полуострво опкољено морем изузимајући мале коринтске превлаке, а земља је коринтска између два залива и између Мегариде и Арголиде. Самосталне државе на полуострву Пелопонезу биле су: а.) Коринтска, са главним градом Коринтом, који је знатан као трговачка варош између залива коринтског и сароничког. У коринтској земљи, на *истмијској превлаци* држани су истмијски сабори. Иза Коринта на југ иде б.) Арголида између Ахаје, Аркадије, Лаконије и мора. Та је земља знатна још за иројско вријеме. Најзнатнији су њени градови: *Тиринт*, одклен је Херкулес започео да се прославља; *Микена* — престолница агамемнонова; *Немеја*, гдје је био сабор *Немејски* у част Нептуна. Остали врх Пелопонеза заузимала је Лаконија и Месенска. в.) *Лаконија* је била велика 80. к. м. земља је сурова и брдовита. Код р. Евротоса била је престолница Лаконије Спарта, главни град доријског сајуза. Спарта није била опкољена бедемима и њу је састављало 6 села. г.) Месенска, на запад од Лаконије, између мора, Елиде и Аркадије,

најроднија земља у Пелопонезу; њу је рано освојила Спарта и тек ју је ослободио Епаминонд. Најзнатнији су градови *Мессена* и *Пилос*. д.) *Елида* на запад од Месенске између Ахајје, Аркадије и мора, преко које протиче пот. Алфеј, на бријегу кога био је свети луг а у том лугу црква Зевса Олимпијског, гдје су бивали олимпијски сабори. Главни град Елиде био је намијењен богу Зевсу и није имао унаоколо бедеме. е.) *Ахаја* на сјеверу од Елиде, у њој је било 12 сајузних градова. ж.) Између тијех земаља у средини Пелопонеза била је Аркадија, много налик на ужички округ или Црну Гору. Аркађци су се највише занимали патењем стоке, одани су били слободном живљењу, бранили своју слободу и живљели просто. Свуда унаоколо опкољена брдима била је заштићена од непријатеља и тек у доцније вријеме постали су знатни градови у Аркадији: Мегалопољ, Тегеја, Мантинеја и Орхомен и сви су били засебне државе. з.) *Сикиопија* и и.) *Флиазија* врло су мало познате и к.) *Кинурија* — мала земљица, између Арголиде, Лаконије и Аркадије; око ње су ратовали спарћани и аргосци.

Клима у читавој Грчкој одговара њеном земљописном склопу. Нешто мјестоположење грчке, нешто пак високе и снијежне вршине планина проузроковало је доста велику ладноћу у ваздуху. У осталом, како је било разнообразно мјестоположење грчке, тако је исто била разнообразна клима и природни производи. Најзнатније су ријеке у грчкој биле: Пенеј и Сперхеј, које утичу у јегејско море; Ахерон и утичућа у њ Коцит утиче у јонијско море; Ахелоје, два Кефиса, Илис и најзад Алфеј и Евротос. Још су знатна два језера: Копајско у средњој и Ахерузијско у сјеверној грчкој.

У свом грчком приморју има много добрих пристаништа. Западно су море звали јонијским, а ис-

точно (архипелаг) *јегејским.* Најзнатнији су заливи: тампејски (сада салонијски); малијски (зејтунски); уски пролив између средње Грчке и острва Евбеје на најужем мјесту звао се Еврипа; на исток од Истма звало се егинско море и, најзад су најзнатнији заливи: арголијски (навплијски), лаконски (колонитски); месенски (коронски); корнитски (лепантијски) и амвракијски (артски).

Острви.

Грчка земља свуда је опкољена острвима, од којих су њеки припадали најближим на материку државама а њеки били засебне државе.

А.) Острви су на јонијском мору:

1.) Коркира (у старо доба Сферија, или острво Феака, а сада Крф) знатна са своје берићетности, пристаништа и лађа. 2.) Левкадија (санта-Мавра), гдје је Левката позната с трагичке смрти пјеткиње *Сафо* 3.) *Итака* (Теаки) постојбина Улисса и 4.) *Китера,* које су држали за царство Афродите.

Б.) Острви на источној страни грчке:

а.) Егина; дуго су се жилци тога острва борили са атињцима око власти на мору; б.) Саламин познат с битке код њега и побједе грка над персијцима в.) Евбеја, готово највеће острво, на ком су били знатни градови Халкида и Еретрија.

В.) Острви су архипелашки брдовити, као и сви острви јужне Европе; не стоје усамљени, већ су хланац брда у мору и продужење грчких брда и брда западног дијела мале азије. С тога је врло лако могуће одијелити европске острве од азијских. Већи дио острва, који су у јужном дијелу тога мора били су у старо доба подијељени на двије гомиле: *Киклади* и *Споради.* Првог су имена острва јевропска, а другога — азијска не гледећи на то, што о њима тако нијесу стари народи мислили. Најзнат-

нији су кикладски острви: 1.) *Делос*, најзнатнији од свију кикладских острва, јер је, по вјеровању грка на њему рођен Аполон и Диана, с чега су се на њему, главним начином молили Аполону и то је острво било средсреда трговине. 2.) *Парос*, са рудом најљепшег бијелог мермера и 3.) *Наксос* највећи од киклада. — Од спорадских острва најзнатнији су: 1.) *Самотракија*, на коме су свршавана таинства грчке богомоље. 2.) *Патмос*, мијесто затвора св. Јована 3.) *Кос-постојбина* видара Хипократа и 4.) *Тазос*, мајдан златних руда. 5.) *Самос*, 6.) *Лесбос*, 7.) *Хијос*, 8.) *Родос*, с познатим родоским колосом. Осим ових припада Европи *Крит*, (Кандија) гдје су биле остварене најприје доријске установе; знатан град Кносос и брдо Ида и најзад *Кипр*, на ком је била црква Афродите и на ком роди познато добро кипрско вино.

Послије тога земљописног познања грчке земље могуће је извести оваке пошљедице:

1.) Земља је грчка тако раздробљена и испријесецана, да на њој није могла постати једна велика држава: тешко су тесалци могли владати над људима с оне стране Ете, а још теже атињци у Пелопонезу и обратно. 2.) Земља грчка није најбоља за земљорадњу, али нема од ње боље земље на свијету за предузимачку радњу. У осталом, у разним мјестима била је добра и за обрађивање земље, и за сточарство и за трговање: у Месенској су биле најбоље њиве, у Аркадији паша за стоку, у Атици зејтин и мед, у Тесалији најбољи коњи, а најбоље су руде на Тазосу и у Лавриону. За трговину су најбољи приморски градови и многи острви. С тога је поникла и остварила се многобројност начина живљења и многобројне мисли и то је узрок постању разних држава. И 3.) С острва на остр ишло

се из Грчке у малу азију, Финичанску, Талију, Мисир, Крим и т. д.

I. Порекло Грка. Грчки је народ једнога порекла с „аријским“ народима, који су живљели иза семита на исток. Један дио тога народа населио се око Ганга и Инђа, а други се кренуо на запад. Један дио овога дијела, који се кренуо на запад, насели се на полуострву названом „Јелинско“. То је племе одпочело праву људску историју и напредовање у знањима. Да-ли је то читаво племе дошло у један мах или не, то је све једно. Филологијско промаћрање језика јасно показује, да су Келти, Берманци, Грци и Славени произашли од тога „аријског“ племена. С тога се и признаје, да су праотчеви овијех народа дошли сувијем путем с истока на запад, у Европу.

Та грана „аријског“ племена, подијеливши се на двоје заузме два полуострва грчко и талијанско и њихни језици најсроднији су један с другим — оба су народа гране од једнога дебла. О њихном путу, којим су дошли у Европу, може сд рећи, да они ниједу дошли у Европу преко земаља семитских народа и отчеви грка нијесу дошли преко мора, јер иначе, они би морали најприје заузети острве на јегејском мору. Зна се пак, да су те острве населили каријци из мале азије и да су те острве грци населили послије каријца и то из „Елладе“. С тога су праоци Грка и Оска морали доћи у Европу са сјевера покрај црног мора и заузели долину дунавску, па с обале јадранскога мора населили се једни у Талији, а други у Еллади.

Већину пак балканског полуострва, на југ од Дунава, заузели су били и живљели у тијем мјестима људи племена илирског и тракијског и били су дивљи кака им је била и земља, гдје су живљели: они су се налазили у чергарском стању, били

су чобани, војници и хајдуци. Да-ли су грци та два народа затекли, или су они послије дошли у та мјеста, ништа се поуздано не може рећи. Морамо се задовољити тиме, да су ти народи *једног* порекла и језика заузели били сву просторију грчког полуострва. Изданци су тога дивљег народа албанци, а има их у Румунији и јужним балканским земљама. Трако-илирски народи упорно су се одупирали туђинској навали, па се у њихн језик умјешале ријечи и форме туђинских језика, из кога се види, да су јоште и данас остале многе ријечи и форме старинског илирског језика.[1])

Да-ли су Грци у „Еллади“ затекли какав други народ, не зна се. Као поуздано може се рећи, да су људи од племена „Арија“ — дошљаци — грци — заузели земље од керанијских брда и Олимпа до Тенара, а такође и Акарнанију. Сама ријеч „Епирос“ показује, да су Грци некада господарили у тијем крајевима.

Кад су се праоци „Еллина“ одвојили од друштва племена аријског, они нијесу већ били у дивљијем стању; они су знали за њеке заметке и започетке изображења, које су донијени у нову постојбину. Називање поља, кућа, домаће животиње, код грка наличи на имена санскритска; они су знали за употребљење многих ствари. Инђијска ријеч „дева“, код аријца — „дев“, код Грка „теос“. Коријен те ријечи означава свијетлост, дан, видјело. Бог највишег неба инђијски „Варуна“, код грка „Уранос“; имена домаће животиње код инђијца „авис“, код грка — „оис“; бик се инђијски зове „гаус“, грчки — „бо-ис“; дивљи се бик по инђијски зове „стура“, а грчки — „таурос“; псето инђијски „Еван“, а грчки „кион“. Кућа се инђијски зове „већа“, „васту“ и „домас“, а грчки „оикос“, „асту“ и домос“; „врата

(1) Pott, indogerm. spach. p. 85.

инђ. „двара“, грчки „тира“; јарам инђ. „југа“, а грч. „зигон“; осовина инђ. Achse = акша“, а грчки „аксон и т. д. [1])

Код грка се запамтило казивање, да су њихни предходници живљели на југ од Олимпа. Тамо је била тајна „сина земље“ и први је народ био, за који њихне приче причају „пелазги“. Појета Асион са острва Самоса (у друг. пов. осмог в. пр. Хр.) вели: „Да је црна земља родила богоподобног пелазга са родом смртних људи“. (Pausan. 8. 1.). Такође Хезиод у својој историјској пјесми вели, да је Пелазг син земље (hesiod. frag. 135. ed. Goetting). Омир спомиње име Пелазга у свези са светињом додонском (4. 16, 234.). И тако, онај народ који је живљео около Додоне, имао је особито име. Омир га још називаше теспотерима (Odys. 14, 315. Aesch. prom. 830. Strab. 325. Paus. 1, 17.). Ови су теспотери били друга грана пелазгијска, над којима су први владали; тако су исто господарили пелазги и над Тесалијом (hellan. bei Dion. halic. 1, 11, 17.). По пелазгима се Тесалија називала Пелазгија, а по Хајемону сину пелазгову „Хајемонија“ и најзад, по Тесалу унуку пелазговом Тесалија (Steph. Buzant. *Αἱμονια*.). Пелион се називало велико брдо пелазгијско (Apoll. Khod 2, 1240.). Сниже Пенејона била је долина пелазгијска (Eusfath. ad Il. 2, 681.) и Лариса њихн град, који је назван по имену сестре пелазгове; даље је на југу, код извора Амироса била друга, а код Отриса трећа Лариса. Просторија тесалска од Лариссе и Пенејоса до Скотуса у историјско вријеме звала се „Пелазгија“; и на југ до Јолкоса и пристаништа пелашког била је славна пелазгијска богомоља — „пелазгијски сабор“ (Apoll. Khod. 1, 14. 3, 66. Dion perieg.534.). У Беотији су такође живљели пелазги (Diod. sic. 4, 72.). На брду

(1) Kuhn, in Webers indisch. Studien p. 339.

аргоском био је град Лариса, као и у Тесалији. Потоме пелазги били су први жилци у Аргосу. Гроб пелазга показују у Аргосу близу цркве „пелазгијске Деметре“ и ту је син пелазгов сазидао три цркве (Aesch. suppl. 250. Appol. 2, 8, 1.). Осим тога пелазги су живјели у Аркадији, која се звала Пелазгија. Пелазгов син Ликаон назвао је по своме имену брдо Ликајеос, гдје је доцније начињен град Ликосура и он је имао пет синова, који су доцније владали у Аркадији. [1])

Скупивши уједно све те приче може се из њих видјети, да су умјестне пелазгове ријечи код Есхила: „Ја сам Пелазг, син старе земље (palaechthos). Од мене, прозваног славнога цара, засијава род пелазгијски родне земље и све области, кроз које теку Аксион и Стримон, над којима ја владам. Моје се царство простире до Олимпа, с оне стране Пинда до близу Пеона (до утока Стримона) и брда додонског и граничи се једним морем — дотле ја владам!“ (sup. v. 250). Историјци су ту ствар тако исто разумјевали. По Иродоту се „Еллада“ називље Пелазгија. Теспотери у Епиру и жилци Тесалије јесу пелазги, као атињци и аргивци; доријци и аркађани називали су се пелазгима (1, 57. 2, 56, 176. 7, 95). И они су се Јонијци називали пелазгима, који су живљели на сјеверним крајевима Пелопонеза (8, 44). Ефор вели, да су пелазги најстарије племе, које је владало у Елладе и да се називала Пелазгијом Тесалија и Пелопонез, да је Аркађија главно мјесто њихног живљења, па и Страбон вели, да су Пелазги владали над свом Елладом, а главно им је мјесто живљења Аркадија и Тесалија. [2])

На тај начин пелазгијско племе обухватало је сву грчку, као што су доцније Ахејци и чак доц-

[1]) Paus. 2, 22. 8, 22. Lesiodi frag. 136. Paus. 8, 2. 8, 38. 8, 3.).
[2]) Strab. p. 220. 221. 321. 345.

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ У НОВОМ САДУ

није јелини. С тога су се називали пелазгима и Теспотери и Атикци и Аргивци и Аркађани и Јонијци и Еолијци. И тако је то најстарије грчко име, и то су први људи живши на грчкој земљи и предци грчкога народа. С тога је Пелазг син старе (црне) земље и појетски говорећи „син родне ријеке Асопоса или Инака“. Први жилац и оцаковић грчке земље, па и господар јесте син своје земље или своє владе (као н. пр. χαμος је humus, homo). Само име Пелазг означава људе старе земље, оне, који су најприје рођени. [1]) То је Грцима прво опште име.

Пелазгијско име сачувано у причама важно је с тога, што су они установили богомољу у Додони и одпочели да раде земљу и да зидају градове. Они су се разселили из Тесалије и Беотије на острве Имброс, Лемнос до Хелеспонта и у доцније вријеме задржана је код грка та старинска вјера, коју су они извршавали у Додони. [2])

II. Основа грчке историје. Најстарија књига из које дознајемо грчку историју јесте Илијада и Одисеја омирова. Омир стоји на међи два времена митологијског и историјског, сам пак припада митологијском времену. У вријеме Омира, вели Грот, стварајуће народне силе нијесу имале другога употребленја, већ да стварају митологију, па и народ није ништа друго ни захтевао. Сви су гледали на свијет једнако. Точка гледишта била је многобошкорелигијска. У појавима природе и човечанскоме животу, грци су видјели радњу невидимих духова, који су личности. Што је за нас ствар фантазије, то је за њих била стварност. Земља и небо имало је страсти, осећања и остала својства човјечанског тијела. На мјесто сунца, како га ми гледамо и небе-

---

[1]) Pott, etymol. forsch. 1, 40. 131.

[2]) Dunck. gesch. des Abterth.

ских свјетила и закона, по којима се она крећу, грци су видјели великога бога Хелиоса, који излази ујутру с истока, на својим бијелијем коњма и увече залази на западу, гдје његови коњи утишавају жеђ у таласима океана. Кад је доцније Анаксагор казао, да је сунце груда камења — планета, а не бог, њега су грци окривили. Највећи је био онај човјек, у оно доба, који је могао онако казивати, да му је казивање одјевено у форме сходне ономе земану и духу народа. Такви људи били су списатељи Илијаде и Одисеје т. ј. пјеснике, а послије њих долазе учитељи вјере, логографи, историци и најзад философи. Такав је ток развића основе грчке историје.

За Илијадом и Одисејом иде Гезиод, списатељ књиге „дневни рад.“ Човјек, који обрађује земљу, самсамац у природи, непомажу му чудеса, духови и ирои. Истина, он извршује своје дужности спрам њих, али тек сам мора радити; с тога се пјесника тужи на суврмено му стање и с поштовањем говори о преминувшем времену и утјешава се тиме, да ће богови наградити онога, ко добро ради. Њега су назвали: „*илотски пјесник!*“

Све се ближе подилази стварноме животу. За вријеме Архилоха (680—660. г. пр. Х.) мијења се размјер и исказују се личне мржње и лична љубав. Симонид, Алкеј, Сафо иду још даље и описују сасвијем личне ствари. Калин, Мнимерм и Тиртеј већ се *користе* митологијом за своје цјели... Уодушевљење списатеља и љубав слушалаца обраћаљу се на опкољавајуће их прилике. Настаје вријеме писања прозом, јер је било много материјала, који је требало сачувати од заборавности. И заиста се тек тада почиње права историја, а у исто се доба посмјевају Омиру и Гезиоду: „Треба Омира протјерати и бити батинама“, вели Хераклид.

Историјци неописују просто оно, што се прича, већ критизирајући прошло вријеме подијеле се на двоје: једни су вјеровали у сву митологију, други су нешто од митологије усвојили, а нешто одбацивали. Сваки је историјац имао свој начин гледања на проживљени живот свога народа. Тако:

Иродот је био човјек религиозан и држао, да богови одређују правац историјским догађајима, с тога свагда говори с поштовањем и страхом о дјелима вјере. Он је вјеровао у митологију и само се покадкад прокраде и у њега гдјекоја сумња: „много којешта неразумног казују јелини о Херкулу“, вели он: „али, ако је он био човјек и притом један, је-ли то природно, да он убија хиљаде људи!“ Потпуно је вјеровао свештеницима мисирским и бринуо се да исправи на неким мјестима омирове Фалинке;

Тукидид неприча ниједно народно казивање без критике. Ток догађаја види у људској радњи и много је мијењао, додавао и само оно казивао, о чему се нико и није могао ни да посумња. Погрјешка му је најважнија ова: он је гледао на старинско живљење и људе и догађаје, као на сувремене догађаје и онако их изјашњава.

Други пођу тијем правцем још даље. Тако:

Ефор и *Калистен* избаце из историје сво вријеме, све догађаје и казивања, о којима се прича прије повратка хераклида. То је мишљење врло важно и управо од тога доба почињу писати у данашње доба праву грчку историју.

Евгемер напротив, употребио је други лажан начин писања историје и *преокрене* причање у историју: „богови и ироји (јунаци) били су људи и за њихна су их дјела обоготворили“ — то му је главна мисао о старој грчкој историји. „Њеки,“ вели Палефат, који се угледао на Евгемера: „њеки због

глупости вјерују у све басне, које народ прича, а њеки *сасвијем* у те басне невјерују и ови су паметни.“ Сам он иде средњим путем, па њека извјестија одбацује, а нека прима. Таким су начином писали Поливије и Страбон.

Диодор и *Павзаније* ближе приступе описивању саме историје. Први описује догађаје без критике и саглашавања, а о митологији вели: „у митологији нетреба *чепајући* тражити истину; нетреба клеветати на прекрасна дјела.“ У другим мјестима заборавља те своје ријечи и пише историју Урана, Кроноса и т. д. Он је поцрпио своја дата из различних списатеља и тако је смрсио, узукрштао и збркао казивања, да се управо неможе казати, која су грчка. Други т. ј. Павзаније боље се држи грчких казивања. Он описује све што је чуо и казује кад гдје има неподударања. „Приступајући да пишем грчку историју, ја нјесам вјеровао у многе приче, али кад сам их *изучо, видим, да су пametне.* С тога сам и скупио све приче“, вели он.

И тако у вријеме Павзанија јасно се искажу два начина писања грчке историје: пола — историјски и алегоријски. Првим су начином писали говорећи о иројима (јунацима), а другим — говорећи о боговима. Првим су почели писати логографи и продужили историјци, а другим философи.

Многи учени људи новога времена усвојили су овај философијски начин писања грчке историје. С тога ћемо о њему овдје да кажемо своју оцијену.

Филосови су најприје доказали, како се неможе одржати народње причање т. ј. да оно није стварност. С тога су једни нападали на народну митологију Омира и Хезиода; други су проналазили, са свога гледишта, у мифими такав смисао, који није ни наум падао грчкоме народу. Тако:

Ферикид сирски (520 г. пр. Х. еклектик — богосл.) тумачи Зевса, Кроноса и Хтони као да су то начела свега;

Питагор, Парменид, Хераклид и Емпедокл видјели су у митологији тајинствени смисао и сваки по своме начину тумачили мифе, а сви скупа давали су им онако значење, каког није било у митологији, дакле их *толковали* алегоријским начином, на пр. по Емпедоклу је Зевс — ватра; Хера — земља; Аидонеј или Ад — ваздух. Од све прилике он је подијелио *онај* свијет на *богове* и *демоне*, да би приписивао све што је добро боговима, а све што је рђаво и зло *демонима* и т. д.

Теаген регијски *први* је почео да преокреће у алегорију митологијске слике (жив. около 520 г.), а Анаксагор и његов ученик Метродор лампсакски даље су пошли тијем правцем: Анаксагор је тумачио богове да имају умно значење (етијско), а Метродор физичко т. ј. признавао богове, да су то разни физични елементи, па чак је тако тумачио и ироје (јунаке). Тога су се начина тумачења праисторије грчке у новије доба држали Ульшот, Фатер и д. — У вријеме Платона и Ксенофонта алегоријско тумачење грчке историје било је у највећем јеку, а нарочито су Омира хтјели представити, да је био чудан и велики мудрац, који је *крио* од народа своје велике мисли и обукао их у форму *митологије*. Преобладање алегоријског начина тумачења грчке митологије било је у III. и IV. в. послије Христа, када су стоици и неоплатоници хтјели се успоредити са тумачењем божанства хришћанским — алегоријским, и очувати грчко-римску вјеру, као што су то чинили и јеврејски списатељи. У опште су алегоријским начином тумачили богове, а ироје су изјашњавали историјски. Метродоров се начин тумачења мање усвојио, него-ли евгемеров — претворити све богове у историјска лица. На тај на-

чин те двије теорије (измицљотине) између себе подијеле митологију: једни су их испаравали у појиме наравствене и силе природне, а други их преокретали у историјска лица.

Алегоријским тумачењем могуће је било истолковати, *забедити* миф (mihf), како је коме било воља или како је ко дугим размишљањем нашао да је најбоље. Како је ко гледао на свијет, онако је приморавао Омира и друге старе пјеснотворце да гледају и они на свијет т. ј. наносио на њих биједу и приписивао им оно, што им на ум ни на сну није могло пасти. Врло лијепо то забеђивање карактерише Сенека (пис. 8): „то чине Омира стоиком, то епикурејцем, то перипатетиком, то академиком. Очевидно је, да од свега тога у Омира нема ништа, јер је у њега *све*.“ Доиста, у Омира још није била свијест разгранана; она є безразлична, па је у њега све, јер нема ништа разговетног и одјелитог. Код Омира ми видимо сасвијем друго стање свијести, него-ли што је код нас или код старих мислитеља, који хоће да докажу, да је Омир онако мислио, као што су они мислили. Философи се нијесу могли да ослободе погледа на ток ствари свога времена и да се спусте до омировског времена гледања на ствари, (као што код нас, наши историјци и трагедијци толкују нашу историју и приписују своје мисли преминулим временима); па с тога и налазе у Омира своје погледе на појаве васионства и приписују му онаку точку гледишта и онаку мудрост, коју он нити је имао, нити је *могао* имати. Најтеже је било објаснити, шта је навело Омира да *крије* од народа своја опширна знања и да га онако безбожно омаује; али се алегоријци и ту досјете: једни су приписивали то неразвијеном стању народне свијести и дивљих појима, а други — вољи богова, који неволе да се о њи-

ма просто говори. Тумачима прве мисли није ни на ум падало, да-ли може човјек и најгениалнији, да толико надмаши све своіе сувременике, како они говоре за Омира; а још мање су били свијестни измишљачи друге измишљотине, јер за кога богови нису били лични богови — лица, а знаци нравствених појима и физичких сила, он се није имао кога бојати и он би се само утварао.

Из овога се види, да су тумачи оба начина (полак — историјског и алегоријског) дошли до тога желећи дати важност и значење митологији и тако су били заузети појединостима митологије, да се у њихним главама није могло ни родити питање, како су постали мифи. Они су само питали шта значе они? па су налазили историјске сведочбе или теоричне истине. *Како* и *због чега* се исторично дјело претворило у миф и *како* и *због* чега је теорична истина, обучена у миф, могла је учинити да у њу вјерују народи и да задобију власт над њихном религијском свијешћу, они нијесу ни пробали да разјасне, нити се то питање код њих могло заподјети, а све су приписивали *самовољству* појета. Како оно, што постаје од самовољства, тако рећи, није у реду природних закона; то пошљедица таквога погледа буде: потпуно самовољство и своје-вољство при тумачењу мифова. Тако је онда било а и сада, све незналице, све приписују страстима, својевољству и т. д. и сва историја народа није ништа друго, већ историја страсти, својевољства, — *необуздапологија*. Ево неколико прилика, како су алегористе изјашњавали мифове: У вестермановој збирци мифографа, један непознат списатељ вели: „сваког личног или носећег име бога могуће је објаснити троструким начинпм, или *историјски* = *πραγματικῶς* држећи, на пр. да је он био цар; или *психологијски* = *ψιχικῶς* дајући на пр. Хери значење

душе, Зевсу-духа; или физичко-стихијски = *Στοιχειακῶς*, показујући, да је Аполон — сунце, Посејдон — море, Хера — горњи ефир, Атина — нижи слој ваздуха, Зевс — горње и Кронос доње поднебије. На гледећи на та три начина тумачења, треба бирати онај, који се покаже најудеснији.“ У Галевој збирци митологијских списатења, Салустије вели, да су мифи постали од богова и називље поједе *θεαληπτοι* т. ј. „боговдухновени“ и вели, да су богови били милостиви спрама оних, који о њима причају достојне мифове, па послије моли богове, да благосклоно приме његова објашњења. Он дијели мифове на пет реди: богословске, физичке, духовне, материјалне и смјешане. По његовом мишљењу, приче о оманама, преварама, клетвопреступним поступцима и насиљама богова, измишљене су с великим разлогом и мудрошћу, јер паметни људи одмах ће увидјети, да су то алегорије, и на тај начин доћи до закључења, да су и остали мифи алегоријски. Хераклид признаје алегоријско тумачење за једини начин разумјевања божанских дјела и тек тада „*Омир може бити ослобођен од окривљења у безбоштву.*“ Тако он опширно доказује, како аполонове стријеле у првој пјесми Илијаде не значе ништа друго, већ кугу; Атина уздржавајућа Ахила, да не посјече Агамемнона — благоразумије и т. д. Други опет списатељ у вестермановој збирци преокреће у алегорију Сцилу и Харидну овако: „прва означава тјелесне страсти, друга — душевне немоћи, због којих је тешко човјеку препловити пут овога живота.“ Догађај Одисеја са Еолом, по његовом мишљењу доказује, како добар човјек не треба да иде врачарама у вријеме опасности, јер се спочетка и може спомоћи, али најзад излази наопако; он неке мифе тумачи *астрономички* и вели: „приличили светињи богова мислити, да је Енеј син афроди-

тин, Минос - зевсов или Ескулап - марсов? Није, они су се родили под благосклоним планетама, које носе име тих богова“ и м. д. Највише су у томе правцу радили стојици и преокретали мифе у алегорију. Цицерон у књизи: de natura deorum, даје нама мноштво слика таквог тумачења мифа: „Уран, говорили су они, с тога нема мушке моћи, што је небо, које он преставља ефирно, ватрено сушташтво, божија душа свијета, производи све из себе и нема потребе у другоме лицу.“ Кронос потоме ждере своју дјецу, што вјечност ждере пролазеће године. Њега је оковао син његов Зевс т. ј. вријеме се је раздијелило“ и т. д. Сва та изјашњења занимљива су као философијске системе, али немају никаквог стварног значења. Оне су наметуте митологији. Тако исто и изјашњења неоплатоника, н. пр. Прокл старао се, угледајући се на хришћанску троицу, дати особито значење грчкој тријади — богова: Зевса, Посејдона и Ада. Зевс — темељ тројице, како он вели — отац; Посејдон — син, дјелателна сила и Ад — разум. У ствари, по митологији, Зевс није отац своја два брата, већ њихн најмлађи брат, а Ад — најстарији.

Не гледећи на такво самовољно и неосновно алегоријско толковање, стари списатељи врло су их цијенили и држали за истински смисао митологије. Тако:

Варон и Сцевола дијелили су богословију троструко: митологијска или баснословна, државна и физичка т. ј. алегоријска. Прва је била у власти и употреблењу код појета и владала на театрима и у цркви; то је општа народна баснословна богословија, народна вјера. Друга је припадала држави или градској општини, састављајући врсту општинске богомоље и религијски обреда; она је била у рукама државних чиновника, који су извршивали

наше свештеничке дужности. Трећа је искључиво спадала у круг философије и била предавана маломе изабраном броју људи. Народ се држао вјере појета. Сва одговорност за неваљале мифове пада, по мишљењу тијех мудраца народне богословије, на појете; њих су кривили за сва народна сујевјерства; великаши су трпљели ту народно-појетску вјеру, старали се да је одрже, а у ствари били су мишљења философа. Народ је вјеровао у прву, философи су видјели истину у алегоријском тумачењу, а обреде су сви обдржавали због поштовања старине. Опет зато било је потпуно раздељење у мишљењу о вјери: философи су држали да је лажна вјера народна, с тога узрока, што су држали или своје учење истинитим, или су мислили, да истину није могуће знати.

Треба рјешити сада ово питање: какав је смисао могло имати увјерење философа, да они познају истину, а не народ? Како су и да-ли су они могли држати, да знаду истиниту митологију, и да је њихова митологија првовјечна и староставна, а народна искварена? Очевидно они то нијесу знали, нити су могли доказати; јер народна је митологија сачувана од онога земана кад се почела стварати митологија и кад је постала. Философијска тумачења постала су доцније. И тако, митологија философа није истинита у прастаром, староставном значењу, већ су то мисли поникнувше из умова доцнијих мислитеља из проматрања митологије. Њихна снага била је у умним погледима, а не у историјским доказима. За нас, дакле, оне имају значење само као алегоријско тумачење митологије, а са свим немају значења смисла истинског и староставног — праве митологије. Ми знамо из каких су побуђења те мисли поникле; можемо представити њихну историју и оправдати њихов појав, али ни-

како неможемо допустити, да оне садрже у себи староставни садржај митологије. Још више, ми одричемо *са свијем* сваки измајсторисани садржај вјештачким начином обучен у митологијску форму. То би могуће било тек у том случају помислити и предпоставити, кад би било доказано, да је грчку митологију створило свештенство, које је било приморано, да проповједа грубим и дивљим грцима своја религијска, физичка и историјска знања у облику и сликама симболичким. У овом случају народ би усвоијо симболичке облике мифа, а истински смисао остао би сопственост свештеника. Тек послије такве предпоставке могуће је допустити алегоријско или симболичко толковање грчких мифова. Ту предпоставку измислили су у новије вријеме они учени људи, који се држе тога алегоријског тумачења грчке мигологије н. пр. Крајцер. Како је пак та предпоставка лажна, онда је лажна и сва зграда основана на лажном основу.

Послије свега тога треба се одрећи писања историје на основу митологије, вели Грот. Из митологије дознајемо душевно стање људи онога времена, када су се стварали мифи у скупу са опкољавајућом природом и њеним појавима. Спољни историјски догађаји праисторијског времена грчке историје, то је тако вријеме, у које човјек не може доћи „ни пјешке, ни на лађи“, као што вели Пиндар за хиперборејску земљу. С тога ћемо ми поступати сходно самоме току и развитку грчке историје,[1]) представивши је онако, како се сам живот народни развијао, по законима развитка свакога друштва. Све грчке приче о првом насељењу њихних праотаца у Еллади, о народима и догађајима онога земана, са свијем су појетијског својства и тешко је одвојити истину од измишљотине. То тако траје безмало до

(1) Grote a history of Greece. lon. 1851.

776 год. прије Христа т. ј. до прве записане олимпијаде. Избацити из историје та појетска називања није могуће, јер се у њима садржи историја долазка, насељења и заузећа земље народима грчкога порекла, — садржи се унутарња историја њихног гледања на васионство, на друштво, на онај свијет, — садржи се у њима развиће свијести грчкога народа у оно доба. С тога самог могуће је подијелити историју грка на двоје: 1.) митологијско и 2.) историјско вријеме грчке историје.

I.

Митологијско вријеме грчке историје.

Како су се грци звали *пелазгима*, у прво вријеме њихне историје и како се прича о њеким туђим дошљацима међу њих и најзад, како се појављује име Ахеји и Еллини и како су ови последњи главни радници у остварењу друштвеног живљења јуначкога времена праисторијске грчке: то у састав овога првог дијела морају доћи приче о пелазгима, о досељеницима и о јелинима. [1])

---

[1]) Код грка о томе првом времену имају приче 1., тесалијске, 2.) беотијске, 3.) јонијске, 4.) аргоске, 5.) причање о рату против Тиве, 6.) о рату против Троје (Илиона) и 7.) причање о повратку из Троје. У том је реду остваравао се и грчки живот. Још у оно доба, кад су се грци доселили на балканско полуострво, њека су племена тога народа прије успјела да постану изображенија, а услед тога, моћнија и познатија, као што су имена п е л а з г а, доцнија „ј е л и н а“. Под именом пелазга, грци су били познати у најстарије вријеме, као напр. славени под именом срба. У доцније вријеме надвлађује друго име „еллини“, а још доцније постаје познато име једнога племена јелинског, које је живјело на западу грчке и звало се г р а ј и или г р ц и; с тога су талијански народи звали их овијем пошљедњим именом и очувало се до данас. Сами пак грци називали су себе „ј е л и н и м а.“

1.) Причање о пелазгима. Ми већ знамо, да су се пелазги доселили на балканско полуострво са сјевера и заузели сву грчку земљу. Може бити, да су они позајмили унеколико своје изображење од тракијских племена, зашто и називљу њеке своје најстарије појете да су били тракијци. Они се најприје населили у Тесалији, пак су одатлен заузели осталу грчку и њеке острве. Пелазги су учинили највећи напредак у Епиру, као што сведочи *додонска богомоља*, коју су они намијенили богу *Зевсу*. За вријеме пелазга Тесалија је била најизображенија, гдје су први пут пелазги одпочели радити земљу у родним тесалијским равницама, а тако су исто одпочели обрађивати земљу у Беотији код језера Копаида, гдје је био још давно познат славни град Орхомен и најзад су обдјелавали земљу на југоисток од Беотије у Атици, у Арголиди и Сикиону. Како су стајали између се та племена грчка незна се. Причање пак сачувало је имена њеких њихних вођа, од којих су најзнатнији: Огигес, који је владао у Беотији и Атици на 22 стотине година прије Христа и цар аргоски Инах за кога мисле, да је живљео на 19 стотина година прије Хр. За владе првог, прича се, да је био потоп у Беотији и Атици и потопио све онамошње жилце. Име *Инаха* прешло је у пословицу, кад се хтјело рећи, да је нешто било давно. Најважнија држава тога земана био је *Орхомен*, ког су се жилци, од све прилике, по имену једног племена називали *минијци*. Орхомен је био у сјевероисточној Беотији, као престолница *минијца* и био је у најстаријем времену знатан са свога богатства. Околне су земље биле врло усрдно обрађене, а прокопани канали сједињавали су језеро копаидско са евбејским морем и бранили су земљу од поплаве. Архитектура је била врло унапређена у Орхомену. Од тијех најдаљих времена

најстарије историје грчких праотаца уцјељеле су у грчкој особите зграде, за које се у доцније вријеме причало, да су их градили полубогови *Киклопи*. Те се зграде зову киклопске *(цшклопске)*. Још се и данас могу видјети којегдје у грчкој развалине таких бина на пр. у Микени у Арголиди, за коју се прича, да је била ризница Атреја и одломци зидова тога града са капијама, над којима се налази два лава изрезана од камена, а то је најстарија грађа грчке архитектуре. Осим тога унеколико су остале још до данас читаве такве бине у Атици, Аргосу, арголидском граду Тиринту, у Орхомену и т. д. Таких одломака има и у Талији. Циклопске су бине начињене од великог камења, грубо отесаног и прављена је бина без креча и пијеска полусводом изнутра. Те бине прављене за вријеме пелазга њеке су грдно велике, налик на мисирске и мора бити, да су их градиле читаве гомиле народа, који се покоравао или свештеничкој касти или неограниченом насилнику, који је их приморавао да то раде. Послије пелазга није било свештеничке касте, нити је когођ приморавао друге грке да таке радове раде.[1])

Пелазги су, на тај начин, праоци грка живших у пастирском и тежачком стању, какима су чак и у доцније вријеме остали у Аркадији, гдје су се између брда очували пелазги онакима, каки су били и у најстарије вријеме. Спомен се о пелазгима очувао у Епиру код додонске богомоље — средсреде светиње свију грка; у Тесалији, гдје су одпочели обрађивати земљу; у Беотији, гдје је била моћна пелазгијска држава Орхомен минијца и прокоп од копајског језера до евбејскога мора; у Аркадији,

---

[1]) Њеки мисле, да су пелазги правили те зграде бојећи се потопа.

мјесту најстарије богомоље Зевсу ликејском, у Аргосу, гдје је владао цар Инах.

2. Причање о дошљацима са истока у грчку. Како су мисирци, Финичани и други малоазијски народи много прије грка учинили били напредак у свима гранама људске радње, то као сусједи морали су имати уплива на грке. Да је то тако доказује 1) народно причање, јер се казује, да су се доселили у грчку из Мисира Данај у Аргос и Кекропс у Атику (1582 год. пр. Х.); из Финичанске Кадм у Беотију (око 1519 год.) и у половини 14. вјека пр. Х. дође у Пелопонез Фригијац Пелопс. 2) То исто свједоче старински грчки појети и 3) о томе упливу истока на грке говоре најзнатнији грчки научени људи, као на пр. Иродот и Платон. И тако, нема сумње да су имали уплив на грчку Финичани, мисирци и малоазијски народи. Само пак причање о дошљацима није истинито, већ измишљено народним причањем, да се у једноме лицу искаже тај уплив. Да је то тако, види се из самих причања, у којима се доказује сродство дошљака са грцима. Свезе трговачке са Финичанима, који су копали сребро на острву Тазосу, имали своје населбине на остр. Родосу, Самотракији и т. д. допринело је како размијену производа, тако исто и размијену мисли. Тако је исто било и са мисирцима, а што се тиче Пелопса, то се види, да је сасвијем по пореклу грк. Осим тога, сви догађаји с потомцима тијех досељеника доказују, да су они сасвијем грци. Уосталом, како је то праисторијско вријеме и како су доцније те фамилије биле знатне у историји грчкој, ми ћемо укратко да кажемо о њима народно причање:

а.) Најприје се доселио у Атику (прича се у *јонијским* причама) *Кекропс*, из мисирског града Саиса. Њега врло добро дочека и прими цар атикски,

уда за њега своју кћер и доцније он предузме да влада. атине није било, и он начини тврдињу Кекропију. Њему се има благодарити, по причама, за то, што се у Атици одпочео државни склоп и што су људи почели да живе у друштву. У ствари пак, вели Иродот (8, 14.): Атињци су се звали пелазгима и кранерима у пелазгијско доба; за владе Кекропса звали се кекропци и тек завладе Ерехктеја, који је завладао послије Кекропса, назову се „атињци.“ Кекропс је, по причама, први човјек и праотац атичког народа: он је установио на брду Кекропији богомољу, измислио начин сарањивања мртвих, показао како да раде земљу и како да сију и да раде маслинке. Он је, веле, ујединио народ у једну државу.

б.) 1511. год. дође у Аргос мисирац Данај са својих 50 кћери и чигавом гомилом људи. У Аргосу одпочео он да влада послије Пелазга и аргосци добију име данајци. Пелазгов гроб показују у Аргосу, у цркви пелазгијске богиње Деметре, а данајев — близу богомоље Аполона. Особито су многобројне приче о данајевим потомцима Персеју и Херкулесу. Персеј син Зевса сврши на Пегасу (крилат коњ, као момчилов Јабучило) многа славна дјела, али ћемо мы о њима на своме мјесту говорити.

в.) Мало прије Данаја, 1519. год. веле приче, да је дошао у Беотију *Кадм* син Агенора цара Финичанског, а брат Феникса и Европе. Како је Европа била пропала некуд, он пође да је нађе и дође на Тазос, а одтален на бријег тракијски. По божијем упутству он је ишао за једном кравом и гдје је она легла, ондје је он основао град, а то је било код извора Ареса. Ненашавши сестру, коју је Зевс украо, он се несмједне да врати натраг кући већ оснује град Тиву у Беотији; установи богомољу, научи пелазге да раде виноград, да копају ру-

де и донесе им писмена. Судбина је његових потомака знатна особито с тога, што је над њима била божја освета за гријех Едипа.

г.) Најзад се, по причама грчким, досели на западни бријег јужне грчке из Фригије Пелопс, син цара лиђијског Тантала и ожени се са кћерком онамошњег цара и насљеди власт. У доцније вријеме, веле, он освоји сво острво, које се од њега прозове Пелопонез. Његови су потомци — Агамемнон цар микенски и његов брат Менелај цар спарћански — человође у рату тројанском.

Те четири приче немају никакве историјске истине, а стоје у свези са религијским причама грчким. Грци су доиста се многоме којечему научили од финичана и фригијца, а може бити и од мисираца, са којима су стајали у трговачкој свези, па да би изјаснили доцнији списатељи позајмљено од њих напредовање измишљена су ова лица.

3. Јуначко вријеме у животу грчкога народа. Пелазги заузевши сву грчку земљу и дошавши у додир са напреднијим финичанима, мисирцима и мало-азијским народима сами постану напреднији у свима струкама људске радње. Тада и настаје јуначко вријеме у животу грчкога народа, и с јуначким временом они добијају друго опште име *Ахејци*. Омир их у својим пјесмама назива *Ахејцима* и *пан-ахејцима, данајцима, јелинима и пан-јелинима.*[1])

Приче изводе обично имена народа од појединих лица и у доцније се вријеме измисли читава историја о томе лицу, које није никада ни било на

---

[1]) Име »јелини« и »јелинска« постало је у доцније вријеме или од подводних и блатних мјеста *τα ἕλη*: или точније од ἕλη, које значи, сунчана свијетлост, видјело (hesych. ἕλα). Исто тако од *σέλας* јасност и *ἥλιος* долази *σελήνη* и ἕλενα; ἕλενα је старија форма. Хеллопија = јелински значи »свјетлоока,« а еллас = земља видјела. Селлен и хеллен = свјетлост видјела; Зевс еленски = видјело зевса.

свијету. Најстарије грчке приче казују о „гигесовом потопу“, а доцније опет о новом потопу, који се догодио у вријеме Девкалиона. Одтален и именима нових грчких праотаца изјашњавају нова имена грчких народа, која су они у доцније вријеме добили у разним државама, које су постале послије пелазгијског доба, кад су добили политичку важност други народи пелазгијскога племена. По причама се вели, да је Девкалион живљео за 16 стотина година пр. Хр. Отац је девкалионов полубог Прометеј, потомак неба и земље, човјек имавши божији дар, па је хтио да створи људе, као што их је и Зевс створио; он направи тијело човјека и украде с неба ватру, те га тиме задане т. ј. даде тијелу душу живу. Зевс га зато каштигује и прикује за кавказку стијену, гдје му јастреб трзао и кљувао цигерице. Херкулес ослободи Прометеја и Зевс му опрости и обдари га несамртношћу. Тумаче то причање тако, као да је Прометеј пронашао ватру и извео из дивљег стања народе около Кавказа. Син његов Девкалион био је несретан, јер се у његово вријеме догоди потоп и све људе подави, а само благочестиви Девкалион и његова жена Пирра буду очувани на лађи, коју су ради тога и направили били. Послије девет дана пловидбе по води њихна се лађа заустави на брду Парнасу. Девкалион и жена његова Пирра по заповјести божијој опет произведу на свијет људе, бацајући преко себе камење. Од камења баченог преко себе девкалионом постану мушкиње, а од камења, које је Пирра преко себе бацила постану женскиње. С тога су грци држали Девкалиона за праоца људи. Како су се сви називали јелинима, то прича вели, да је Девкалион имао сина *Јелина*. Како се грчки народ по својим нарјечијама дијелио на четворо: ахејце, јонијце, еолијце и доријце, то прича вели,

да је Јелин имао три сина: *Еола* или *Ајола*, *Дора* и *Ксута*, а Ксут је пак имао два сина: *Јона* и *Ахеја*. Тако се казује у причама, а у ствари, као што се види из језика, обичаја и како вели историјац Тукидид, јелини су потомци Пелазга т. ј. то је онај исти пелазгијски народ само што је већма постала општијом и ушла у употребленье ријеч „јелини“ т. ј. људи видјела, а заборављена и забатаљена ријеч „пелазг“ т. ј. син црне земље. Јелини су већ били народ, који је учинио и велики напредак и његова се радња остварила у јуначким дјелима. Та његова дјела исказују се по времену самог напредка народа грчког у земљама посебице, гдје су јелини живљели. У том случају најприје видимо дјела појединих јунака и нов начин друштвеног склопа; а доцније предузећа читавих држава и најзад, јуничка дјела свију грчких народа и влада. На тај начин овамо долази: 1.) нов склоп држава и јуначка дјела појединих људи у земљама понаособ, гдје су се први пут грци настанили. 2.) Унутрашњи тивски ратови. Општа предузећа народа грчког, 3.) предузеће аргонавта. 4.) Тројански рат и 5.) пошљедице тога рата или повратак хераклида.

1. Нов склоп државни. Најприје се почиње напредованье грка на морским острвима, а доцније излазе на бину историје грчки народи, који су живљели на морским обалама и најзад постају историјскима народи, који су живљели на материку. Нови државни склоп грчког народа, различан од склопова свију других народа, појављује се на острву Криту. У старо је доба на острву Криту владао цар Минос — први грчки законодавац. Његови закони и владалачка мудрост, тако је била прослављена, да се мислило, да је стајао у свези с божанством и када је умро њега су и његовога брата Радаманта

држали за судије на ономе свијету. По миносову склопу и законима сви су људи у друштву међу собом равни и главна је тежња законодавца, да се одржи код људи јуначко витештво и енергија. На остр. Криту није било приватног имања (сопствености): све се држало да је свију; људи су морали ручавати сви заједно. Царска је власт била неограничена само у рату; правитељством су били сами пуноправни држављани, а администрацију је извршавао савјет лица изабраних држављанима. Земљу су радили само *робови*. Млађани се нараштај воспитавао на рачун државни и главна је намјера воспитања била: да се у дјеци развије физичка снага, јунаштво, скромност и умјереност. Минос је научио крићане да буду добри морски војници и имао је велику морску војску. До Миноса су главни трговци на мору били каријци, па су у исто доба били и морски хајдуци. Минос савлада те хајдучке чете и очисти море од њих. Он освоји све острве архипелашке од Тракије до Родоса и бринуо се да утврди критску владу основањем населбина на разним острвима и на мало-азијском бријегу. На тај начин Крит постане прва морска држава у грчкој. Минос је основао три града на остр. Криту: Кнос, Кидонију и Фест.

У једним се причама грчким вели, да је за владе овога, а у другим да је за владе Миноса II. живљео у Криту *Дедал* и његов син Икар — први грчки вјештак. Тај *Дедал* начинио је за владе Миноса II. *Лабиринт*. **У** то је исто вријеме чинио многа зла људма на острву Криту дивљи бик *Минотавр*. Једне приче веле, да га убио Херкулес, а у другима се вели,. да је био Минотавр затворен у Лабиринт. Лабиринт је био близу гр. Кноса и тако је био смишено направљен, да је сваки човјек у њему морао залутати и требало је нешто особито да се дого-

ди, да онај, који је у њ ушао, натраг се врати.[1]) По причама, Минос II. далеко је раширио своју државу и чак је био освојио атињце. У исто доба на остр. Криту постану моћни и силни жилци града Хортина, миносова држава пак почне малаксавати и већ за вријеме тројанскога рата крићани су имали само неколико лађи, а на мору је било мноштво хајдучких чета.

Остале радње грчког народа јуначког времена, једне су опште свију грка и морају бити описане посебице, а друге су радње појединих држава и мы ћемо их овдје изложити по реду. У продуженју јуначкога времена познате су грчке државе: Арголида, Лаконија, Коринт, Атика, Беотија, Етолија и Тесалија. У доцније вријеме свуда се измијени стање ствари пелазгијског времена осим Аркадије. Аркадски су жилци доцније с пуним правом себе називали „*старожилцима*“, правим грцима, негледећи на то, што су они сви прави грци и потомца пелазга. Мы ћемо по реду описати радњу и догађаје у тијем државама праисторијског (митологијског) времена:

а.) У Арголиди су владали потомци данајеви. Два његова праунука *Акризије* и *Прет* заваде се и подијеле државу. Акризије владао је у Аргосу и околним предјелима, а Прет владао над осталом Арголидом; он начини град Тиринт. Акризије имао је само једну кћер Данају, која зачне од бога Зевса и роди сина Персеја. Оракул каже дједи, да ће му унук доћи главе. С тога како се роди Персеј његов дјед заповједи да мету у један сандук Данају и њезина сина и да их баце у море. То буде учињено; али је Данаји и њезином сину бог помогао,

---

[1]) У новије вријеме тражили су тај Лабиринт и ништа друго нијесу нашли осим мјеста, гдје се вадило камење близу Кноса. Од све прилике, то је умотворина фантазије.

те они сретно преплове море и радосно буду примљени онамошњим царем. Кад Персеј одрасте он одплови на обалу западне Африке да убије *Медузу* — Хоргону т. ј. једну од три сестре, која је имала главу уплетену змијама и кад је на кога погледала, одмах би се онај од ужаса окаменио. Од те три хоргоне само је Медуза била самртна. Под заштитом богиње Минерве Персеј њу убије. Враћајући се у грчку са окамењеном главом медузином ослободи *Андромеду*, кћер етиопског цара, одређену, да је изједе њека морска аветиња и ожени се ш њоме. Допавши у домовину помири се са својим дједом, али га на сабору неотице убије диском и сам постане цар аргоски. Доцније промијени своју престолницу за Тиринт, но није хтио сједити у њему већ направи град *Микену*. Персејев унук *Еврисшеј* не само да постане цар микенски, већ покори и све потомке персејеве. Најзнатнији потомак Персеја био је син Зевса и Алкмене Херкулес или Херакл најзнатнији грчки јунак као код нас Краљевић Марко. Херкулес или Алкид није се могао другчије ослободити из под владе Еврисшеја, већ пошто изврши дванајест јуначких дјела, које му је наредио Еврисшеј. Херкулес јуначки изврши сви дванаест дјела. Најприје оде да убије лава, у *немејској* шуми, који је давио људе, па како га није могуће било убити оружијем људским Херкул га рукама угњави. Кожу тога лава свуда је носио. Затим убије Хидру т. ј. змију, која је имала много глава, живила у лернејској бари у Арголиди и нико је није могао убити с тога, јер је на мјесто једне одсјечене главе нарашћавало нове двије. Херкулес се довије злу и како одсијече главу он одма оно мјесто опрљи. Треће и четврто његово јуначко дјело било је, да убије, да ухвати знатног јелена и страховитог вепра живше г у Аркадији у планини

Ериманту. Вепра он однесе живог Еврисшеју. Затим је морао избацити ђубре за један дан из арова елидског цара Авгија, гдје се држало 3000 волова, ухватити дивљег бика на остр. Криту и прогнати страшне грабљиве тице харпије, које су живљеле код стифаљског језера у Аркадији Све то он изврши и с највећим опасностима и доведе Еврисшеју дивље морске коње тракијског цара Диомеда, који су се ранили људскијем месом. Осим тога донесе му скупоцену подвезицу Иполите, царице јунакиња амазонки и златне јабуке из башче Хесперида (три виле — нимфе — живљеле су у западној Африци и поставиле биле дракона, да чува те јабуке). Најзад, Херкулес изврши најтруднији посао, јер је ишао у ад и из ада довео Еврисшеју пакленo псето Цербера и опет га натраг одвео.

Тада се тек он ослободи од Еврисшеја, пак је још урадио многа дивна дјела. На тај начин он постане углед грчкога јунака, који је својом физичном и нарависшвеном снагом задобио себи слободу и борећи се против свега што је гнусно, грубо, шкодљиво и неваљало чинио је добро људма и прославио се доброчинсшвом. Водећи своје порекло од бога, Херкулес има у себи све што је добро и лијепо, али као син самртне матере има и слабости својсшвене људској природи. Прише веле, да је он једном сврнуо с правога пута, и тако се поквари, да се преда њежности и као роб лиђијске царице, носио је женско одијело, прео и радио је послове царичине као слушкиња. То није трајало дуго: он долази к себи, види до чега је доспео, како се понизио и опет ради знатна дјела. Најзад, знајући, како се велика и праведна лица небоје самрти, он се сапали, очисти се од свију слабости, одлази на небо и заузимље мјесто у реду богова.

Синови и унуци Херкулеса буду протјерани из отаџбине и тек се поврате послије тројанскога рата натраг из средње грчке у Пелопонез и мало по мало завојују готово читаво полуострво. По смрти Херкулеса оба царства освоје други цареви. Евристеј није имао дјеце, са шта послије његове смрти освоје Микену *Атреј* и *Тијест* синови пелопсови. У Аргосу владале су две туђинске владалачке породице. Од прве је знатан *Адраст*, а од друге *Диомед*.

Владалачка породица пелопидова дома представља ред крвавих преступљења, која су у доцније вријеме била описивана у трагедијама. Већ отац Пелопса Тантал заслужио је да га покарају богови, који су га највећма волели. Тантал, да би дознао, да-ли богови све знају заколе свога сина и почасти их њиме. Богови се наљуте, васкрсну Пелопса, а Тантала баце у пакао, гдје је он стајао у води, гледао свакојаке воћке, па трпећи највећу жеђ и глад није се могао напити воде у којој је стајао, нити јести воћа, које је гледао! То је по причама каштига, што се није могао наситити и задовољити, кад је све имао и био цар. Танталов син Пелопс преваром убије елидскога цара Енома, од кога је хтио отети и кћер и царство. Доцније он убије еномова сина Миртила, који му је помагао у извршењу његовог предузећа за половину царства. Миртило је пак био син Нептуна и од тога доба непрестано је освета тога Бога гонила род пелопидов. Међусобице и убијства постала су природна својства пелопидовића. Од синова пелопсових највише се прославили и прочули *Атреј* и *Тијест* владалци Микене, који су подијелили међу собом то царство. Живљели су непрестано у кавзи међу собом, убијали један другом дјецу и чинили свакојака злочинства један другом из пизме и кав-

ге. Најзад, *Егист* син тијестов убије Атреја, а Агамемном син атрејев убије опет Тијеста, прогна Егиста и отме му царство. Доцније се Агамемнон ожени с кћерком спарћанскога цара Тиндареја *Клитемнестром;* предводио је грке у рату тројанском и најзад га убије Егист и његова невјерна жена Клитемнестра, а његову дјецу Ифигенију, Електру и Ореста постигне судбина свијех пелопида.

Кад је Агамемнон владао у Микени онда је у Лаконији владао цар Тиндареј; имао је два сина: *Кастора* и *Полукса* (диоскури) и двије кћери *Клитемнестру* и *Јелену*. Оба сина и кћер Јелена управо су била дјеца бога Зевса, а Тиндареј се тек онако називао њихов отац. Јелена је била најљепша женскиња у грчкој и углед љепоте. С тога нагрну просиоци са свију страна и тако их је било много, да се њезин отац поплаши од њих, кад би их његова кћер одбила изабравши једног, и закуне их, да њега бране и његову кћер од увреде, коју би му могли учинити одбачени момци. Јелена даде руку *Менелају*, брату агамемнонову, који пошто призна диоскуре за богове постане цар лаконски.

в.) Најстарији владалац Коринта, ког је име познато, био је *Сизиф*. Њему је суђено на ономе свијету да за његова зла дјела мора вјечно износити на високо брдо један тежак камен, који се одмах одкотрља низбрдо тек што га он изнесе и *Сизиф* опет мора ићи доле да га изнесе; али се опет камен доле одкотрља и тако вјечито. Потомци сизифови скоро су изгубили владу над Коринтом јер је над Коринтом завладао Агамемнон.

г.) У Атици су владали цареви од разних владалачких породица. За владе *Ерехтеја* дође у Атину син јелинов *Ксут*, који узме за жену кћер цареву *Креузу*, али је на скоро са својим синовима Јоном и Ахејем морао отићи из Атике. Приче су

народне уплеле у атиксу историју та митологијска лица с тога, што су атикци били јонијци. Осми цар послије *Кекропса* био је *Егеј*, који је ратовао са критским царем Миносом II. Приче веле, да је био убијен у Атини син миносов Андрогеј и Минос је одпочео рат да се освети атињцима за убијство сина. По истом причању атињци су били надбијени и морали су пристати да кроз сваки девет година шиљу у Крит седам младића и седам девојака, да их поједе *Минотавр*. Још за живота Егеја његов син и наслједник *Тезеј* ослободи атињце од тога срамног данка. Тезеј је живљео пр. Хр. за тринаест стотина година и послије Херкулеса највећи је грчки јунак. Он се није родио у Атини, већ у арголидском граду *Трезени*, гдје га је Егеј оставио, као мало дијете заједно с мајком, која је била кћер тамошњега цара. По заповјести очиној Тезеј није смио прије отићи оцу у Атину, већ кад порасте и постане тако снажан, да је могао подићи једну литицу, под којом је Егеј оставио мач и опанке (сандалије). Кад је Тезеју било 16 година он оде оцу са тијем знацима. Путујући тражио је прилике да се прослави и прочује. Прилика је пак било доста. Он најприје убије близу Епидавра знатног хајдука *Перифета*, који је нападао на све путнике и убијао их гвозденом батином. Он је ослободио свијет и од другога злочинца, који је живљео на Истму, било му име *Синис*, и тако је био јак, да је растове савијао. Кад би кога путника ухватио, онда је савијао два раста, па привезивао јадног путника једну ногу за један, а другу за други раст; тада је пуштао растове, који су путника на двоје растрзали. Тезеј савлада Синиса и мете га на исте муке. Керкион је било име трећем злочинцу, ког је он убио. Овај је приморавао кога год сретне да се ш њиме рве и одма га обарао и убијао. Најзад, дође Тезеј

на међу између Мегаре и Атике, гдје је живљео страхотни хајдук *Скирон*. Сједећи на литици он је приморавао путнике, да му перу ноге и тада их је бацао у море. Тезеј га умори истом смрћу. Послије тога каштиговао је хајдука *Прокруста*. Овај Прокруст дочекивао је путнике врло лијепо, али их гостио најцрњим начином: имао је два кревета: један сувише дугачак, а други сувише кратак. На први су морали легати људи малени и као ради тога, што је дугачак кревет он их тако протезао, да су они умирали у страшним мукама. Путнике пак високе водио је на кратки кревет и одсјецао им је ноге, колико су дуже биле од кревета. Осим тога Тезеј у путу поубија грабљиве зверове и како дође у Атину, учини оцу врло велику услугу: У то доба Егеј се само називао да је цар, а власт је зграбила била у руке једна богата фамилија и знатна врачарица *Медеја*, која је била утекла из Коринта у Атину. Тезеј прогна отимаче царске власти и поврати власт своме оцу.

Мало послије тога Тезеј ослободи атињце од срамног давања данка крићанима. Он заповједи, да га умету у број младића, који су били послани по уговору на о. Крит. Кад оде у Крит допадне се *Ариадни* кћери цара Миноса; она му помогне, те се избави из Лабиринта т. ј. даде му клубе конаца и каже, да привеже један крај од клупчета при уласку у Лабиринт, и непрестано да га одмотава идући унутра. Он то учини, убије Минотавра па држећи се конца изађе из Лабиринта, брже сједне на лађу заједно с Ариадном и пође натраг; у путу, на о. Наксосу морао ју је оставити, јер му је бог Вакхус казао, да ју је он себи изабрао за жену. — Лађа је одпловила на о. Крит са црним вјетрилима за знак, да носи атињце иа смрт и тако се исто врати натраг. Тезеј је пак обећао своме оцу, да

ће метути на лађу бијела вјетрила, ако срећно изврши свој посао, него у хитњи заборави. Отац његов Егеј увидавши лађу с црним вјетрилама из очајања за сином скочи у море и удави се и од тога се доба, вели прича, то море прозове *егејско*. Атињци су из благодарности, што се ослободили од срамотног данка сваке године кроз неколико вијекова слали лађу с писанијом цркви бога Аполона на острву Делосу.

Тезеј одпочне да влада по смрти свога оца и учини тако много добра атињцима, да су га у доцније вријеме признавали за свога добротвора. Од памтивијека Атика је била подијељена на дванајест округа или области; мало помало та свеза слаби и готово се прекине тако, да су већ сви окрузи постали самосталне државе и често једна с другом ратовале. Тезеј опет сједини све округе у једну државу и наговори их те се одрекну од подијељене управе и признаду Атину за престолницу и главно мјесто *суђења*. Да би се то сједињење утврдило, Тезеј установи „празник свију атињаца“ (панатенеи) и намијени га богињи Минерви. Државни је склоп, на тај начин, био уплетен са вјером жилаца т. ј. да се моле Минерви или Панлади Атини, као врховном божанству. Њу признаду за заштитницу и главну богињу покровитељку читаве Атике и назову главну варош по имену те богиње *Атина*. На том се тврдом темељу оснивало доцније напредовање атинскога народа. Да тога није било, Атика би се као и Беотија распала на неколико малих република, које би биле врло немоћне, да постану знатне. Осим тога, Тезеј се одрекне у неколико од своје власти ради блага народњег и преда грађанима законодавну власт у руке, те се народ мијешао у управу и суђење. С тога су атињци тако брзо и крочили у напредак. Не гледећи на све то, кад је

Тезеј остарио народ омрзне на њега, па под предводитељством бољара *Менестеја* прогна га из Атике. Он оде своме другу, владалцу ос. Скироса, на исток од Евбеје, који га, незна се зашто, убије. У петом веку пр. Хр. Атињци свечано донесу тијело тезејево у Атину и почну му зидати цркве, као полу-богу.

По грчким причама, Тезеј је свршио још много славних дјела и пошто је постао цар. Та су дјела таква, која је он могао урадити, кад је био још млађан и дивљачан. С тога, треба мислити, да је то дјело уображења, да би га похвалили, као владалца. По тим причама, Тезеј је ишао са Херкулесом амазонкама и најзад се вели, да је узео за жену њихну царицу Иполиту. Послије тога, тако се здружи с *Пиритојем*, да је та њихна дружба постала пословица. Тезеј му помагао у рату с кентаврима (центаврима) и једном је са својим другом силазио у пакло, да украду царицу онога свијета Прозерпину. С помоћу свога друга Тезеј изведе с онога свијета и лијепу Јелену, али га њена браћа приморају да је поврати. Кад умре Иполита он узме за жену сестру ариаднину *Федру*, која као маћија тако опадне код њега његовог сина Иполита, да га прокуне и умоли Нептуна, те га умори.

д.) *Беотија* је била најзнатнија држава у јуначком времену грчке историје. Изузимајући причање о пелопидима највише се код грка причало о трагичким догађајима тиванске владалачке породице. Жилци Беотије, еолијског племена, у почетку су имали двије државе: *орхоменску* и *тиванску*. Жилци су се прве називали *минијци*, и земљорадњом и трговином тако се обогате, да су их држали за најбогатије људе у читавој грчкој. Неко вријеме тивци су плаћали данак минијцима, али њихно благостање пропадне послије тројанског рата и у доц-

није вријеме само је знатна била Тива у читавој Беотији. У 4. в. пр. Хр. тивци сасвијем поруше Орхомен.

Историја тивске почиње се доласком Финичанина Кадма, око 1519 год. Приче веле, да је Кадма послао његов отац Агенор да нађе своју сестру Европу и да се без ње нипошто не враћа кући. Не нашавши није своју сестру упита делфијскога оракула шта да ради и добије одговор, да иде за првом кравом коју увиди, и ондје да оснује град, гдје крава легне. Кадм тако учини и оснује град Тиву. У исто доба он убије некаквога дракона, па по савјету бога посије зубе те хале, од којих израсте мноштво наоружаних људи. Ти се људи одмах почну клати између себе и сви изгину осим петорице (спарти = посијани) и то су били праоци тивског племства. Кадм узме за жену Хармонију кћер Марса и Венере и у броју поклона добивених том приликом, они добију од једног озлојеђеног бога *ђердан* и *плашт*. Те су двије ствари постале за кадмову породицу извор највећих зала и несрећа. Кадм је имао једног сина и четири кћери: *Семелу*, *Ино*, *Агаву* и *Атонoју*. Њихн је живот био несрећан и стоји у свези с богом Вахком, који је био најважније боштво тивско.

Послије Кадма владали су његов син *Полидор*, унук *Лабдак*, и праунук *Лај*. Лаја су били протјерали тивци: *Амфион* и *Зет*. За њих се прича да су зидали град тивски, да су разширили варош, бившу код Кадмије (брда), озидали је до града и направили унаоколо тврд зид са седам врата и одтален се почне називати *Тива*. Амфионова је жена *Ниоба;* имајући најљепшу дјецу, она се погорди, успореди са мајком Аполона и каже, да је боља од богиње. Зато се на њу разлути богиња и њезин син Аполон стријелама устријели сву ниобину дје-

цу, те помру а њу претвори у камен. Мало тога Зет и Амфион (за кога се прича да је био добар пјевач и пророк) због љутње аполонове умру без дјеце. Тада се тек Лај врати у отачбину и опет се зацари.

Лај узме за жену *Јокасту*, која му роди сина Едипа. Оракул предкаже, да ће Едип убити свога оца, а мајку узети за жену. С тога Лај одмах заповједи те га баце, а да га не би нико узео на васпитање прободе му ноге. Чобани сусједног цара нађу баченог Едипа, однесу кући и жена њихног господара узме дијете да одржи. Она му и надјене име Едип. Кад Едип порасте и почне путовати по свијету, у путовању сусретне свога оца, сваде се и незнајући да је то његов отац убије га. У то доба, кад је Едип убио свога оца около Тиве морила је људе њека хала *Свипкс*. Свинкс је сједио на камену крај велика пута и сваком је путнику задавао загонетку и сваког, који није умјео да погоди шта је, бацао је у амбис. Нико није могао да погоди загонетку и сваки је дан гинуло по неколико тиваца. Да би се избавили од те хале, брат царичин Креон, кои је владао послије Зета, обећа ономе царство и своју сестру за жену, ко погоди загонетку. У то вријеме дође у Тиву Едип, погоди загонетку, Свинкс се сурва у амбис, а Едип постане тивски цар, узме за жену сестру креонову т. ј. своју мајку и ш њоме роди два близнака сина — Етеокла и Полиника и двије кћери Исмену и Антигону. Доцније се прокопа и дозна ко је и шта је Едип. У очајању Јоакаста се сама убије, а Едип, ког је народ збацио с пријестола, извади сам себи очи, прокуне своје синове, који су се здружили с његовим непријатељима и оде из Тиве. Кад су га сви оставили и одрекли га се, само није хтјела учинити његова добра кћер Антиго-

на, већ је водила по свијету слијепога оца, кога су фурије гониле и најзад умро близу Атине.

Синови се едипови заваде около пријестола. Полиник буде протјеран и оде аргоскоме цару Адрасту, који уда своју кћер за њ га и пође с војском да му завојује тиванску државу. Војску су предводили осим Адраста и Полиника још пет рођака адрастових. Тај је рат био од прилике около 1230. г. пр. Х. Полиник задобије несрећне дарове кадмове, с чега се рат сврши рђаво за њ га и његове помагаче. Све војводе, осим Адраста, изгину, а Полиник и Етеокл убију друг друга на мегдану. Тада у Тиви почне да влада њихн ујак Креон, као тутор етеоклова сина. Он свечано сарани Етеокла, а љешине осталих непријатеља и Полиника остави на бојноме пољу, да их звјерови поједу забранивши строго да их нико несмије сахранити. Нико се није усудио да преступи заповјест цареву осим Антигоне, која узме и сахрани мртво тијело свога брата. Креон тада, да је каштигује, заповједи, те је живу закопају у земљу негледећи на то, што је она била вереница његовога сина Хемона, који се из очајања убије на њеном гробу. Када син етеоклов *Лаодамант* почне да влада, то синови *сједморице* освете се за смрт својих отаца новим ратом против Тиве. Рат је трајао десет година и зове се у историји „*рат епигона*“ т. ј. рат синова — посмрчади. Тај се рат сврши тиме, што је Лаодамант морао побјећи у Тесалију са дијелом својих подајника, а у Тиви постане цар Терсандр син Полиника. Његове је потомке непрестано гонила проклета и жалосна судбина едипова, док их све није утаманила. Така је жалосна и трагична судбина рода кадмова. Та прича најбоље показује, шта је судбина.

д.) У Етолији се први жилци помјешали са дошљацима. По изображењу држало се, да су етолијци и аркађијци најдивљији и најгрубљи међ свијема грчким племенима. У осталом, у јуначком земану грчке историје они су били онаки, као и остали грци. У њихним причама тога доба казује се о *Енеју* и његовим синовима *Мелеагру* и *Тидеју*. Енеј је владао у граду Калидону, прије тројанскога рата. За његове владе чинио је много зла људма у његовој земљи *калидонски вепар*. Мелеагр, да би убио тога вепра позове у лов све грчке јунаке. Около тога, које убио вепра и ко ће да узме кожу његову заваде се етолијци с једним сусједним грубим народом — и у том боју погине Мелеагр. Синовци пак енејови хтијели су отети пријесто од стрица; кад их Тидеј поубија њега стану гонити остали рођаци и морао је кудгођ да побјегне, а синовци енејеви, од другога брата, збаце Енеја с пријестола, затворе у тамницу и тако га мучили, да су те муке постале пословица. Чак доцније син тидејев *Диомед* појави се као избавитељ и осветитељ свога дједе: он поубија све енејеве синовце и Енеј опет постане цар и владао је врло дуго, јер је врло дуго и живљео. Тидеја врло добро прими аргоски цар *Адраст*, и уда своју кћер за њега. Адраст је био у првом рату против Тиве и онамо погине, а његов син постане цар у Аргосу.

е.) Најстарије приче *тесалијске* говоре о рату *лапита* с *кентаврима:*

а.) За кентавре се прича, да су то била њека груба створења упола људи, а упола коњи. Опет се прича за кентавра *Хилона* да је један од седам мудраца. Лапити су као и кентаври били груби и дивљи. Они се заваде на свадби лапитскога цара *Пиритоја*. Окићене вином кентавријске старешине увреде Пиритоја и његов на-

род. С тога се одпочне бој, у ком се прославио Пиритој и његов друг Тезеј. Кантаври буду надбијени, оставе мртве на пољу битке и побјегну. Тај се рат сврши тек доцније: кентаври буду протјерани из Тесалије и сви поскапљу од глади.

б.) У јужној Тесалији била је *Фтија* и њени се жилци називали *фтиотијци, ахејци, јелини* и *мирмидонци*. Прича вели, да су се онамо доселили мирмидонци са острва Евбеје, гдје је над њима владао *Еак*, који је по смрти постао трећи члан суда у аду, на ономе свијету. Син еаков Пелеј убије свога нерођеног брата, с тога је морао побјећи из Евбеје и са мирмидонцима оде у Тесалију, гдје се ожени са ћерком фтиотијског цара и добије уз девојку мираз — фтиотијске земље. По смрти таста Пелеј завлада свом земљом. Цар Пелеј од друге жене, богиње мора Фетиде, имао је сина Ахилеса или Ахила, најзнатнијег јунака у тројанском рату, који је погинуо још за живота очина.

в.) На југоисточној страни Тесалије биле су двије државе *Фтерија* и *Јолк*, које су много важиле у праисторијско вријеме грчке историје. Фтерски цар *Адмет*, знатан с љубави своје жене *Алкесте:* кад се он био разболео, бог Аполон пристане да га може замијенити когођ други, ко му је ближњи рођак. Алкеста одма пожртвује собом за својега мужа. Но како се Адмет није никако могао утјешити жалећи своју добру жену, то његов друг Херкулес оде на онај свијет и поврати му његову Алкесту. За вријеме Адмета владао је у Јолку цар *Пелије*, који је безакоњски збацио с пријестола свога брата по оцу, Језона. Овај је пак имао сина Јазона. Јазон је одрастао и учио се изван своје отачбине и први се пут показао да је јунак у калидонском лову. Његовом је стрицу Пелију казао оракул, да се чува човјека, који му дође без једног

опанка (сандалије). Догоди се тако, кад се Јазон враћао натраг у *Јолк*, прелазећи преко неког потока изгуби један опанак и дође тако босоног своме стрицу. Тада му Пелије каже, шта је и како је и упита га, шта би он у таком стању радио. Јазон одговори, да би послао такога човјека у Колхиду да донесе „златно руно.“ Властољубиви стриц изврши тај савјет и пошље синовца на тај опасан пут. На тај начин Јазон и Пелије стоје један спрам другог онако, као Херкулес и Еврисшеј. Уосталом, ми ту долазимо до општих предузећа свију грчких племена, пак ћемо их по реду описати.

3. Предузеће аргонавта. У тој се причи исказују путовања грчка по мору ради трговине, користи и населбина. Дјело аргонавтско догодило се, како мисле около 1263. год. пр. Х. али је оно било пошљедица догађаја, кои се догодио, на сто година прије њих. Прича се ово: *Атамант*, њеки владалац једног комата земље беотијске, распусти се са својом женом *Нефелом* и узме за жену кадмову кћер *Ино*. Њој Зевс даде млађанога Вахка, да га одгаји и очува, а жена зевсова — богиља пошље на њих свакојаке биједе, јер је мрзила на Вакха: она усели у срце Инино велику мржњу спрам атамантове дјеце од првога брака *Фрикса* и *Хелли*. С тога се Ино св којако старала да их утамани и с тога подмити посланике послане њезиним мужем оракулу, да кажу кад се врату, да му је оракул заповједио, да спали своју дјецу од прве жене на жртву. Побожни Атамант доиста је то хтио учинити, али му недадне Нефела, која је бдила над својом дјецом. Да би их избавила од мржње маћијине поклони им овна са руном од злата, ког је она добила од бога Меркурија. Тај је ован могао летјети по ваздуху и однесе дјецу до Хелеспонта (Дарданеле). Кад дође до воде ован почне пливати носећи на себи брата и сестру, али

се Хелла поплаши и удави; то се мјесто прозове море хелино т. ј. Хеллеспонт. Фрикса ован однесе до најдаљег мјеста преко мора у Колхиду, гдје га радо дочека цар *Ет*. Фрикс онамо спали овна на жртву богу Зевсу и поклони златно руно колхидскоме цару. Цар пак намијени то руно богу Марсу, и објеси о гране раста у једној шуми, намијењеној томе богу. Да чува то руно, бог Марс постави једну халу — дракона и два бика из уста којих „огањ сјева".

Глас се разнесе по свој грчкој о златном руну — богатству холкидском и узбуди грчке јунаке, да га потраже. Али како ће се добити златно руно, кад се држало, да је то најопаснија ствар. С тога Пелије и пошље свога синовца у Колхиду надајући се, да ће негдје погинути или ће бар морати донијети „златно руно". И тако се по заповјести стричевој Јазон крене на пут. За извршење тога предузећа буде начињена грдно велика лађа, звала се „Арго". Од имена лађе, они људи, који су пошли на њој, прозову се *Аргонавти* — искупљени у Јолку најбољи грчки јунаци, да иду за златно руно. Различне приче различно приповиједају о броју јунака, али се уопште држи, да их је било више од педесет, а највише минијаца.

Вођ предузећа био је Јазон, а ш њиме су пошли између осталих јунака и ови: Херкулес, Тезеј, Пиритој, Кастор и Полукс, Мелеагр и Пелеј, Орфеј и т. д. Орфеј као свештеник, пророк и појета умолио је богове, да буду наклоњени аргонавтима, обдржавао је међ њима љубав и слогу и оне непријатеље, које није могуће било надвладати оружијем побјеђавао је чаробном снагом својих небеских пјесама. Путујући за златно руно они ударе на Лемнос и Самотракију, преплове Хелеспонт и Босфор и покрај мало-азијских брда оду у Колхиду. Код

брда мизијских остане Херкулес и оде да тражи свога љубазног Хиласа, који је био с аргонавтима и наједанпут га нестало. Дошавши у Колхиду они кажу цару Еету рад чега су дошли, а он им обећа дати руно само ако Јазон изврши дјело, које му он одреди. Ствар је била у томе, да оба она бика, од којих огањ сјева, ухвати у плуг, да пооре њеку просторију земље, да посије онамо зубе драхонове и да погуби наоружане људе, који поникну од тијех зуба. Јазон све то изврши помоћу царске кћери Медеје. Медеја се заљуби у аргонавтског човођу, па како је знала мађије, она помогне Јазону; али Еет не само, да им недадне руно, већ намисли да спали њихну лађу и да их све поубија. Опет Медеја помогне ономе кога је вољела, помоћу опсена они добију златно руно и одма с Медејом побјегну. Еет похита за њима и достигао би их, да га Медеја није зауставила нечовјечним дјелом: она убије свога млађег брата, ког је повела са собом, мете му главу на један крш, а остале комате разбаца путом. Еет увидавши крваву главу свога милог сина и остале комате заустави се да их искупи, а аргонавти срећно умакну.

Различне приче говоре различно о путу, којим се повратили аргонавти. Уопште, у свакој се причи казује за друкчији пут, јер је сваки путник знао други пут, па се о многима путовима прича, као да се аргонавти њиме повратили натраг у Јолк. Причања о чинима Медеје одговарају сувременом стању свијести код грка, који су причали о чудесима у другим далеким земљама, за које се поћешто знало. Шта су пак учинили с онијем руном пошто се вратили, ништа се незна, нити се игдје причало да има у грчкој тог руна.

Аргонавти путујући натраг обишли су све крајеве, гдје су у доцније вријеме били грци и нема

такога мјеста, гдје би се у доцније вријеме грци населили, а да онамо нијесу долазили аргонавти. Тражење тога злата није ништа друго, већ грчка пронађења нових земаља и трговачке користи, које су отуда имали. О самом пак руну веле, да је та прича постала од бившег обичаја на кавказу, да кроз руна протиче вода оних потока, који су ваљали златан пијесак, пак се у вуни задржавало веће грумење златног пијеска.

Јазон по повратку у грчку или никако није ни постао цар, или је постао, али је скоро био збачен с пријестола, са шта је морао отићи у Коринт и онамо живљети до смрти. У Коринту се, веле приче, он разведе с Медејом, која му је родила неколико дјеце и узео био за жену кћер коринтског цара Креона. Тада Медеја убије и његову младу и своју дјецу и одлети некуд, а Јазон из очајања сам себе убије.

4.) Тројански рат (догодио се између 1193 и 1183 год. пр. Хр.). Он је најсјајније јуначко дјело грчко у њихној митологијској историји; он је уодушевљао и доцније грке, који су ишли у рат с азијским народима да се славно боре. Ми ћемо укратко препричати то ратовање онако, како се приповједа о њему у причама:

Да је тројански рат исторички факт, о томе неможе бити сумње; али узроци и ток ратовања тако је појетичан, да је све измишљено осим самог факта ратовања. Те приче могуће је успоредити са нашим пјесмама о Краљевићу Марку, са пјесмама о Артуру и његовом округлом асталу, са пјесмама о Одину, Балдеру, Фингалу и т. д. Тај се рат описује у двије збирке пјесама (Илијади и Одисеји) за које се прича, да их је спјевао слијепац Омир, који је живљео на 80 година послије тога рата. Усталом, доказано је, да су те двије књиге скупљене од

различних народњих пјесама. Град Троја или Илион био је на мало-азијском бријѐгу, у Мизији, близу онога мјеста, гдје се Хелеспонт сједињава са јегејским морем. Био је начињен код брда *Иде* и имао је замак, — Пергам. Околне земље припадале су тројанским царевима, којих породица била је тако моћна, као агамемнонова у грчкој. Тројанци су били једног племена с грцима, јер се не разликују ни у језику, ни у обичајима, нити у вјери, а у исто вријеме види се, да они народи нијесу грци, који су дошли тројанцима у помоћ из Азије. Тројанци се разликовали од грка у томе, што су били богатији, вјештији и говоре о грцима, као о људма, који су неизображени. Још прије тројанског рата грци су ратовали с тројанцима, као што се види из приче о Херкулесу. То је дакле чешће бивало. С тога се може мислити, да су се често људи са два противуположна бријега борили између себе. Приче пак свагда налазе њеке узроке, који су као главни. У овом случају ствар се тиче породице пелопидове, за кога веле, да је побјегао из Азије у грчку. Менелају, брату агамемнонову, а цару спарћанском, једном пошље посланике цар тројански *Пријам*. Главни међ посланицима био је син пријамов *Парис* или *Александер*. Још прије тога посланства, три се богиње препирале, која је од њих најљепша, па оду на суд Парису, који пресуди да је најљепша Венера. Зато му она обећа да га ожени с најљепшом женскињом у свијету. Најљепша је пак била у то вријеме жена менелајева Јелена, у чијој је кући Парис врло лијепо био дочекан. Богиња Венера учини, те Јелена заволе Париса и побјегне ш њиме у Тројју. То је био, по причама, узрок тројанскога рата, а задана клегва оцу јеленином, примора све грчке јунаке да ратују против Троје.

Тај су рат водили сви грци од остр. Крита, до јужне границе пелопонеске и до сјеверних граница Тесалије, осим *акарнанаца* и *доријаца*. На страни тројанаца били су сви жилци западне мале азије, као вазали или као помагачи — сајузници. На тај начин, то није био рат око једног града, већ рат људи на обје стране јегејскога мора т. ј. Европа је била устала против Азије. Грци су се превезли у азију на 1186 лађи, а свега је војске било више од сто хиљада; тројанци пак нијесу имали војске ни педесет хиљада, говори се у причама.

Најглавнији јунаци у рату тројанском били су: Хектор син пријамов и Енеј, син Анхиза и богиње Венере. Најзнатнији јунаци грчки: Агамемнон Атрид, цар микенски, человођа војске. Ахилес син Пелеја — четовођа мирмидонаца, најјуначнији и најљепши човјек у читавој војсци, а Патрокл му је био рођак и друг. *Ајакс Мали*, син Оила, четовођа локријца. Ајакс Теламон, владалац острва Саламина, послије Ахилеса најљепши и најјуначнији; ш њиме је ишао његов брат *Тевкр. Нестор* цар Пилоса у Еллиди, најстарији и највјештији међ свима грцима. Његова старост ушла је у пословицу. Одисеј или Улис владалац острва Итаке, најлукавији међ свима грцима; Филоктет из Тесалије, добар стријелац, имао је стријеле херкулесове. Осим ових постао је познат код Троје грк Терсит и прославио се неваљалим и смијешним дјелима, безобразан, хваљивац и подсмијевач.

Сви се грци искупе у Беотији, у пристаништу Авлиди, гдје се задрже због преступлења агамемнонова и тек тада пођу, кад Агамемнон доведе своју кћер Ифигенију, да спали на жртву, али је богиња Диана очува и однесе у Тавриду, гдје је она била свештеница у једној цркви. Грчка војска прође мимо остр. Лемноса, гдје због рана остане Филоктет.

Бијући се с тројанцима грци се извезу на бријег азијски; први је ступио на обалу Протезилај, али први и погине. Кад се сви извезу на азијску обалу они одма опколе град Троју, али га нијесу могли отети, јер је унаоколо града био велики прокоп и велики бедеми. Неколико су пута грци јуришали на град и неколико се пута борили с тројанцима, који су истрчавали из града. Приче веле, да су се највише бориле војсковође, а не сва војска. Сваки је остављао своју војску, па пјешке или на убојним колима излазио у бој с непријатељима. Како Агамемнона грци нијесу слушали, то су често бивали раздори у грчком логору. Многе четовође на мјесто да се боре, због немања ране ишли су, те тражили рану и пљачкали околне стране. С тога, што је Ахилес својевољно поступао завади се с Агамемноном и није хтио више ратовати. Тада велике несреће постигну грчку војску: тројанци ударе на њихн логор и Хектор убије Патрокла. Тада се тек Ахилес поврати да освети друга, надбије тројанце и убије Хектора. На скоро погине и Ахилес преваром, јер га убије Парис у вријеме договарања и то у пету, јер иначе није могао Ахилес погинути. Грци се заваде около ахилесова оружија и кад Агамемнон пресуди, да то оружије добије домишљан Одисеј, озлојеђени Ајакс Теламонид полуди и у лудилу сам себе убије. На мјесто Ахилеса дође његов син Пир и онако се прослави, као и отац. Одисеј пак доведе Филоктета, без чијих се стријела град није могао отети, а тако исто уђе у Троју с Диомедом и украде „*Паладиум*“ т. ј. добијен с неба лик богиње Паладе (минерве) јер онај се град никако није могао освојити, у ком је Паладиум био. Одмах послије тога, Филактет устријели Париса и тада дође час пропасти Троје, јер грци освоје град пријеваром, начинивши великог коња

од дрвета и сакривши у њему много војника грка, а сами сједну на лађе и као пођу у грчку. Кад тројанци однесу тога коња у град, онда они грци из коња изађу са оружијем, а они се с лађама поврате, те тако освоје пријеваром Троју. Грци одма почну пљачкати, убијати и палити, и само се спасе Енеј с нешто мало људи, а сви остали изгину; сједог старца Пријама, Пир, син ахилесов извуче за косу и убије код олтара бога Зевса. Сав град буде срушен и ватром сагоре. Отете робове грци подијеле: Хекуба жена пријамова постане робиња Одисеја. Она је претрпила много несрећа и најзад је бог претвори у псето. Хекубина кћер Креуза, а жена енејева, некуд пропадне, а друга кћер — Касандра морала је претрпити много несрећа, како у добру, тако и у злу, а то с тога, што јој је бог Аполон дао, да све зна де у напредак. Њу је за косу вукао дивљи Ајакс, а за тим постане агамемнонова ропкиња и најзад погине у Микени заједно с Агамемноном. Њену сестру *Поликсену*, најљепшу кћер пријамову, постигне је највећа несрећа: њу је просио Ахилес и кад су послије освојења Троје дијелили пљачку, из гроба се ахилесова чује глас, гдје и он иште свој дио и несрећну дјевојку убију на његовом гробу. Жена хекторова Андромака, знатна са искрене љубави, како је волјела свога мужа, западне у дио Пиру, који је одведе у Тесалију и послије много претрпљених мука поврати се у Азију и умре у Пергаму.

Као што има пјесама, у којима се описује ратовање грка на Троју, тако исто има много пјесама, у којима се описује повратак грка из Троје. Да су се доиста њеки грци повратили натраг, који нијесу изгинули код Троје, о томе се нетреба сумњати, али у причама то је тако уображеньем народним окићено, да се тешко може одвојити истина од измишљотине. У исто доба, те су приче важне

још с тога, 1.) јер се у њима огледају обичаји народни и 2.) с тога, јер су те приче имале велики уплив на епске пјесме доцнијих европских народа. Те се пјесме садрже у Одисеји, у којима се описује повратак Улиса или Одисеја.

Одисеја најприје занесу вјетрови тракијској, а доцније афричкој обали, одаклен он одплови у Сицилију. На том путу сусретне људоједа киклопа *Полифема* и једва умакне, пошто изгуби неколико друга, да и њега не изједе тај људождер. Од Полифема он се ослободи тада, пошто га ослијепи. То је опет била несрећа за Одисеја, јер га почне гонити бог Нептун отац полифемов. Када Одисеј дође до једног острва еолијског, острво је било намијењено богу вјетрова, гдје га врло лијепо дочека Еол и даде му мјешину пуну вјетрова, који би му дотјевали лађу у грчку. С помоћу тијех вјетрова Одисеј дође до остр. Итаке, али га снађе бура с тога, што његова дружина није умјела да поступа како треба с оном мјешином и вјетар му забаци лађу у средиземно море, Одисеј опет сврати Еолу, али овај тада увиди, да је Одисеј човјек, кога богови гоне и протјера га. Пловећи Одисеј дође у земљу *лестригона* људождера, који су живјели у Сицилији или јужној Талији, гдје му пропадне много другова и само му остане једна лађа. Затим дође на острво чаробкиње Цирцеје (Киркеје), која својим штапом претвори многе његове другаре у свиње; али с помоћу бога Одисеј је примора, те их преокрене у људе. Потом одлази на онај свијет, да се посаветује с пророком Тиресијем и тек тада је морао пловити покрај острва, на којима су живјеле *сирене* т. ј. авети женскиње с дугачким потајним ноктима и тако су лијепо пјевале, да сваки онај, ко би их чуо није се могао одвоити, већ је морао изаћи на обалу и оне су га одма на парче-

та растрзале. С муком се Одисеј избави те опасности, али је морао ударити још на гору опасност т. ј. пропловити између Сцилле и Харидне, а то су биле аветиње, које су сваког прождирале, кој им се примакао и ту Одисеј изгуби шест другара. На острву пак Сицилији његови другови нијесу поштовали сопственост бога — сунца усљед чега, како он одмакне од острва заталаса се море од ветрова, разбије његову лађу, подави његове другове, а сам се Одисеј ухвати за једно брвно, и девет су га дана морски таласи грували и бацали тамо и овамо, док га најзад неизбаце на острво *Огигију*, на ком је живљела само једна чаробкиња *Калипсо*. Она се обрадује доласку Одисеја, прими га врло радо и задржи седам година. Још га је молила да остане обећавајући му, да ће вјечито бити млађан и несамртан; али Одисеј није могао прегорети домовину и оде. Послије седамнаест дана пловитбе, на маленој лађици, он дође до острва Коркире, на ком су живјели *Феаци*, кад бог Нептун увидивши његову лађицу разбије је и једва је Одисеј могао достићи до обале. Врло га добро дочека Феачки цар Алкиноје и одтален оде на лађи у своју земљу.

У кући пак његовој догађале се несреће и никаке није било власти. Његову жену *Пенелопу* просило је 96 владалаца и чекајући, за кога ће поћи живљели су у одисејеву двору и упропашћавали му имање. Много су зла од њих трпјели: његова жена Пенелопа, отац *Лајерт* и син *Телемак*, ког је учио одисејев друг Ментор. Када се појави Одисеј у кући, најприје га позна његово псето и пресвисне од радости, а он каштигује просиоце и срећно проживи у отачбини до смрти. Нијесу били тако сретни остали тројански јунаци. Тако: Агамемнон се одма врати натраг, али га постигне несрећа у његовој кући. Његов брат од стрица Егист задобије

љубав Клитемнестре и кад се поврати Агамемнон, они се договоре и убију га. Егист почне да влада у Микени, а син агамемнонов Орест живљео је изван отачбине (јер га је сестра Електра одвела била другу очином цару Фокидском Строфију; онамо је он одрастао и учио се заједно са строфијевим сином Пиладом и од тога доба постану највернији другови) и намисли, да освети оца, са својим другом Пиладом оду Егисту, као посланици строфијеви и јаве, да је умро Орест. Цар се и царица врло обрадују, дочекају их добро, и скоро буду убијени. То страшно злочинство орестово т. ј. убијство своје мајке, почне га гристи, почну га гонити евмениде — богиње освете, недајући му покоја ни дању ни ноћу. Немогући наћи нигдје мира и утјехе лутао је Орест по грчкој заједно са својим другом и оракул му каже, да тражи утјехе у цркви дианиној у Тавриди. Оба друга оду у Тавриду, али буду заробљени и буде им објављен обичај тамошњи, по коме један од њих мора бити спаљен на жртву. Сваки је хтио да умре за свога друга и најзад Орест преклони Пилада да умре за њ га и буде послан да се спали. Свештеница пак те цркве била је његова сестра Ифигенија и они се нијесу познавали. Већ је она била извадила нож да закоље Ореста, када овај викне: „Тако је некада умрла у Авлиди сестра моја Ифигенија.“ Ту се познаду и сви троје побјегну у грчку. Орест узме за жену кћер менелајеву *Хермиону*, почне владати над спарћанском државом, а доцније освоји и Микену. У старости Ореста уједе змија и од тога умре. Ифигенија је била свештеница и на многим мјестима завела богомоље Диани, а Електра се уда за орестова друга Пилада и сви су троје умрли својом смрћу.

У причама се још говори о Менелају, Диомеду, Тевкру и млађем Ајаксу: по освојењу Троје, Ме-

нелај опет узме Јелену, дуго је лутао по афричким и Финичанским обалама, куд га је била забацила бурја, а затим дође у своју земљу, гдје је остало вријеме проживљео и имао једну кћер Хермиону, која се удала за Ореста. О Јелени се причa много разних причи. — Диомед је морао претурити преко главе много мука, а то с тога, што је у борби с Енејом ранијо стријелом енејеву мајку богињу Венеру. Кад се поврати својој кући, његова жена изневјерила га и намислила била са својим милостником да га убије. Он брже сједне на лађу, оде у Талију, онамо оснује неколико градова и умре, а његову земљу по смрти узурпатора наследи Орест. *Мали Ајакс*, у вријеме освојења Троје нађе у минервиној цркви кћер пријамову Касандру, гдје грли богињину слику. Ајакс је потргне за косу и том приликом обори слику богињину, са шта богиња, кад се он враћао наведе лађу његову на камен и прем да се неудави, али како се много хвалио и пркосио богињи, то се сви богови озлоједе и њега или је убила Минерва или потопио Нептун, тек није жив препловио море. Тевкр, брат другог Ајакса, срећно се врати у отачбину на острво Саламин, али га отац прогна, што није свето брата. С тога је морао тражити други Саламин. Он отплови на острво Кипар, оснује населбину и прозове тај град Саламин.

5. Повратак хераклида (около 1140. г. пр. Х.). Дуго бављење најзнатнијих грчких владалаца у рату тројанском, смрт многих од њих или код Троје, или у путу, или по долазку у отачбину, буне и раздори у њихним земљама — све то скупа онемоћа грчке државе јуначкога доба, те се почне распадати ондашњи ред ствари и проузрокују промијену влада и народа. Појављују се, као главна, нова грчка племена, која прије тога нијесу била позната у ис-

торији. Ови нови народи освоје и надмаше у свему ахејце, као што су ахејци у свему надмашили грчке државе пелазгијскога времена, преоблада опште свима грцима име „јелини“ и постаје најзнатнија грчка држава у Пелопонезу. Због тога преврата у грчкоме друштву, једна племена покрену друга и приморају их изселити се или у друге стране или на острве. То размијешћање грчких народа продужавало се около 400 година, а у причама се вели, да је свршено у једанпут и за кратко вријеме. Најприје се покреће племе тесалијско и сели се из Епира у Тесалију. Онамошње жилце оно или потисне даље или их освоји, преокрене у робове, који се почну звати *пенести*, а два се потиснута племена: *беотијци* и *доријци* из Тесалије одселе у грчку. Први се крену у Беотију, гдје су они још прије живљели, вели се у грчким причама и освоје миније и тиванце, а други оду у Дориду, гдје су се још прије били населили људи њихног племена. Таке се исте промјене догодиле на западној страни у Етолији и Акарнанији. С тога преврата жилци на сјеверној и западној страни грчке изгубе ону важност, коју су имали док је трајало јуначко вријеме; они далеко изостану у напредовању од осталих грка и тако су били забачени, да су сасвијем изгубили свој уплив на даљи ток историје.

И у осталој грчкој догоде се промјене налик на оне у Епиру и Тесалији. Већи дио дорија заједно с многим етолијцима опет се крену даље и освоје већи дио Пелопонеза. Са шта су се они даље кренули (око 1104 год.) управо се незна. Приче веле, да када је хераклиде т. ј. потомке Херкулеса протјерао из земље Евристеј, они се станили код дорија и склоне их да освоје Пелопонез. С тога се то доселење дорија у Пелопонез и зове *повратак хе-*

раклида. Још је син херкулесов *Гилло* неколико пута пробао из Атине да освоји очинство своје; али није могао постићи своју намјеру. Послије његове смрти хераклиди оду доријцима; заједно ш њима пређу из Тесалије у Дориду и одтален су двапут пробали да освоје своју дједовину, али им неиспадне за руком. Најзад ту своју намјеру срећно изврше, по причама, праунуци Гилла: *Темен*, *Кресфонт* и *Аристодем* и са 20.000 војске освоје Пелопонез. Уз њих су пристали били многи етолијци, које је предводио *Оксило*. Тако се прича, али у ствари они су освајали само Пелопонез у продужењу читавих стољећа и то, несамо са сува, већ су морали најјужније дијелове Пелопонеза освајати с мора.

Аркадију пак и Ахајју нијесу могли освојити. Грчке пак приче казују, да су та три брата освоивши Пелопонез уједанпут, овако га подијелили: Темен узме Арголиду; Кресфонт — Месенску, а како Аристодем умре док је рат трајао, то његова два сина близнака *Еврисшен* и *Прокл* заједнички постану владалци Лаконије. Коринт припадне четвртом праунуку херкулесовом *Алету*. Сикијон такође заузме један члан породице хераклидске, а у Елиди постане цар етолијац *Оксило*. Цар аркадски учини свезу с новим властницима и уда своју кћер за Кресфонта. У Ахаји само се задрже ахејци и прогнају бивше код њих јонијце. Осим тога, доријци заузму и сусједну мегарску државу. Већи дио побјеђених ахејаца одсели се преко архипелага. Судбина пак онијех, који су остали у Пелопонезу није била једнака: најгоре су ш њима поступали у Лаконији, гдје су се они више пута бунили и најзад су постали робови, а само мали дио од њих постану грађани. Жилци су Елиде били еолијци, као и они, који су их освојили, с тога они скоро поста-

ну један народ. У Коринту и Сикиону доријци споје се уједно са освојенима, а тако исто и у Арголиди.

Од тога доба Пелопонез постане земља доријска, као што је прије био земља ахејска. Од тога доба читаво полуострво постане нешто одвојено од остале грчке. Како су прије били главни микенски цареви, тако сада постану лаконски. Та држава стрепећи од освојених жилаца узме други правац, него-ли сви остали грци. Осим тога, освојење Пелопонеза доријцима и промијене у Тесалији, приморају многа племена, да се изселе из грчке. С тога на исток и запад појаве се многе грчке населбине. Те су населбине постале на свима обалама црног и средиземног мора. Благостање населбина, њихно напредовање и изображење имало је велики уплив на саму грчку. Освојењем Пелопонеза свршава се вријеме пресељавања грчких народа, а у једно се сврша ва јуначко вријеме грчке историје. Сва се грчка племена стално стањују у заузетим земљама и почиње се развиће друштвеног живљења; стварају се народности јелинских племена, а у исто доба развија се општенародни облик читавог јелинскога народа. Ови појави већ су чисто историјска дата.

Унутарње стање грчког живљења митологијског времена.

Тукидид вели, да су грци у старо доба живљели сасвијем сиромашки; отимали су један од другог шта је ко имао и били дивљи. Није било ни једно мјесто безопасно од грабежа. Неизбјежне потребе приморавале су људе да раде, јер није нико био обезбеђен од грабежи. Морски хајдуци нападали су на лађе, а све су лађе биле прављене налик на хајдучке. Накратко, ниђе није било сигурности и без-

бједности;[1]) али и у том мрачном, необезбеђеном времену, грци су имали своје државе, своје владе, друштвени склоп и учињен је њеки напредак. Да је то тако, види се из онијех причи и пјесама, које су пјевали грчки народни појете, о разним прећашњим догађајима и преминувшем времену. Те су пјесме пјевали на гостбама, празницима и светковинама и пјевали су их уз китару или уз лиру од седам жица. Пјеваче су називали *рапсодима*. Као што наши гуслари или слијепци пјевају пјесме о Краљевићу Марку, Кнезу Лазару, тужној кнежевој вечери, пољу Косову, Обилићу, Душану, Новаку и т. д., тако су грчки рапсоди пјевали о јунацима тројанскога рата и о другим славним дјелима. На двије стотине година послије пропасти Троје, путовао је по мало-азијским грчким населбинама један рапсод, сиромашан, стар, слијеп имајући само лиру од седам жица и уз њу је пјевао страдања славног града Илиона (Троје), јунаштво Ахилеса и лутање Одисеја. Име му је било *Омир*. Гомилама су га слушали људи, од њега учили њеке пјесме или му друге казивали и те су пјесме пјеване на све стране, а у њима се описује *слава богова* и *јунака*. По смрти тога слијепог старца, седам се грчких градова препирало о мјесту гдје је он рођен и сваки је доказивао да је он његов сугрђанин; у другијем мјестима зидали су му цркве као богу. Пјесме Омира и других *рапсода* прелазиле су од уста до уста, од једног нараштаја другоме и чак послије четири вијека биле су искупљене, дотјеране у ред у двије књиге: „*Илијада*“ у којој се описује отимање Троје, од кад се појавила чума, до смрти Хектора, и „*Одисеја*“, у којој се описује лутање и патња домишљана Одисеја, а и за све се грчке пјесме и других рапсода почне доказивати, да су то пјесме једнога најславнијег рапсода старога слијепца *Омира*.

(1) Thukyd. 1, 2—10.

Те двије књиге грци су поштовали као свете и биле су темељ народњег васпитања. Онај је грк био груб и неотесан, који није знао пјесме омирове. Читајући пјесме омирове у грудима грка играло је срце од милине, јер се у њима живо описује старо стање грчко, које је било темељ друштвеног развитка, склопа и напредка: у њима су описани најмилији грцима јунаци, битке, нарави, обичаји и њихна вјера. У њима је грк видјео своју прошлост и садашњост, која се оснивала на тој прошлости. Без знања васцјелог развитка и склопа народњег живота, није могуће бити од користи народу, а у тијем се пјесмама описује оно, што је најмилије свакоме грку; с тога су оне биле тако миле грцима, као нама наше народње пјесме и њих је и старо и младо слушало, као ми наше гусларе, који пјевају нам уз гусле о нашој прошлости, — пјевају о добру, слави и јунаштву, али у исто доба и о невољалству, плашљивости и туги, а тиме се стварају карактери у народу и тиме се гаји у народу понос и дика његова и остварава народ у пјесмама оно, што га чини *народом*. С тога су грци тим пјесмама почињали и свршавали васпитање. Из народњих грчких пјесама, а највише из причи Хезиода о златноме времену види се, да су грци живљели у породичком начину живљења под управом својих кућних старјешина. Пошто се умножи народ, онда стање постојавше на крвноме сродству мало помало пропада и руши се. Настане вријеме нереда, насиља и господарења грубе физичке снаге. Племена мијењају-ћи мјеста помогну, те се брже сруши породичко живљење и појави друго стање четничко. Свуда и у свакој прилици на првом мјесту видимо *јунака*. Ниђе се не види поштовање закона, већ сваки ради по личним нагонима и тежњама; непрестано се види или *лично* јунаштво и витештво или крвничка

жестина, или *лична* освета, или *лично* волење сродника и другова. Још се виде трагови породичког живљења , али надваљује живљење племенско т. ј. види се прелазак из стања живљења породичког у стање живљења племенско. Свуда пак извршују велика дјела *јунаци*. У осталом, у свима њихним поступцима види се, да су они сви грци, али свезе, које показују, да су они један народ, још се невиде.

Главна им је радња *тежаштво* и *патење стоке*. Осим тога, предузимљива њихна радња била је: *лов* звјерова, рибе и *ратовање*. Сељани су израђивали жито, вино и градинарство. Коње само упрежу за убојна кола или за јахање, а у обична кола ватају волове и јашу мазге и магарце. Највише су патили говеда, овце, козе и свиње. Теже послове раде робови; њих су заробљавали у рату или куповали од морских хајдука. Грци су знали пловити, али им лађе нијесу имале крова, нити вјетрила, већ су их тјерали веслима. Слабо или готово сасвијем нијесу трговали, већ се обогаћавали ратовањем или хајдуковањем на мору. Знали су за многе руде, али су их мучно обраћивали; новаца готово сасвијем није било. Посуђе су правили од руда, слонове кости, земље и дрвећа. Описање ствари њихних доказује, да су већ почели распознавати лијепе ствари од ружних. Осим тога, знали су да зидају зграде, јер се често спомиње о селима и градовима, о стијенама, на коима имају куле и врата, царске куће направљене од камена, с много соба, доксата и баште око куће.

Музика и *појезија* врло су биле важне у војничком животу грка и тјесно су биле скопчане са гостбама, светковинама и ратним пословима. Музикални су инструменти били: лира са седам жица, свирала (флејта) и рог. Трубе су почели употре-

бљавати у доцније вријеме. У свиралу су и рог свирали чобани и тежаци, а уз лиру су пјевали пјевачи и појете; у лиру су свирали често цареви и свагда се пјевало уз њу о јуначким дјелима живих или већ умрлих јунака, као код нас што пјевају слијепци или гуслари пјесме на саборима, састанцима, славама и т. д.

Трговину су у то вријеме водили у грчкој Финичани. Они су доносили и продавали грцима различне наките и украсе, ткане материје, злато, слонове кости и за то су узимали у размјену коже, вуну, козјину и робове и варали су грке само ако су их могли да преваре. Финичанина грци у Одисеји називљу „злобни варалица, зао злочинац од кога је много људи пострадало.“ — Сребро и гвожђе врло је било рјетко, а скупоцјене се ствари правиле од злата; оружије — од „безжалосне“ мједи; па и у самом начину ратовања разликују се стари грци од новијих. Оплити т. ј. тешко наоружани у доцнијем времену правили су тврду линију; они су се борили с непријатељима копљима стојећи у реду. Јунаци Илијаде и Одисеје бацају копља из руке; сваки је имао своја убојна кола са два упрегнута коња, са кочијашом, који је управљао коњма; јунаци су на колима изтрчавали пред непријатеља и бацајући копље њиме гађали непријатеља, који би им изишао на мегдан; пођекад су силазили с кола и хватали се у кости јуначке и били се или мачевима или ножевима. За вријеме битке пјешаци нијесу стајали у реду, нити су у једанпут ударали копљем, већ како ко зна и како може борио се с непријатељима, који су се исто тако борили сваки за себе. У биткама се виде само јунаци, који су доиста својом снагом засведочавали име „јунака“, а остали војници били су ништа незначећа светина. Како су градови били огра-

ђени бедемима иза којих је била рупа свуда унаоколо града, а справа за отимање градова нијесу имали, то су отимали градове или на превару, као Троју, или су их дотлен држали у опсади, док се нијесу сами предавали (као тивци).

Вјера грчка тога доба била је основа из које се развила доцније њихна вјера. Она није била скалупљена у систему. Они су мислили, да се брдо Олимп дигло у небо и да је како небо тако и земља насељена различним створењима, која су налик на људе, само што их људи нијесу могли видјети, што су била јача, бржа и мијешала се у земаљске послове. Богови су живљели онако, као и људи, само много боље, љепше и пријатније. Њихна је вјера била антропоморфизам, а то значи, они су мислили да богови наличе на људе. Главно њихно божанство звало се Зевс; Аполон је био бог сунце, а Посејдон бог мора. У шумама, потоцима, долинама и брдима живљеле су нинфе, налик на наше виле. Осим цркве у Додони, била је још црква делфијска у Фокиди, али те цркве у то доба нијесу сви грци поштовали. Осим тога, имали су „прорицатеље“, за које су мислили, да они имају посла с божанствима, да су особито паметни и мудри и питали су их за савјете, кад су што знатно хтјели да раде. У вријеме општих несрећа и страдања њих су питали за савјете, како ће се спомоћи. Најзнатнији су били: *Орфеј*, бивши с аргонавтима; *Амфијарај*, бивши са онима, који су ратовали против Тиве и *Тирезије* тивански пророк у то исто доба и у вријеме рата Епигона; најзад *Калхант* пророк грчки за вријеме тројанскога рата. Ти пророци нијесу значили оно, што свештеници, у Мисиру и Инђији. На њих су гледали као на људе, који их могу помирити с божанством и као на савјетнике. Њихна свјетовања нијесу свагда примали и у слу-

чају, ако се оно неби догодило што су казивали, њих су каштиговали. Свештеника нијесу имали, већ цар је приносио жртве за своју општину, као што су очеви за своје домаће и за себе. Богомоља им је била то, што су спаљивали жртве и молили се. Цркава је било врло мало, него је код сваког града био простор земље на ком је био жртвеник. У осталом, нијесу само на таким мјестима спаљивали жртве, већ су често и на сред пољане правили жртвеник и спаљивали жртве. На том су жртвенику спаљивали неколико комада меса у част богова и сипали у ватру мало вина, а остало су јели они, који су били, кад су се молили. Сабори су њихни били весеља, гдје се играло и пјевало. Грубих церемонија, као код источних народа, код грка није било.

Премда је у њихним државама тога доба било племића и неплемића, али се важност првих оснивала не на крви и пореклу, већ на томе, ко је најјачи, највештији и најитрији. На тај начин, разлике између сталежа нијесу се оснивале и обдржавале сујевјерством, преваром, као касте на истоку, већ на личној врлини и уверењу, да њеке фамилије имају особите војничке способности и да су их сами богови одредили да руководе људе, кад је требало бранити отачбину. Само су праве способности, по мишљењу грка, давале човјеку право на особито преимућство. Управа је била племићско-монаркична, али се ослањала на свијест и одобрење народа. Држава је била саюз снажних и енергичких људи и предводитељ је морао поступати онако, како су хтјели племићи, а у важним пословима морао је питати и свјетовати се с народом.

Грци тога доба били су подијељени на мноштво државица, које су биле у свези између себе и нијесу се разликовали по наравима, обичајима, начи-

ну живљења и вјери. У држави заузима прво мјесто цар (василевс) као вођ, судија и свештеник народа. Он је био *први* међ племићима и нашљедник пријестола по праву; али је морао и тијелом и душом надмашавати све племиће т. ј. по праву је био цар, али да буде и члан друштва и да га поштују као цара, морао је имати својства најбољег задругара.[1]) Због његових личних врлина добровољно му се покоравали племићи и његови другари; а с тога, што је он био по праву старјешина народа — била је његова власт неограничена над народом. Како је он надмашавао све друге личним јунаштвом, памећу, увиђавношћу и мудрошћу, народ се покоравао његовоме гласу, примао његове предлоге и покоравао се заповјестима, јер је вјеровао, да је благосов божиј на цару и његовој кући, а и цареви су често водили своје порекло од богова. Да би цар, тога јуначкога доба, обдржао у народу тако мишљење о себи, морао је све људе надмашити личним врлинама. „Слабога старца, који је истрошио снагу“ престају да чествују народи. Омировски су цареви јуначни у боју, мудри у собјету и краснорјечиви на скупштини; јачи су и снажнији од осталих људи и премда се руже и псују, као и остали људи (Ахилес и Агамемнон називљу један другог пијаница и т. д.), али се и сами богови исто тако руже, као и цареви. Цареви су дочекивали у својој кући посланике других царева и држава и угошћавали странце. Доход царева био је: добровољни поклони подајника, већи дио пљачке и производи његових добара. Знаци царског достојанства били су: штап у руци и пандури пред њиме. На светковинама сједао је цар на првом мјесту

---

(1) Као код нас у задруги: право припада најстаријему, али он мора бити и мудар и јуначан и праведан и умјети се молити и т. д.

и давали су му двапут онолико да једе и да пије, колико другим људма. Они су јели по читав бут печеног вола. Срећући цара поздрављали су га, али у том поздрављању није било клањања и источног пузења, већ су поступали у том случају, као и са осталијем људма — грцима. Осим тога, цар суди људма, али већином са *вјештим* старцима племићима. Они суде као у компромисном суду, гдје трећег зову да им пресуди и свагда бране слабијег од јачега. Док се ко не пожали, па ма шта ко учинио, нико га за то не суди.

Цара опкољавају војводе, који се такође зову василевси, јер воде своје порекло од памтивијека и надмашују друге памећу и снагом. Они су били царски савјетници и састављају царски собјет. У осталом, тај собјет није имао самосталне власти: они су само давали цару савјете, али их он није *морао* послушати. Још је мање важности у омировско вријеме имала народна скупштина (агора) или управо гомила народа. Гласници су сазивали народ на скуп. Кад се искупе, било је у обичају да сједе, јер ако нијесу хтјели сјести означавало је незадовољство. Осим тога, захтјевало се да народ ћути. Цар је отварао скупштину својим предлогом, затим су започињали претресати тај предлог старци и војводе, наговарајући народ, да пристане на оно, што цар предлаже. Тиме се и свршавао тај скуп, јер Омир не спомиње, да су купили гласове. Из тога се види, да те скупштине нијесу биле ништа друго, већ да цар своју мисао и предлог саопшти народу. Народ је имао право — слушати, а вође — заповједати и пословати.

У опште су код Омира на првом мјесту војводе: њима се чуде, хвале их и пјевају им пјесме. Остали народ дијелио се на људе слободне и робове. Међу слободнијем људима особито се поштује мај-

стор (зидар), ковач, онај који штави коже (чарукција), видар, пророк, пјевач, рибар и биров и сви се звали *димиурги*. Они су имали своју сопственост (имање, баштину), означавали међе и јако их чували. Већи дио земље није био обрађен и били су добри пашалуци. Стока је била поглавито знак богатства и главни предмет кавге и свађе; љеб и месо било је главно јело грка тога времена. Имања богатих људи обрађивали су робови; чували им стоку, али су често то исто радили и слободни људи, који нијесу имали баштине и звали се *тети* (theti). Они су ишли у рат са својим господаром, или су ишли у хајдуке сувопутне и морске, јер су рада имали само онда, кад је било радно доба.

Са робовима нијесу поступали жестоко, јер су сви сталежи људски по осећањима, изображењу и вкусу били једнаки; с тога је роб мало горе живљео, него-ли његов господар. Најбоље се поступало с оним робовима, који су чували стоку и на њих су гледали као на чланове породице, а то с тога, јер су им то били финансисте. Ропство је било несрећа, која је могла постићи свакога. Најжалоснија је судбина била *ропкиња*. Њих је било више, и ш њима се поступало строжије. Оне су радиле најтеже послове: оне су носиле воду и млеле брашно рукама, јер није било друкчији воденица. У осталом, заједно су ш њима радиле тешке послове њихне госпође и кћери господара: заједно су преле и ткале, ишле на воду и прале кошуље. Негледећи на то, као и на обичај куповати дјевојку од родитеља (а тај је обичај доносио собом то, што жене нијесу имале никаква права), жене јуначкога доба много су слободније и много веће послове раде, него-ли у доцније вријеме. Приче су грчке особито интересне за читање с описивања женскиња: Јелена, Пенелопа, Андромаха, Клитемнестра, Јоакаста,

Хекуба и т. д., стоје на првим мјестима или по љепоти, или по врлинама, или по злочинству или по страдању. Како муж често није код куће, то га жена свуда заступа.

Општих закона, који би бранили свакога човјека није било, а све се радило, како је ко хтио и осећао да треба радити и како је било уобичајено. Ријеч *номос*, која значи *закон* у Омира ниђе нема; у то су вријеме знали за *заповјести Зевса* или *сфемисте* и за *обичаје*, који су се основали на тијем заповјестима, као што се код нас говори, да се нешто *ваља*, а нешто *неваља*. Ти су обичаји ограничавали лично самовољство и по њима: треба се држати заклетве, помоћи туђину, дочекати, испратити, заштитити онога, који моли да га заштите, али није било ништа, што би *приморавало* човјека, да то мора чинити. У том се стању најсјајније показују добра дјела. У осталом, те су свете обичаје и заповјести често нарушавали, а понекад на најгрубљи и нечовјечан начин, негледећи што су те обичаје у пјесмама пјевали и поштовали и што су богови каштиговали оне, који их нарушавају: страховите каштиге читавог потомства кадмовог основане су на том осећању и поштовању светих обичаја; али су богиње *Ата* и *Пагуба* непрестано помрачавале памет јунака и одмамљивале га да неизврши *свете обичаје*. Особито се немилице и жестоко крв прољева и убијства догађају јавно или тајно: Ахилес је заклао 12 тројанаца на гробу патрокловом, а његов син Неоптолем не само да убија сједог старца Пријама, већ довата за ногу дијете, сина хекторова и треска га о земљу с једне куле у Троји. Па људи се негнушавају од тих неваљалства! Да и како ће, кад је тако вријеме, да Ахилес, Менелај и Одисеј арају као лопови, гдје само што могу да зграбе и не само, као јунаци да на-

силу изузимају, већ употребљавају најгоре начине и шеретлук, само да постигну своју намјеру. У то вријеме поштовано је хајдуковање на мору... У опште, ко сам себе није могао одбранити, тај није налазио одбране у друштву. Шта више, по гдјекад јунаци грчки поступају срамно, као најгори људи: сви су се грчки јунаци ругали над мртвим трупом Хектора и ударали га копљима! За вријеме пак персијских ратова најсрамотнија је ствар била увредити труп непријатеља па ма из личне освете Убилац омировског времена, није се бојао друштвене каштиге, већ личне освете рођака и другова убијеног. Да би се избавио те опасности, морао је бјегати из своје домовине или платити крвнину и умолити рођаке, да му опросте. Осветити се требало је да учине другови, а нарочито сродници.

II.

Историјска грчка.

Од освојења Пелопонеза до персијских ратова

(од 9 до 6 ст.)

1. С пресељењем тесалијца, беотијца а нарочито доријца, готово су све царевине јуначкога доба биле уништене и замијењене новим државама, које су се безмало све одржале до коначне пропасти грчке. У томе је само разлика, што су њеке државе и племена прије постала историјским, а друга доцније. За вријеме тога преображаја, који се догодио због преселења, почну дјелити све грке на четири племена, производећи њихно сродство од синова девкалионових. У то доба име „јелини“ постало је опште свима грцима, а за вријеме јуначкога доба, таким се именом звало једно

грчко племе у Тесалији, а у исто доба појављује се и друго име за оне људе, који нијесу грчкога порекла — „*варвари.*“ У почетку је то име значило, да остали људи нијесу грци. Кад грци у просвети надмаше све друге народе, то је име означавало човјека грубог и неизображеног. Заузевши стално своја мјеста, грци израђују своје друштвено живљење и види се, да се свако племе подало мјесту свога живљења и оним приликама, које су га опколљавале; израђују се све могуће форме друштвеног живљења, а особито се оштро исказују и падају у очи разлике између јонских и доријских држава, јер се сав грчки народ дијели на четири племена: *доријци, јонијци, ахејци* и *еолијци.* Доријца је било највише у Пелопонезу, гдје су они владали изузимајући Аркадију, Ахају и Елиду. Доријци су углед грчких држава на суву, које се лако неподају, да иду унапредак. *Јонијци* су живљели на тврдој земљи само у Атици, јер су се они разширили на мору и Атина је углед јонијских приморских грчких држава, које теже за напретком. Највише се осиле и постану моћни јонијци у Атици и доријци у Пелопонезу; они су имали противне правце, били су најмоћнији, њихни су градови били највећи, около њих се окреће готово сва грчка историја до Александра великог. Ахејско племе свршило је своју радњу у вријеме јуначкога доба грчке историје, а послије тројанског рата пропадају ахејске царевине и тек при свршетку грчке историје опет се појављују ахејци. Они су потпали под власт тесалијца; у Пелопонесу — под власт доријца и само се одрже, као самостална држава у Ахаји, осим населбина; у Азији се они споје с еолијцима, а на западу, као мале државице нијесу имале никакве важности. *Еолскога* су племена били најзнатнији жилци грчке изузимајући Атику, Дориду и Мегару и насељеници у

Азији. Најважнија држава тога племена била је Беотија, која је тек у доцније вријеме постала прва грчка држава. Само један народ у грчкој није припадао ни једноме од та 4 племена — *аркађани*. Још од онога доба, кад су се грци први пут доселили у грчку они нијесу мијењали своје мјесто живљења. Живљење грка од коначног размјешћења народа постало је у свему напредније, а главни појав у свима грчким државама јесте: измјена друштвених склопова од царевина у републике. У оно неколико држава, као у Спарти и Епиру гдје се очувала царска власт, тако је била ограничена, да се само за њу знало по имену. Те нове форме републиканске владе у већини грчких држава биле су промијењиване и дотјериване. Њихне установе и друштвени склопови били су тако многобројни, како није било ни код једног народа осим Сјеверне Америке, која се опет од грка разликује својом политичком централизацијом и већим развићем укупно свију сједињених држава. У грчкој је било готово двапут онолико држава, колико сада има у читавој Европи и свака је имала свој особити државни склоп, којим се разликовала од других. Политички живот грка разликује се од суврмених држава још те већим унапређењем главне мисли државне — свијеснијим схваћањем и упражњавањем суверенства државе. Све грчке државе, па и аристократске имају темељ народњи — демократски. У свима је њима народна скупштина легални, државни фактор, издавала законе и управљала или контролисала правителство државно и уопште говорећи, ни један слободан грађанин грчки не само да се није слијепо покоравао и извршавао установе владине, већ овако или онако учествовао је у управи. Осим тога, готово до свршетка грчке историје слободни људи нијесу предавали своја права управи-

тељима народа или посланицима — већ свуда су састављали народне скупштине сви слободни грађани Готово свуда у читавој грчкој избирали су званичнике само на једну годину. Званичници су били одговорни пред народном скупштином, а то с тога, јер је народ по мишлењу грка, главни суверен и извор власти, а званичници су само извршитељи народне воље. Народна скупштина или је сама била главни суђаја, или је избирала за судије људе из читаве гомиле слободних људи; само је у Спарти био изкључиви засебни ред људи, који су судили. По мишљењу грка, држава је обимала све околности људског живљења у држави. Код њих држава није била калуп или форма људског живљења, већ само живљење и јесте држава. У грчким државама сваки је приватан посао могао постати друштвеним послом и ни један се грк није могао да уклони од извршивања државних послова, или да живи у држави незнајући за њу, као на истоку, а то с тога, јер су они сви и састављали државу и владу, па с тога видимо, гдје се народ стара и брине о вјери, наравима, друштвеним весељима, саборима, јер су то били државни — људски послова. То се тако радило, јер је сав народ владалац, па се и брине о свима своим пословима.

Двије главне разлике видимо у свима грчким државама историјскога времена. Због тијех разлика и сав грчки народ дијелио се на двоје, на племена, гдје су установе и склоп био сасвијем или онако, како, сав народ (демократија) хоће (т. ј. грађани), или онако, како хоће богатија маљина т. ј. великаши (аристократија). Сасвијем су демократске биле јонијске, а аристократске доријске државе. Јонијска су друштва одбацила све установе јуначког времена, кад народ није имао онако значење, као што је имао доцније и сви су грађани били

изједначени у правима и учествовали у управи земаљској. Доријска су племена задржала много старинских установа, а у том броју и главну мисао јуначкога доба, да се власт мора налазити у рукама неколико знатних фамилија. С тим старинским формама она су задржала и старинску грубоћу и била су назадна, конзервативна. Друга је разлика између јонијца и доријца у томе: кад су доријци освојили Пелопонез, они су стијеснили и сгњечили освојене жилце живше у Пелопонезу, па да би могли тако насилнички владати земљом, обрате главну пажњу, да доријци постану снажни, јуначни и да су војници, а све друге гране људске радње и врлине забаце на страну. С тога доријски грађани постану просто ритери и био им је главни посао да се уче да буду војници и да насилно владају над другима. Такав се ред ствари обдржао само у двије доријске државе: у Спарти и на острову Криту, а остале нијесу могле ићи против времена, већ постану као и остали суврмени напреднији грци. С тога се код њих није могла развити и унапредити солдатија, нити онај склоп друштвени као у Спарти. С тога већи дио доријских држава морао је усвојити демократски јонијски склоп друштвеног живљења. У Таренту, доријској населбини, била је усвојена сасвим јонијска демократија. Јонијци пак свуда су оснивали сасвим демократске државе и пођу путем напредка и изображености: кад су унапређене све гране људске радње и све оно, што је грке прославило и оставило њихно име вјечитим код потомства, доријци су оставили спомен о снази људској, која може да преноси свакојаке несреће, биједе и строгости.

У прећашње јуначко вријеме, док су над грцима владали цареви и док је народ слушао те цареве, нико их није презирао, нити их рачунао за безако-

нике и насилнике; али кад се грци обогате, унапреде своје стање, промијене мјеста свога живљења, пропадну добри спомени о царевима, онда се појављује код грка име „*тиранин*“. Тиранином су грци називали сваког човјека, који се је докопавао власти против закона и без избора слободних људи једне државе. Ријеч „тиранин“ код нас означава човјека, који злоупотреби своју власт, па почиње да гњечи, да дави и мучи народ, а грци су звали „тиранином“ свакога, па м'а он био највећи доброчинац, који је владао у земљи без народњег избора и пристанка. У малој су азији наметали грцима тиране персијски цареви, а у грчкој многи су сами постајали „тирани“, напр. Поликрат на острву Самосу, Периандер у Коринту, Милтијад у Херсонесу, Пизистрат и његови синови у Атини и т. д. или су „тиране“ постављали спарћани напр. 30 тирана у Атини, тиране у Тиви и т. д. То су главни појави спољне грчке историје до персијских ратова. И тако у продужењу тога времена распростире се јелински народ оснивањем населбина, стварају се племенске разлике са различним друштвеним склоповима и у исто се доба израђује опште-јелински народни карактер за разлику од варвара. Сходно току самога живота грчког народа ми ћемо говорити: *о населбинама, о главним грчким друштвима државним и о ономе, што је чинило, да су сви грци били један народ.*

А. Населбине.

Послије тројанскога рата и повратка хераклида, због 1) унутарњих преврата, 2) с умножења народа у грчкој, почну многи грци остављати своју отачбину и оснивати населбине. Осим тога, још у оно доба кад су се грчка племена смјестила у Тесалији, средњој грчкој и Пелопонезу проузроковане су та-

које изселбине највише у малу-азију, гдје постане много грчких држава, као и на обалама црнога мора. Најзад, саме метрополије оснивањем населбина хтјеле су увећати своју моћ и снагу и разређивале своје густо насељене земље. На тај начин кроз пет вјекова послије повратка хераклида исељавале се из грчке населбине и прекрилиле већи дио обала јужне Европе, мале-азије, Шпаније, до сјеверних и источних крајева црнога мора, а тако исто на запад од Мисира, населе земљу Барку и већи дио острва на средиземном мору. Они су већ имали око 600 г. прије хр. више од 250 населбина. Најдаља населбина грчка на сјеверу био је град Танаис на утоку р. Дона; — на истоку — Фазис у Имеретији; — на југу Кирена у Барки; — на западу Менака у Андалузији (у Шпанији).

1., населбине у малој азији на зап. бријегу. Покрајине Лићије, Мизије и Карије између Хелеспонта и острва Родоса населили су еолијци, јонијци и доријци, с чега се онамошње земље прозову *Еолида*, *Јонија* и *Дорида*. Најстарије су населбине у м. азији биле *а) еолијске*. Прича се, да је неке населио један син Орестов. На тврдој земљи било је основано дванајест градова еолијских од којих су најзнатнији: *Кима* и *Смирна*. Смирна се доцније придружи јонијцима и почне се звати јонијска населбина. Еолијци су населили острво *Лесбос*, гдје је био најзнатнији град *Митилена*, а тако исто они населе Тенедос. Сви дванајест еолијских градова склопе сајуз и рјешавали су најважнија дјела вишеством гласова. *б) Јонијске* населбине највише су населили јонијци протјерани из Ахаје. Њихних је градова такође било 12, и најзнатнији су: Милет, Колофон, Ефес, Теос, Фокеја, Самос и Киос. Сви су ови градови били у сајузу. За рјешавање религијских празника и претресања ствари о миру, рату и другим важним по-

словима, сви су се грађани сајузних градова искупљали у урочне дане код панионијске цркве на Микалу. Јонијски су градови имали опет своје населбине и један их је Милет имао више од 70. *в)* У Дориди се населили различни изсељеници из Пелопонеза и од њих постане шест сајузних градова. Три су града били на острву Родосу и доцније сва три саставе један град *Родос*. Остали три били су: *Халикарнас*, *Книд* (на острву Книду) и *Кос*.

Мало-азијске земље, у којима су грци основали своје населбине, живљело је мноштво различних племена у кавзи и рату и надвладати их грцимабило је врло лако, јер она нијесу имала никаквог изображења, као напр. морски хајдуци каријци. Осим тога, грци нијесу ишли на то, да освајају унутарње земље, већ у приморју и као трговачки народ они скоро постану потребни онамошњим жилцима, особито с тога, што су трговали и оружијем. Ти се грчки насељеници брзо обогате, а саобраћај с народима различних нарави помогне њихном умном напредовању и развитку. Тако је стање ствари трајало до 7. вијека пр. хр. т. ј. до онога доба, када се одпочне оснажавати лиђијска држава. Дуго су се населбине грчке бориле против лиђијских царева, али их најзад све Крез покори. Кад су персијци под Киром завојевали лиђијско царство, онда им се доријци и еолијци неки сами драговољно покоре, као напр. милећани, а сви остали градови одпочну да се бране и замоле спарћане, да им помогну. Ови им непомогну и персијци освоје један за другим све градове. За владе Дарија Хистаспа устану јонијски градови против персијаца и подруги их пут персијци покоре. Сва је земља била опустошена, а жилци жестоко каштиговани. Најгоре је пострадао град Милет: он је био опљачкан и већином оборен; већи дио жилаца буде погубљен, а што је остало у животу

персијци преселе у унутарњост Азије на обале Тигра. У доцније се вријеме Милет опет опоравио.

Прије освојења персијског у малој азији најзнатнији су били градови осим *Милета* још *Фокеја* и *Самос*.

У *Милету* је особито напредовала предузимачка радња и патење оваца. Милетски ћилими, сецада и изаткане материје биле су на гласу у читавом старом свијету. Милећани су распрострли били своју трговину до унутарњих предјела Азије и до гибралтарског пролива и главна пијаца њихне трговине била је обала црнога мора, гдје су они од сусједних дивљих народа за вино, чоху и друге трговачке ствари куповали *коже, вуну* и *робове*. С тога је већи дио милећских населбина био на обалама црнога мора, од којих су најзнатније: Хераклеја, Синоп, Амис, Керасунт, Трапезунд, Фазис, Одесса, Олвија Пантикапеја, Фанагорија и Танаис. У Милету рано узнапредује умно развиће и у њему се родило и одрасло неколико славних грчких списатеља, као: философи *Талес* и Анаксимандр и историјац Хекатеј. Близу града Милета била је старинска црква дидимијског Аполона и знатан оракул, гдје су нашљедни свештеници били људи породице Бранхида.

Фокејци су имали малену просторију земље, али су били врло одани својој земљи и много су је волјели, с тога чим су гођ могли и колико су могли помагали су јонијцима, кад су они устали против персијца. Они се још већма прославе послије несрећног свршетка устанка, самопрегоревањем отачбине, да остану слободни: кад већ нијесу могли одбити персијску силу, они сједну на лађе са својим женама, дјецом и боговима и одплове на острво *Хиос;* али кад им хиосци недопусте, да се населе на томе острву, они оду и населе се на далеком острву Корсики, на ком су прије 30 година били

основали своју населбину. Пређе пак одпловљења на Корсику, они намисле да се освете својим непријатељима, одплове у своју домовину и поубијају сву бившу персијску војску у њихноме граду. Тада се закуну, да се неће више повратити у своју бившу постојбину прије, већ када изађе на вр воде комад гвожђа, који су бацили у море. Када се пак крену у Корсику, њеки се од жалости и туге за домовином поврате натраг и покоре се персијцима. Остали оду у Корсику проживе неко вријеме у својој населбини и доцније се населе у доњој Талији. Али се и ту нестане већ оду у Марсилију, гдје су прије сто година основали населбину и стане се. Они су најприје почели пловити до Шпаније, градити велике лађе и пренели у јужну Француску и Шпанију грчку изображеност и показали како се раде маслинке и виноград. Њихна је трговина вођена у средиземном мору, гдје им је била и најзнатнија населбина Марсељ. *Теосци* пак одплове са својим женама и дјецом на обале тесалске, онамо се населе и оснују град *Абдеру*, жилци које су доцније постали знатни због своје глупости, те постану пословицом за израз будалаштине.

Острво *Самос* било је врло родно; жилци *Самоса* много су урадили за унапређење морепловства и вјештина. Поглавита пијаца самосаца биле су афричке обале и они су први пропловили гибралтарски пролив. Прије Атине њихна је престолница Самос била најљепша варош и бивша у њој црква богиње Јуноне, — највећа у читавој грчкој. У свима се грчким причама казује, да су се најприје развиле грчке вјештине на острву Самосу и да је лик јуноин изрезао сувременик дедалов *Смилис*. Доцније пак два самоска вјештака пронађу начин топљења бронзе. У Самосу непрестано бориле се партаје: племићска и демократска, а по њеки способан и вјешт

грађанин користећи се борбом грађана дохватао је у своје руке власт; таке су људе код грка звали *тиранима*. Од свију тирана самоских најзнатнији је био Поликрат (око 565—522 г.). Он се држао најамничком војском, великим предузећима, која су народу давала радњу и сјајним живљењем што је заслијепљавало народ. Као што је некада Минос тежио да освоји све острве архипелага, тако је исто и Поликрат. Он доиста освоји много острва и приморских градова у м. азији, ступи у сајуз с мисирцима и персицима и свакојако се довијао да има доста новаца да издржава велику сувопутну и морску војску и да живи сјајно. У свима својим предузећима био је и сувише сретан и све то наједанпут изгуби. Он надбије силне милећане на мору, угуши буну, коју су подпомагали коринтћани и спарћани и био је тако богат, да је имао више од сто војничких, великих лађи, стражу више од хиљаду људи и велику војску. Да би се његово име прочуло подпомагао је вјештине и науке. Код његовог су двора дуго вријеме живљели Симонид и Анакреон; он је основао и најстарију библиотеку. У осталом, неглеђећи на све то, он је био жестоки тиранин, насилник и сви су на њ га мрзили и њеки од његова зла побјегну из земље, као напр. философ Питагор. Због користољубља пропадне: он је живљео у љубави са персијским царем Камбизом. Сатрап мале азије Орет користи се тим и позове га да се договоре, како ће моћи Поликрат учинити нова освојења и када он дође заповједи те га убију. Тада у Самосу букне буна, а персијци се тиме користе, те освоје острво Самос. У Самосу почне владати, као вазал персијски, брат поликратов *Силосон*, кога је брат био протјерао из земље и који се био удворио Дарију. Самосци заједно с јонијцима устали су против персијца, али искварени тиранском владом

у вријеме битке прећу персијцима издавши своју браћу и припомогну, те персијци надбију њихну браћу — грке. У доцније вријеме Самос изгуби своју важност и никад се није могао оснажити и подићи.

На острву *Лесбосу* било је шест независимих градова, од којих *Митилена* постане најмоћнији и освоји остале. И туна, као у другим грчким градовима народ борећи се около начина владе подпадао је под власт појединих насилника. Уморени свађама и насиљем митиленци 589 г. изберу за неограниченог владара прослављеног мудрошћу философа и мудраца *Питака*. Питак је владао десет година, утврдио законе, обичаје и тада се одрекне владе. Митиленци нијесу дуго уживали благо републиканске слободе и управе, јер су се морали покорити персијцима са свима мало-азијским грцима. У најбоље вријеме живљења лесбићана живљела је на томе острву појеткиња *Сафо* и појет *Алкеј;* у доцније вријеме још је био појет *Терпандер*, који је унапредио музику и држе, да је он први изнашао ту вјештину.

Колофон је био најстарија средсреда грчке *философије;* а у граду *Ефесу* била је знатна црква богиње Диане, коју је спалио Хијерострат 356 год. пр. хр. Град је *Теос* знатан 1., због оданости теосаца слободи и 2. с тога, што се у њему родио појет *Анакреон*. Кад су персијци већ хтјели освојити *Теос*, жилци нијесу могли прегорјети слободу и одселе се на тракијски бријег.

На острву *Родосу*, много прије доласка доријца, у вријеме тројанскога рата, биле су унапређене вјештине и трговина се водила увелико. Родосци унапреде пловљење на мору, населе мноштво населбина у приморју шпанском. Најбоље су живљели родосци послије Александра Великог, и били су постали у ондашњем свијету оно, што су били мље-

чићи у средњим вјековима. Родосци су први издали морске законе и увели их.

Халикарнас постане знатан послије освојења персијца, а то с тога, што је постао престолница Карије, гдје је владала једна породица, као вазали персијскога цара. Од владалаца каријских наизнатније су биле двије Артемизије. Град *Книд* и острво *Кос* знатни су с тога, јер је онамо била црква Ескулапа, родио се Ипократ и било је мјесто најстарије лекарске школе грчке.

2. Населбине грчке на сјеверном крају мале азије — на обалама Понта Евксинскога (црно море). Већину тијех населбина основале су мале грчке државице, највише на земљи налик на језик у мору. Иза тијех населбина живљела су дивља, чергашка племена. Знање и радња грка преокрене околне стране у лијепе вртове и сусједна дивља племена морала су подпасти упливу и влади малих грчких насељеника. У доцније вријеме, кад су у грчкој настале несретне околности наука и вјештине напредовале су у тијем грчким населбинама. Од њих су најзнатније: *Хераклеја* у Витинији и за разлику од других хераклија звала се *понтијска*. Њу су населили жилци из Мегаре. *Синоп* у Пафлагонији; трговачки град на црноме мору. Од тален је био знатан кинијски философ Диоген. *Керасунт* у Кападокији, населбина Синопа. Из те су вароши донешене у Талију вишње и назване *cerasum*. *Трапезунт*, синопска населбина, постао је знатан на свршетку средњих вјекова и досада је важно пристаниште.

У *Колхиди*, на источној страни понта евксинскога, били су градови: *Фазис* (с. Поти) и *Диоскурија* (с. Искурија) оба у Мингрелији и оба су населили милећани. Диоскурија је била важно мјесто, одклен су грци ступали у свезе са дивљим племенима кавказским и на онамошњој се пијаци, веле

грчки списатељи, зборило на три стотине разних језика и нарјечија.

На обалама морским, данашње јужне Русије, милећани су основали многе насељбине преко којих су грци трговали са дивљим племенима скитским. Од њих су најзнатније биле у Тавриди (Криму) или близу Тавриде. *Пантикапеја* и *Фанагорија* постали су доцније главни градови босфорскога царства. *Танаис*, код утока Дона био је главна пијаца сусједних чергашких племена и ту се куповале и мјењале коже, робови и вуна за одаткане материје, вино и друге израђене ствари. *Олвиа* је била подалеко од мора гдје утиче Буг у Дњепар.

На *западноој* страни понта евксинскога био је знатан град Одеес, насељбина Милета, близу данашње турске тврдиње *Варне* и највише се трговало у том граду усољеним месом и рибом.

3., Црно се море сједињава са архипелагом преко царнградског пролива (тракијски босфор), мраморнога мора (Пропонтиде) и Хелеспонта (Дарданела). Европско приморје припадало је Тракији, а азијско — Мизији и Витинији. У оба приморја било је мношство грчких насељбина. При изласку из цариградског пролива у мраморно море на азијском бријегу био је *Халкедон*, а на јевропском *Византија*. Халкедон су населили мегарци, али га надмаши *Византија* — доријска насељбина и најзнатније историјско мјесто од свију грчких насељбина. Најприје се ту доселили 659 г. пр. х. изсељеници из Мегаре, а доцније многи атињци и милећани. Византија опкољена са сува родном земљом, крај мора, у ком има доста рибе, са најбољим пристаништем и основана на међи два комата свијета — Азије и Европе — на таквом је добром мјесту каквог нема у свијету. То се доказало доцније, али у старо доба византијци су трговали сланом рибом и жи-

том. Византија је била порушена два м'а: на пет стотина год. пр. хр. сруше је персијци за владе Дарија I и 196 г. пос. хр. по други је пут поруши римски император Септимије Север. Од како је насељена, па до данас била је отимана 29 пута и 8. су је пута освајали непријатељи. У првој половини IV в. Константин је велики прогласи за престолницу римске царевине и од тога се доба почне називати Константинопољ; славенска племена називу је Цариград, а турци Стамбол.

4., У Пропонтиди, на азијском бријегу, најзнатнији је био град *Кизик* (населбина милећска около 776. г.) познат због богатства кизиканаца и први слободан град старога свијета. Био је врло тврд и врло згодан за римљане у азијским ратовима. Близу је њега брдо *Диндим*, гдје је била црква богиње *Кибеле*. Било је још друго брдо Диндим у Фригији и с тога се често та богиња називала Диндименом. Та је богиња означавала земљу или природу и често су држали, да је мајка богова. Тајни, тјелесан и посебице неваљао начин молења тој богињи, преко Кизина увукао се у њеке грчке градове. На европском су бријегу још знатни градови *Силимврија* и *Перинт*. Први су населили мегарци, а други самосци.

Код Хелеспонта су били градови насељени милећанима: Лампсак и Абидос, а у Европи против Абидоса еолијски град *Сест*. Сви су важни, јер су били мјеста гдје се прелазило из Азије у Европу и обратно. Лампсак је за грке био важан још због вјере. Главно је бошство било у Лампсаку *Приап* (син Венере и Бахуса), бог поља и вртова, а у ствари је био бог, који представља рађајућу снагу природну, као код источних народа. Молило се томе богу развратом, а обреди су му били још поганији и гнуснији, него-ли и богиње Кибеле. Такво је богопоштовање

поникло у Фригији и преко Лампсака пренешено у грчку, да и у грчкој, као доцније и у Талији исквари просту вјеру паметнијих народа фантастичким тајнама и развратним обредима.

На *јужном* бријегу Тракије и Маћедоније били су најзнатнији градови: *Абдера*, населбина бјежавших теосаца; *Амфиполис* — населбина атинска; *Стагира* насељена људма са острва Андроса и домовина философа Аристотеља; *Олинт* и *Потидеја*, населбина *Коринта*.

5., Због преврата у грчкој проузрокованог долазком хераклида многи се грци населе на острве јегејскога мора. На кикладима — јонијци и доријци, а највише на Лемносу, Тазосу, Самотракији и Имбросу. На њеким од тих острва живљели су финичански насељеници, који су од старине имали посла с мисирцима; на њеким од њих држала се старинска вјера не-грчка и послије јуначкога доба у многоме приме је грци. Ћаба је те вјере била Самотракија и свештеници су казивали људма ту вјеру у разним таинствима. Многи грчки државници и појете били су примљени у та друштва и преко њих се распростру те тајне по грчкој и с тога је та вјера унела у грчку вјеру многе гатке (мифе) и мисли источних народа.

Острво су Евбеју населили атињци, гдје постану знатни градови: *Еретрија* и *Халкида*. У старо је доба још врло знатно острво *Егина* између Атике и Арголиде и дуго је вријеме била у пореду са Милетом, Фокејом и Самосом. На томе острву населили се доријци послије хераклида и доцније су егинци имали најјачу морску силу. Имали су много лађа и били богати људи због трговине и први су почели да лију сребрне паре у грчкој (у половини 8. вијека). Острво је било насељено густо, па како самосци, тако и атињци завидили су им и ра-

товали ш њима. Кад је Дарије I послао своју војску на грчку, егинци се због трговачких интереса одма покоре персијцима, а атињци се тиме користе, да униште своје супарнике. С тога су жестоко каштиговали егинце. Доцније они јуначки показаше да волу своју слободу и постојбину; али их то не спасе од погибије, кад атињци постану најјачи на мору. 60 година послије персијских ратова егинци пропадну: острво освоје атињци, жилце растјерају и продаду, а своје насељенике онамо настане. На острву *Кипру* били су се населили Финичани и грци и острво је дуго било под владом Финичанском. У доцније вријеме на њему постане много малих држављица и никада нијесу могле бити моћне. Важност је Кипра за грке у томе, што су они многа сујевјерства Финичанска с тога острва усвојили. — Острве *на западној* страни грчке најприје су населили еолијци. Само су на Коркири се населили доријци из Коринта, који је населио неколико градова у јадранскоме приморју, од којих је најзнатнији *Дирахијум*.

6., Грчка населбина *Кирена* најбогатија трговачка држава на рамној узвишености, који су стари римљани називали Киренаика, а сада се зове *Барка*, по имену једног старинског грчког онамо бившег града. Сав је предјео брежуљчаст, има много извора, родан и има свакојаког растиња, а на граници Триполиса опкољен морем и пустарама. Кирену су населили грци у половини 7. столећа са маленог кикладског острва Тере, гдје су се станили људи доријскога племена. Сувишак жилаца због гладне године морао се кудгођ одселити и обрате се оракулу, да им он каже, гдје ће бити најбоље да се населе. Тада цар терски подмити оракула, да их упути у Африку. На тај начин они оснују град Кирену, а доцније киренци оснују још четири

града. Тих пет населбина обично се називљу *Пентаполис* (пет градова). Насељеници наименују царем онога, ко их је довео и та се форма управе задржала око 200 година и њихни се цареви по чередi звали Батти и Аркезилаи. У осталом, и они су имали самоуправу, као и сви остали грци. Њихно се напредовање одпочне около 560 год. пр. хр. кад је владао Батт II. срећни, а до тога су доба највише ратовали са онамошњим чергашким племенима. Њима дођу још многи изсељеници из Крита, Пелопонеза и других грчких земаља. Притешњени онамошњи чергашки народи замоле мисирског цара Априју (Хофра) да им помогне, али га киренци надбију и његов нашљедник помири се ш њима. Тада они почну ширити своју земљу на исток и запад. С тога и дођу у судар са моћним картагењцима и послије дуге борбе они опредијеле међу, преко које нико није смио прекорачавати. С тога што нијесу сви киринајци имали једнака права одпочну се унутарње борбе и комешање. Цареви њихни пак почну тежити да буду насилници и не само да на њих омрзне народ, већ и њихна фамилија. Један дио недовољних жилаца остави Кирену и оснује Барку. Мира, задовољства и слоге опет међ њима није могло бити, доклен је гођ у животу било неправде и они се обрате делфијском оракулу, који им пошље аркадског грађанина из Мантинеје *Демонакса* да утврди ред и државни склоп. Он подијели грађане на три реда: 1., потомци првих насељеника; 2., потомци оних из Пелопонеза и Крита, и 3., насељеници из свију других грчких земаља. Сваки ред добије своја права, а држава буде преокренута од царства у племићску републику; цару пак остану царске почасти, нашљедно званије првосвештеника и доходак од царског имања. Наравно, да им се то није допадало и почну тежити, да добију пређашњу нео-

граничену власт. Па кад један од тих царева попроба да обори тај склоп и да постане насилник, он причини грађански рат. Царска странка позове у помоћ персијце, који опусте сву земљу. Град Барка буде готово сасвијем оборен; Кирена одбије нападање персијске војске и тада видећи, да се никако неможе изаћи на крај са насилницима, киринајци униште царску владу 432 год. пр. хр. а остане племићска република. Али, како су владали земљом само племићи, почну се опет унутарње борбе и ратови и сврши се тиме, да Кирену 323 г. освоје цареви Мисира грчког порекла и тада је на свагда она изгубила своју самосталност. — Киренници и остали људи Пентаполја трговали су с горњим Мисиром, по Нубији, с грчком и малом азијом. Афричким народима киринници су продавали жито и ствари грчке радње, а у грчку су одвозили коње, вуну, изаткане материје и растиње *силфиум*, аменисте, ониксе, карнеоле и друго драго камење, које су добијали из унутарности Африке и од арапске отоке. Растиње Силфиум само је расло у Киринаики. Друга растиња, која наличе на исто, била су израђивана у Мићији и источној Персији. То су растиње употребљавали за различне ствари: лишће је било најбоље за рану оваца; а стабло су грци и римљани јели, као најбољу посластицу; сок пак од те траве метао се у многа јела, да су боља и да се лакше вари јело. То се биље продавало подједнако као злато т. ј. напр. драм силфиума коштао је онолико, колико драм злата. С тога је силфиум био главни производ киринаца. Они су израђивали много жита, вина, кајмака, шафрана и других јужних производа. У њихним вртовима биле су најзнатније руже, лилије, љубичице, од којих су они градили најбоље масло миришљаво. Такође су патили овце, држали ергеле и њихни су коњи били

најбољи у старо доба. — *У* вјештинама су они познати били као добри каменорјезци, ливци (најбоље су новце лили); од наука најбоље се развила философија „киринајска“ (Аристип и његова кћер Арета).

7., Грчке населбине у апенинском приморју. *a., у јужној Талији и Сицилији.* Те су населбине много важније, него-ли оне у малој азији. По грчким причама у Талији се грци почели насељавати одма послије тројанскога рата. Насељеници су трпљели многе сметње; јер на свој просторији, гдје су се они населили, није било ни једног доброг пристаништа, мјеста су била нездрава, због шкодљивих испарина и многобројних блата и бара. Али радни грци савладају све те сметње: направе пристаништа, осуше баруштине и обраде дивљу земљу борећи се са тиренским и етруским морским хајдуцима. — *У* доњој Талији населили су се грци на јужној обали, а и у унутарњости земље нпр. у Куми. Тих населбина било је тако много и тако су биле напредне да онамошњи жилци усвоје грчке обичаје и језик. У свој Калабрији говорено је грчкијем језиком чак до 15. столећа. С тога се јужна Талија назове „Велика грчка“, јер у њој било је највише грчких населбина. Најзнатније грчке населбине на југо-источном бријегу почињући од сјевера биле су: *Тарент* (с. Таранто), који су основали спарћани на 700 год. пр. хр. Око петог столећа пр. хр. Тарент постане најбогатија варош, имао је јаку морску силу и велико трговање. *Метапонт* населбина ахејска; *Сирис* код реке Сириса или Хераклеја знатан с тога, што се држали у њему амфиктиони јужно-талијских населбина. *Сибарис*, насељен ахејцима на 700 год. пр. хр. Сибаријци су водили врло велику трговину, и, у Талији под њима је било 4 племена и 25 градова. Да се обиђе Сибарис требало је ићи $2^1/_2$ сахата и у њему је живљело око 100.000 пуноправних грађана.

Сибаријци су живљели тако богато и раскошно да њихно име уђе у пословицу: „сибаријац“ значило је човека њежна, мекушца и оданог чувственим наслађама. Около 510 г. Сибарис освоје јуначни кротонци и како су мрзили на сибаријце они, све колико су их гођ ухватили поубијају, град оборе и наврате једну ријеку да преко њега тече, како се не би запамтило ни трага ни гласа од Сибариса. Кад прође 60 година бјежавши сибаријци с помоћу атињаца оснују близу прећашњег града нови град *Тури*. Туријци се тако обогате да започну рат с тарентијцима, али су доцније морали тражити помоћи од римљана, а тим дали римљанима могућност, да се умјешају у њихне послове и освоје све грчке населбине у доњој Талији.

Град *Кротон* населили су ахејци кад и Сибарис, који постане најмоћнија грчка населбина у доњој Талији; кротонци су били на гласу с тога, што су живљели просто, чували чистоћу тијелесну и душевну, а особито се бринули да буде здраво тјело, пак ће и душа бити добра. Најзнатнији атлет т. ј борац *Милон* био је кротонац. Да се у Кротону очува поштење и чистоћа међ људима највише је учинио философ *Питагор*. Он је дуго вријеме проживљео у Мисиру, гдје изучи мисирску вјеру, друштвени склоп, управу и мудрост, допадне му се, да једна учена каста људи (свештеници) имају власт у шакама и да их служи прост народ. Усвајајући такав ред ствари и обузет мислима о строгој нарав-ствености, Питагор смисли да уљудно побољшавање и облагорођавање људи мора бити *цијел сваке државе* и да се та намјера као и тврд ред и спокојство може достићи само ондје, гдје је власт у рукама људи *добрих и паметних*, коима би се несвијесно покоравали сви остали. Кад је увидјео на истоку, да они који владају састављају касту, имају преимућства, чувају у тајности своје религијске и политичке на-

мјере и мисли и управљају народом као дјецом, Питагор је мислио, да се тај склоп може пренијети и у Грчку, али у чистијој и бољој форми. У многим грчким државама владала је олигархија т. ј. неколико великаша. С тога он намисли да оснује „друштво мудрости и уљудности“, да прикупља у то друштво најбоље људе и да се чланови тога друштва усаврше у мудрости и поштењу, те да тако припреми и створи управитеље за најбољу олигархију, јер би се на тај начин припремило велико друштво људи, који су способни да над другима владају. С таким *источним* мислима дође Питагор у своју постојбину Самос, гдје је владао Поликрат и немогне да оствари своје мисли. Одтален оде у Кротон и нађе стање ствари гдје је сасвијем могао да оствари свој план. Питагору је помагало још и то, што је био најизображенији човјек свога времена, био је надалеко чувен, лијеп, поштен и рјечит. Његове бјеседе и наука тако приволе к њему кротонце, да се у Кротони учини преврат у наравима и установама, — шта ваше, чак жене скину са себе украсе и накит и поклоне у цркву богиње Јуноне. Тада Питагор установи у Кротони знатно „*друштво питагорејско*“, као школу, у коме да се изобразе паметни и поштени људи, који би били добри за управитеље. Сваки онај, који је хтио ступити у ту школу, морао је дуго вријеме бити на *искушењу* да се дознају његове поштене мисли и да се спреми за поступање у то друштво дугим ћутањем, слушањем и точним извршивањем својих дужности. То је друштво, као језуитско, имало неколико реди и прелазење из једног у други морало се чинити по њеким обредима. Код њих је све било опште и све се вршило по регули и заповјестима. Сваки су дан сви заједно ручавали и занимали се ученим разговорима, молили се, упражњавали се у гимнастици и претресали јавна дјела

и послове. Наука се питагорејска дијелила на есотеричку т. ј. тајну и екзотеричку т. ј. јавну. Прва се казивала само члановима друштва, друга се могла казивати свима и свакоме. На Питагора су гледали његови ученици, као на пророка, кога им је бог послао. Његове су ријечи биле највећа пресуда и „он је тако рекао“ било је највећи доказ. Његову науку радо усвоје грци и у другим населбинама. Престолница је пак те науке био Кротон. Питагорејци су учили, да *они само* знају праву владалачку мудрост а народу су предиковали, да буде миран, послушан и да вјерује. То учини те је дух истока оживљео у Талији и чинило се да је за грке настало вријеме владе свештеничке и аскетичке. Већ су неколико десетака година они владали у Кротону; та је судбина очекивала и друге грчке населбине, али природна, непокварена памет грчког народа одржи побједу над том мајсторијом и сруше се све наде тога језуитског питагорејског друштва. Одма како пропадне Сибарис кротонски народ устане против питагорејске власти и избере за вођу човјека, кога они нијесу хтјели примити у своје друштво: њеке чланове тога друштва поубијају, а остале протјерају. Така је судбина постигла то друштво и по другим градовима. Сам Питагор или је погинуо у тој буни, или је умакао у Метапонт, гдје и умре међу људма, који су га прије држали за пророка, а послије мрзили као на ђавола и најгорег човјека. Тако се несрећно сврши проба људи, који су хтјели да пренесу кастичку управу у грчку, да владају народом, као дјецом, да промијене народњи друштвени склоп и нарави по којекаким захтјеваним, измишљеним кастичким теоријама (измишљотина) и да докопају у своје шаке и људску савјест и икономичко благо. Слободан дух народа грчког уништи ту стегу и замке њеколико људи, који су хтјели да им врше

трње на главама предикујући смиреније, послушност и вјеру другима, да би их могли лакше опасати у лику. То се питагорејско друштво још неко вријеме тајно држало, као језуити пошто су их били уништили, са њеким знацима, по којима су они друг друга познавали, али без икакве важности. Сама *наука* питагорејска одржала се дуже и било је још у доцније вријеме људи, који су се те секте држали. За владе питагорејаца кротонци освоје и поруше Сибарис и предводио их борац Милон. Од тога доба Кротон постане најјачи град у доњој Талији и био је такав докле није ојачао Тарент. У Кротону је напредовала појезија, рјезање и науке. Он је био средсреда лекарске науке и кротонци — лекари дуго су вријеме сматрани за најбоље лекаре у свијету.

Град *Локри Епизефирски* (западни) насељен грчким изсељеницима из различних земаља и разних племена и није толико знатан због трговине и богатства, колико због свога особитог друштвеног склопа и управљао се по најстаријим писаним законима, у којима је одређена и каштига за преступљење. Њихн законодавац био је *Залевк* (около 660 г. кад је била и основана населбина). Како се у том граду били населили људи из разних земаља, с тога се одма у почетку изроде немири, који нијесу могли бити друкчије избјегнути, него јасним и точним законима, у којима би било јасно означено право сваког локријца. Залевк је рођен у најнижем сталежу; он највише обрати пажњу на наравствено живљење и обдржање чистоће и поштења. Из његовог се законодавства види, да је гледао на државу, као на школу за све грађане, и више га се тицало поштење, вјера и правосуђје, него правителствене и административне форме државне. Он је склопио *бо-*

ларску републику. Законодавна се скупштина састојала од хиљаду грађана, а за чланове правителства могли су бити избирани људи само из сто најбољих фамилија. За нарушавање свакога закона била је одређена каштига, а тако исто и за ружне ријечи и псовку. Пиће се није могло пити друкчије осим као лек кад препоручи љекар. Ни једна женска није могла носити златан накит, ићи ноћу изван града, и долазити на јавна мјеста и у друштва са више од једне ропкиње. Највише се Залевк старао да усели у своје сугрђане мисао, против које кад гријеше људи, они се проневаљале и кваре, па ма какве они били вјере и м'а какве имали законе. „Неумилостивљавају богове жртве и поклони злих људи, већ честито живљење добрих и дух поштења праведнијех.“ Да се не би догађале често промјене и допуне у законима, Залевк узакони, да општина избира једног најстаријег поштеног човјека — члана општине, који би у случају потребе јавно изјашњавао законе, а свагда, кад би ко хтио да се неки закон замијени другим, или допуни или да се изда нов, то онај изборни грађанин да брани законе и да неда да се што измијени, дода или изнова узакони. То се морало радити у скупштини оних хиљаду грађана, јер су они били законодавна власт. Они, који су хтјели предлагати измјене, допуне или промјене морали су долазити у скупштину с конопцем око врата и ако се не би примио њихн предлог, одма су их вјешали. На тај се начин одржао закон као свтиња и којекаки демагози нијесу могли протурити своју личну вољу или нешто туђе, да буде за локријце закон. Сам Залевк тако се строго држао закона, да је себе убио, што га је преступио. По закону нико није смио доћи оружан у скупштину народну; он се једном заборави и дође. Кад му је напоменуто, да је то против закона, он сам себе

заколье рекавши: „Ја нећу да нарушим, већ да потврдим закон“.

Код месинског пролива халкидци су населили град *Региј* (Рецио), а у доцније се вријеме још населе бјегунци из Месенске. Код салериске отоке сибаријци су основали град Пасидонију. Напљ је био населбина кумска и у старо се доба звао *Партенон*, а то због једне сирене (виле), којој су се молили онамошњи жилци.

Град *Куми* населили су изсељеници из града Халкиде и Еретрије и то је најстарија грчка населбина на западу. Име тога града најзнатније је с оракула, гдје су пророчицу *Сивиллу* особито поштовали жилци средње Талије. Њена пророштва записана свештеницима дуго су вријеме чувана у Риму, као свете књиге.

Од грчких населбина на острву Сицилији најзнатније су: Сиракуза и Агригент, и најстарија Наксос; њих су населили доријци и јонијци. Јонијске населбине основали су халкидци, а доријске коринћани, мегарци, родосци и месенци. С тога се држало, да је Сицилија упола грчка земља и у њој је живљело више жилаца, него-ли у наше вријеме.

Сиракуза је била у старо доба престолница Сицилије (основана около 735 год. пр. хр.). Мјесто Сиракузе врло је згодно, са два пристаништа, међ којима је мало осрво Ортирија. Град био је најприје начињен на томе острву, а тек је доцније премештен на тврду земљу и био је тако ошпиран, да се дијелио на четири града. Старинци онамошњи буду завојевани и учињени робовима. Особито се намножи жилаца трећег реда људства Тога трећег реда људи били су слободни, али нијесу имали право мјешати се у управу, јер је власт била у рукама старинских доријских породица. Због тих каста, неравенства у правима у Сиракузи су бивале честе буне. Неколицина владају-

ћих доријских породица могле су се одржати на Криту и у Спарти, гдје су се владајући редови вечбали у оружју, борили са спољним непријатељима и унутарњим незадовољницима, а у Сиракузи тога није било, јер су се главне породице занимале трговином и обогативши се навикавале на насладе и „*комоцију*“, с тога су у њихној војсци служили најамници, али се из тога породе нове опасности. Груби најамници знали су да они обдржавају државу и онај начелник, кога су они вољели, лако је могао постати насилник. У другим градовима биле су уставне владе са законодавством, али у Сиракузи и тога није било и тек су то почели заводити при свршетку петога столећа пр. хр. До тога пак времена великаши нијесу хтјели допустити разширење права управљања. Тек при крају петог столећа пр. хр. буду уништене дорске повластице, а тиме се промијени правац сиракуске историје. Управа се великашка обично избављала од незадовољника оснивањем нових населбина, а у исто доба ширила се сиракузанска трговина и снага града. Најзад 484 г. устану сви грађани и робови против великашке владе и протјерају их из Сиракузе. Тада вељикаши позову у помоћ против своје отачбине и њене слободе управитеља града Хеле *Гелона*, освоје Сиракузу, али су у исто доба морали признати Гелона за свога заповједника. Сада Сиракуза постане његова престолница и владао је од 484—477 г. Он уништи великаше (аристократске) повластице и тиме уклони све унутарње буне, освоји већи дио Сицилије, умножи морску силу и њоме обезбједи трговину сиракуску. Он се одликовао својствима доброг војводе код Химере, јер је битка трајала од јутра до мрака и сасвим надбије картагињску војску. Ту је битку Гелон одржо готово у оно доба, кад су грци надбили персијце код Саламина (480 г.). Већ се чинило, да ће он сјединити у једну државу све сицилијце,

али рано умре. Управа пак његовог брата Хијерона, (477—467 г.) била је добра за сјајност и вјештине, али више ни за-шта. Његов брат Тразибул почео је владати као насилник и поносит човјек, са шта га сиракузанци протјерају. Великаши пак нијесу никада више могли докопати власт у руке, јер је у Сиракузи била установљена чиста демократија — народска управа и влада. Сви ти догађаји врло су тијесно скопчани са историјом римском, гдје ће и бити описани.

На јужној сицилијској обали били су грчки градови: *Хела, Агригент и Селинут.* Хела је родоска населбина основана 690 г. Около 500 г. један грађанин постане насилник, а његов наслједник Гелон не само да пренесе престолницу у Сиракузу, већ одведе онамо и половину грађана и Хела се није више могла опоравити.

Агригент (с. Цирцента) основан исељеницима из Хеле. Како је био у родној равници, агригенћани се обогате радећи жито, вино и зејтин и тргујући с африканцима. Град је заузимао просторију — двије кв. миље и имао је около 200.000 жилаца, у ком је броју било 180.000 непуноправних грађана, странаца и робова. У граду је било много великих бина и највећа црква јупитерова, у дужину 130 стопа са грдним стубовима, који су тако били дебели, као да стоји један уз другог 22 човјека. Друштвени склоп у Агригенту у многоме наличи на сиракузски. Још у почетку, над агригенћанима постане тиранином један грађанин — жестоки *Филарид*. Он је метао људе на муке, који су били противу њега, а највише се спомиње шупаљ бик од бронзе, гдје су метали осуђенике и подпаљивали ватру одоздо, те их спржавали. Удворица Филаридов вјештак Перило тако је начинио унутарњост тога бика, да је стењање и јаук несрећника, у најгорим мукама, наличило на

рикање вола. Филарид се врло обрадује томе проналажењу, па ради пробе заповеди, те Перила метну у нутра, гдје се и спржи. Кад се агригенћанима досади трпети муке, сви устану, збаце тиранина и убију га камењем. 70 година послије тога тиранина у Агригенту завлада други тиранин са другчијим својствима, — *Терон*, ког су од све прилике изабрали сами грађани и он је поступао тако кротко, и тако је волео правду, да су му се у доцније вријеме молили у особитој цркви, као богу. Био је таст Гелона сиракузског и борио се код Химере са картагињцима. Његов син почне владати тирански и грађани га протјерају. Тада у Агригенту буде склопљена република и уведен нов устав, који је, веле, написао философ *Емпедокл* и то је учинио пошто се одрекао царске круне, коју су му били поднели грађани. У доцније вријеме више су пута агригенћани патили од тирана, картагињаца и римљана. — *Селинут* су основали изсељеници из Мегаре — Хибле. Да је тај град био знатан, сведоче још и сада остале од њега зидине.

На сјеверној страни Сицилије било је двије насељбине: *Сегеста* и *Химера*. Обе су основали изсељеници халкидски из града Занкле, ако се и прича, да су Сегесту основаили тројанци. Код Химере су грци одржали побједу 480 г. а 409 картагињци оборе град, жилце или поубијају или их преокрену у робове.

На источној страни Сицилије најзнатније су биле ове грчке насељбине: Занкла, Тавромени, Наксос, Катана и Мегара. *Занкла* је кумска насељбина, али је у половини 7. ст. отму месенци. Од тога се доба називала Месенија, а сада Месина. — *Тавромени* (с. Таормина) халкидска насељбина, знатна са свога театора. *Наксос* је знатан с тога, што је најстарија грчка насељбина у Сицилији. — *Катана* (с. *Катанија)* насељена за вријеме првог насељавања Си-

цилије и знатна са законодавства, које су доцније узеле све халкидске населбине у Сицилији, доњој Талији, у Турији и т. д. Законодавац Катане био је *Харонд* из Катане. Од све прилике био је сувременик Залевка. Његово законодавство наличи на локријско: главна му је намјера била наравственост људска и из онога, што је до нас дошло, види се правац законодавца; тако се особито строго каштигују они, кои су раскошни, плашљиви, лажљивци и они, који на друге доносе аброве и шпиунирају, као у законодавству Залевка. О *Мегари* и *Хибли*, мегарским населбинама, нема се ништа знатно казати.

8. Грчке населбине на островима: *Сардинији* и *Корсики*; у *Француској* и *Шпанији*. На овијем острвима грчке населбине нијесу тако знатне и познате, као оне у јужној Француској а нарочито Массилија (с. Марсељ). Њу су населили јонијци из Фокеје около 600 г. пр. хр. Њима дођу Фокејци бјежавши од персијца. Ти насељеници преокрену сушну и брдовиту земљу Прованса у градине, у којима су родиле маслинке, грожђе; тим су стварма они нарочито трговали. Они прекриле сво јужно приморје Француско пак су трговали са Шпанијом, гдје оснују своје населбине. Пунички ратови врло су много добра донијели масилцима, јер су им римљани јако помагали само да нашкоде картагињцима. Масилце протјерају картагињци из Шпаније, али они почну трговати с талијанцима. Кад картагињци пропадну, масилци наслједе сву њихну морску трговину. Особито постане знатна Масилија около рођења христова, јер постане средсриједа науке, гдје су се највише учили римски младићи. Она је остала у таквом стању докле год је трајала римска држава и била је слободна и самостална трговачка варош.

Најбољи је био масиљски државни склоп, а исто су тако и људи били у главноме добри и уљудни.

Њихне су установе биле од најбољих у староме свијету. Спочетка се установи у Масилији демократска управа. Доцније се та форма неколико измијени, али власт нијесу добили у своје руке великаши. Власт је била у рукама неколико грађана, али није прелазила на њихне потомке, нити је на ту власт имало право неколико породица, већ шест стотина изабраних грађана, који су били ожењени, имали дјецу и чији су предци *најмање дједови* били грађани Масилије, састављали су општи савјет, а петнајест људи изабраних између тих 600, сачињавали су „*мали савјет*“ и морали су извршивати све текуће послове. Од тијех 15. грађана избирано је три чевјека, као кметови или оно, што су бивали бургомистри у сред. вјеку у слободним варошима. На тај начин сва правительствена власт била је у рукама грађана, који су врло добро знали и сами се држали права и нарави своје домовине и који су били, како избори сведоче, најспособњи и најпаметнији људи у Масилији, — који су притом имали имање, кућу, жену и дјецу. Њих су избирали на сав живот, да би очували земљу од потреса и рђавих посљедница честог мјењања званичних лица; како пак њихна права нијесу била наслједна, нити везана за њеке и њеке породице: то су избјегли олигархије. Правитељство и званичници радили су своје послове *јавно*, а да би их грађани могли контролисати, закони, које су они још донијели из грчке, били су написани и постављени свима на углед, да би знали своја права и да не би нико присвајао себи више власти. Јавност пак суђења избави их од зала инквизиторскога суда. Радећи и бранећи се од спољњих непријатеља, масилци су били врло умјерени и штедљиви у живљењу, с тога су издани били строги закони против раскошлука. Женама буде забрањен сувишан накит; осим тога, женама и младољетнима било је забрањено свако

пиће које опија; у театрима се није допуштало давати дјела шкодљива за нарaвственост. Масилци нијесу трпили туђинце, који би ништа нерадећи могли живљети на рачун радећих грађана, а тако исто нијесу трпили никакве „*благочестиве*“ нераднике. Сваки странац долазећи у Масилију морао је скидати оружије и тек му се давало, кад је одлазио из Масилије. Масилци су вољели науку и основали врло добар научен завод. Уопште масилци су готово у свему били онаки, као републиканци женевци.

У Шпанији је било много масилских населбина, али је најзнатнија населбина жилаца са острва Занте — *Сагунт* (с. Мурвиједро). Грађани те вароши знатни су највише са своје јуначке смрти, с које се одпочне други пунички рат.

Све грчке населбине разликују се од новоевропских населбина: оне су одма постајале самосталне државе, а европске обично су продужење државе, која их оснива. Само има један изузетак у Потидеји, којима је метрополија избирала за управитеља једнога свога грађанина. Код грка су биле оне свезе између метрополије и населбине, које саме собом постоје, а то је, што су населбине гледале на метрополије другчије, а не као на остале државе, јер су им показивале особито поштовање. Грчки град или држава, држала се као једна породица, с тога у пританеју или општињи сваког града начињен је био олтар богињи Вести покровитељки породице, на ком се чувао вјечни огањ, као углед општег огњишта свију грађана. Населбина је била, као кћер опште породице, која се удала за другу земљу и постала самостална. Населбина, као удата кћер у својим жељама и поступцима већ више независи од мајке, али је била њезина кћер и свагда јој показивала своје поштовање и љубав. То се показивало у томе, што су исељеници узимали огањ из при-

таџеја метрополије и запаљивали њиме нови огањ, на новом огњишту, у новоме пританеју. На тај начин поступало се сасвијем по људски и нимало није стијешњавана самосталност населбина. На општим свечаностима или предузећима насељеници су давали прво мјесто гостима из метрополије и слали у метрополију посланике, које су боље дочекивали у метрополији, него-ли посланике других градова и држало се за безакоње водити рат с метрополијом без велике нужде и невоље.

Населбине грчке имају врло велику важност у грчкој историји: 1., због мјеста, супарништва, богатсква од трговине, у њима се прије, него-ли у метрополијама, развију сви склопови друштвеног живљења: аристократија, демократија, тиранија, а у исто доба епска појезија, историја и философија. 2., распрострле су грчку народност, изображење и унапредиле науку.

Прије, него-ли што ћемо одпочети излагати историју два главна народа грчка, који су представници свију грка, т. ј. атињаца и спарћана, морамо укратко казати историју Коринта и Сикиона.

Коринт је био знатна трговачка варош још много прије Атине и имао је доста велику морску силу. Коринћани су почели рано напредовати с тога, што су живљели на превлаци, између два мора сједињавајући средњу грчку са Пелопонезом. Како се населе грчке населбине у Талији, оживи трговина између мале азије, доње Талије и Сицилије. Тадашњи морепловци незнајући за компас обично су пловили покрај морских обала; па су рјетко пловили чак около Пелопонеза. С тога, како са запада, тако и с истока пловили су Коринту, гдје су товаре преносили сувијем путем преко превлаке до друге морске обале и товарили на друге лађе. С тога Коринт постане средсреда грчке трговине. У њему је обично

живљело мноштво странаца, људи су били богати, брзо се унапреде вјештине и трговачке радње, али је у исто доба у Коринту био најпокваренији народ, што иде за обогаћењем. Коринћани униште царску власт, а заведу олигархију (великашку управу). Ти великаши дођу у сукоб с народом, заваде се и народ пристане уз *Кипсела*, једног свога суграђанина, те оборе олигархијску владу. Али Кипсел превари грађане и докопа власт у своје шаке (657. г. пр. х.). Поставши тако тиранином, владао је кротко, задобије љубав народа, а тим угађањем и допадањем народу задобије од народа нашљедство своме породу. Његови потомци могли би владати у Коринту, да су се као и он владали и поступали по закону. Син кипселов *Периандр*, својим злоупотребљењима и насиљем, доведе народ до тога, те омрзне на тај начин владе. Владао је од 627—587 г. пр. хр. Њега су унели у списак 7 мудраца. Као и Поликрат самоски и сви други тирани, који теже да их прославе удворице и стихотворци, он је подпомагао вјештине, владао насилнички и својевољно и учинио много зала. Његов нашљедник пође његовијем трагом, коринћани га збаце с пријестола с помоћу спарћана, који су ишли на то, да у Коринту влада олигархија (великаши). С тога одма и буде заведен олигархички начин управе. Такав је начин владе остао у Коринту кроз сво вријеме њихне историје.

Историја *Сикиона* врло много наличи на историју Коринта. У Сикиону около 700 г. пр. хр. грађанин *Ортагор* постане тиранин и ту власт учини нашљедном у својој породици. Он је поступао са народом благо као и Кипсело. Знатан је од његових нашљедника последњи тиранин *Клистен*. Он је владао као и Ортагор; али се незна, да-ли је био збачен или је умро као тиранин, већ се зна, да кад

је престала његова влада (око 600 г.) у Сикиону буде установљена република. За владе тирана у Сикиону унапређене су биле вјештине. (1)

Б.

ДОРИЈЦИ И ЈОНИЈЦИ.

Два главна грчка племена. Та два главна племена историјске грчке, развила су особине грчког народа, колико су гођ грци могли учинити напретка у свему: први су остварили начела великашка, олигархијска, а други народња, демократска. Први су избјегавали све што је напредно, волјели прост и једнак начин живљења и нијесу ишли за науком и просветом; други су волјели промјене у живљењу, највеће унапређење демократије, богат, слободан и раскошан живот. Овако или онако, али су сва грчка племена пристајала уз једне или уз друге. Та два правца читавог грчког народа виде се и остварени су тијем двама племенима, а главни су им градови и престолнице били: за доријце — Спарта, за јонијце — Атина.

1., Историја спарћана до персијских ратова. Да је путник хтио ићи из Беотије у Пелопонез за младости Иродота, морао би проћи преко много снажних и моћних држава, док би дошао у Спарту. Најприје би морао проћи преко Мегаре, која се простирала од мора до мора т. ј. од коринтске до сароничке отоке. И-за ње би ударио на коринтску превлаку, гдје је била знатна тврдиња; већма на запад, на бријегу коринтске отоке био је Сикион у малој, али врло родној равници; на југ и југоисток прешавши преко малих области Флиунта и Клеона, ширише су се арголичке земље до јегејског

---

(1) Vid. Weltgesch. Schlos. и Geschich. des Alter M. Duncк.

мора, заузимавше већи дио приморја у кључу арголичке отоке. То су арголичко острво заузели били аргосци и грађани доријских градова епидаврији и трезенци. Још даље к југу, прегазивши малу реку Танос, ступио би у спарћанску државу, која је владала над свим јужним Пелопонезом од источног до западног мора. Прешавши брдо Парнон и дошавши у долину евротоску, нашао би у тој долини, далеко од мора, *пет села*, без зидина и бедема и тих су пет села били она страшна *Спарта*. Над свом просторијом од извора Евротоса до Малеје и Акрита владали су спарћани. Брдо Тајгет дијелило је ту сву просторију на двоје: Лаконију и Месенију. У овој другој била је најродније земља у читавом Пелопонезу и граничила се с Аркадијом и Трифилијом, над којима нијесу господарили спарћани. Ријека Неда била је граница месенске на сјеверу, иза које су живљела недоријска племена трифили, пизатидци и елидци.

Сами жилци знали су да тако није било од памтивјека, већ је тако доцније постало. Такво стањење грчких племена у Пелопонезу, било је пошљедица читавог реда догађаја, који се свршили прије 776 г. Од свију племена, за која је знао Иродот старожилци су у Пелопонезу били: аркадци, ахејци и кинуријци. (1) Доријци су дошљаци по сведочби и увјерењу свију грчких списатеља. Они су најприје живљели између брда Ете и Парнаса; мали је дио доријаца онамо остао, и земља се звала „Дорида“ или „доријски тетрапољ.“ Туна је, по грчким причама, живљео Дорос син Елина, праотац доријског племена. Ми смо већ споменули како се прича о пресељењу доријаца у Пелопонез, као да је то извршено по заповјести делфијског бога Аполона, као да су они освоили Пелопонез уједанпут, а затим се ништа

(1) Ирод. VIII, 73.

неказује шта је било у Пелопонезу кроз 300 година. С тога 1.) није истина, да су доријци уједанпут освојили Пелопонез; 2.) није истина да су доријци — освојитељи одма и земље међу собом подијелили.

И тако хераклиди нијесу се повратили у прећашњу своју постојбину, већ су завојевали Пелопонез и населили се у њему. Сво доријско племе није уједанпут дошло у Пелопонез, већ по дијеловима и ево како:

Близу Аргоса има брдо *Теменион*, о коме пишу Страбон и Павзаније.(1) На томе брду било је знатно село због гробнице јунака *Темена*, коме се доријци молили и долазили на гробницу. Тај Темен напао је с доријцима на Арголиду, заузео најприје то брдо и одтален предводио војску против Тисамена и његових поданика ахејаца. Тако се исто казује за брдо *Солигеј* близу Коринта. И њега су најприје заузели дорјици; на њему је био њихн логор, кад су ратовали против преће живших и у коринтској земљи жилаца. Теменион је на бријегу арголичке, а Солигеј на бријегу сароничке отоке. „Та два мјеста“, вели Грот: „нијесу била изабрана случајно и налазећи се на бријегу мора била су логорна мјеста за освојење Пелопонеза.“ И једно и друго мјесто заузели су завојевачи дошавши с мора.(2) Таким се начином дознаје (што се заборавило у причи), *да* су и *како* доријци освојили Аргос и Коринт т. ј. друкчије, него-ли како су освојили Лаконију и Месенску. Да су пак доријци знали пловити, види се из казивања аристотељева о пловитби Ипота, оца алетова, по малијској отоци и из причања Одисеје, како доријци живе на острву Криту, куда су отишли на лађама, а тако исто и из историје дриопа, који

---

(1) Страб. VIII. с. 368. Павз. II, 38, 1.

(2) Доцније војући против спарћана та је иста мјеста заузео Ники.

се изселили од брда Ете, па су тако могли учинити и доријци.

Да су доријци одвоитом трупом војске завојевали Аргос и Коринт, а одвоитом Лаконију и Месенију, потврђава се међународним стањем ових доријских градова: Аргос је био на спрам доријских градова Флиунта, Клеона, Сикиона, Епидавра, Трезене и Егине оно, што је Тива спрам беотијских градова. Сви су ови градови били савезници и подајници Аргоса. То је трајало још 514. г. пр. х. јер је Аргос одредио да Сикион и Елида плате новчану каштигу 500 таланата с тога, што су помагали спарћанском цару Клеомену, кад је он нападао на аргоске земље. Егинци нијесу хтјели плаћати ту глобу, а сикионци се свађају не о томе, да не морају плаћати, а о томе, да се та каштига смањи на 100 таланата.

Лаконију и Месенију доријци су освојили сасвијем другчије, а не онако, као што су завојевали Аргос и Коринт. Како Спарта, главни град Лаконије, тако и Стениклер главни град Месенске, били су далеко од мора, на сувој земљи, у Пелопонезу. У Спарту се неможе доћи од мора, а готово тако исто ни у Стениклер. Оба су могла бити освојена само сувијем путем. С тога се може мислити, да су те двије земље освојене онако, као што се у причама казује о повратку хераклида. Сасвим *друга* доријска дружина пође из Тетрапоља кроз брдски теснац, — код садашњег села Границе, — у долину оног Пинда, који тече с јужне стране Парнаса на југ коринтској отоци. Том ријеком они допру до Навпакта (с. Лепанто) гдје, како се вели у причама, преплове на сплавовима узану отоку, која дијели коринтску отоку од јонијског мора и Етолију од Пелопонеза. То је могуће било учинити само с помоћу етолијаца, као што се доиста вели у причи, да је предводио

доријски логор „трироки“ Оксило, цар етолијски и, да је један дио етолијаца прешао отоку с доријцима и заузео Елиду. Та „божанска Елида, над којом владају Епеи“, како се вели у Одисеји, била је у историјско вријеме под владом Елеја, који су били сродници с етолијцима (1) и никако нијесу могли доћи друкчије у Елиду разма преко коринтске отоке. Да су доријци освојили Лаконију и Месенску онако, како се казује у причама, сведочи и сама мјестност. Највећи зналац грчке топографије, полковник Лик (2) вели, да има само један добар пут, којим се може доћи у Спарту, и да тај пут иде из Елиде преко долине Алфеја и ријеке Тејоса, која утиче у Алфеј, у евротоску долину. Место пак гдје је био Стениклер и Анданија, прве доријске населбине у Месенији, близу Аркадије и ријеке Алфеја очигледно доказује, да су доријци преко Елиде дошли у Месенску. С тога можемо бити увјерени, да су двије војиничке трупе доријаца освоивше Месенију и Лаконију, дошле у Пелопонез заједно с етолијцима, помогли им те освоје Елиду и пођу уз ријеку Алфеј да нађу себи постојбину — једна трупа у Лаконију, а друга у Месенију. — Нијесу описане све ситнице и околности освојења тих земаља, већ се укратко вели: да су доријци освојили Спарту благодарећи издајству неког Филонома; град пак Амикли, који је одстојао од Спарте три черека сахата тек су доријци освојили за владе цара Телекла, на једно стољеће прије прве олимпијаде (776 г.) а у то су доба освојили Тарису и Херонтр. Доријцима, при освојењу Месеније ишли су на руку онамошњи старожилци: Кресфонт, човођа доријски ожени се с кћерком аркадскога цара Кипсела, која му родила сина Епита, по коме су се

(1) Страб. X. с. 479.
(2) Travels in Morea III, ст. 29.

сви месенски цареви назнвали *епитиди*. Њеки су дијелови месенске били независни још за вријеме првог месенског рата, јер је један жилац Короне био записан 11. олимпијаде, као коронијац, а не месенац, чега неби било да су доријци били освојили сву месенску, дакле и Корону.

Из свега се тога види, да доријци нијесу били онако моћни, нити су могли уједанпут освојити Пелопонез, како се казује у причама, већ су им потребна била читава столећа и велико упињање док су освојили Пелопонез. Које су године доријци освојили Спарту и Стениклер управо се незна. Али да су доријци и месенци спочетка живљели у братској љубави, то доказује црква лимнатске Артемиде на међи Лаконије и Месеније, коју су поштовале обје стране, онамо се молили и једни и други, спаљивали заједничке жртве и онамо се искупљали од свију доријаца само *лаконци* и *месенци*.

Освајајући Лаконију доријци су имали двојаке непријатеље: оне, које су освојили и оне, које је још требало освојити. Да би могли опстати и одржати се у завојеваној земљи и да се неби помјешали доријци с онамошњим старожилцима и потонули у великој маси освојеног народа, потребно је било да они остану доријци и осим тога, доријци — спарћани. (1) Сви грчки историјци и њихне приче (antiquitatum laconicarum lib. IV. K. Phr. Her.) казују, да су у то доба у Лаконији били велики немири, са неопредјељености односаја између доријаца — побједитеља и старожилаца — побјеђених. Спочетка се доријци почну мијешати с ахејцима познајући

(1) Другчије о томе мисли Ефор, како се види из сачуваних одломака у Страбона VIII, с. 361—365. — Кампфе у Neue jahrbûcher für philogie und Poedagogik стр. 59. Он брани Ефора по коме се оба народа хтјели сјединити, али се већина спарћана хтјела користити побједом.

своју слабост и даду им многа важна права. Па и цареви се приближе ахејцима да би с њихном помоћу могли зграбити у своје руке неограничену власт. Осим тога, хераклиди — цареви поносили се својим пореклом од ахејаца, а то им је задобијало љубав побјеђених (ахејаца). Царевима су давали данак „перијеки“ — освојени жилци; кад је цар умирао, они су га *особито* жалили. С тога су цареви хтјели да с ахејцима уструче и ограниче доријце. Ефор вели, да су многи странци били примљени у број грађана — доријаца; Аристотељ пак вели, да су ти странци били ахејци (1). Због таког поступања царева доријци постану незадовољни; одпочну се нереди, устанци и у Спарти су били много већи, него-ли у другим доријским земљама. Ствар се тицала заштите права завојевача, — да се са свијем одвоје од покорених жилаца, па да се држава, као изнова, склопи. Ту је ствар довео у ред Ликург. О његовом рођењу, пореклу, животу, путовању, законодавству и смрти различно се говори.

Први је појав у историји спарћанској, постанак новог законодавства, због ког се они својим склопом и живљењем разликовали од свију осталих грчких држава. Ту промијену приписују Ликургу, с тога треба да знамо о њему оно, што се може знати. Плутарх почиње описивање живота ликургова овијем ријечма: „о законодавцу Ликургу није могуће сасвијем рећи ништа, што не би могуће било оповрћи: о његовом рођењу као и о његовим политичким и законодавним дјелима причају се различите приче, а најмање се из њих може дознати, кад је Ликург живљео.“ Познати историјац К. О. Милер вели: „о Ликургу, као о посебном лицу готово нема ништа написано“. Иродот вели, да је Ликург био стриц и тутор спарћанскога цара Лабота,

(1) Страб. VIII. с. 366. Арист. Полит. II, 6, 12.

за кога се зна да је живљео на 220 година прије прве олимпијаде т. ј. око 996 год. Симонид вели, да је Ликург био син Притана, а Дијевтикид вели, да је био унук Притана, син Евнома, стриц и тутор цара Харилаја. Тога се мишљења доцније држао Аристотељ, а по њему излази, да је Ликург живљео около 880 г. пре х. Ератостен и Аполодор мисле, да је живљео на неколико година прије прве олимпијаде и најзад Тимеј, да би савладао противне гласове казује, да је било два Ликурга.(1) Из тога се види, да у трећем вијеку прије Христа ништа се извјестно није знало о Ликургу. По мишљењу Грота најправедније је мишлење Тукидида, који, ништа неспомињући о Ликургу вели, да су спарћани на 400 год. и мало више прије пелопонескога рата, избавили се од својих унутарњих нереда и примили „свој садашњи склоп друштвени“ (2) О тијем унутарњим нередима говори Иродот и Исократ. (3) С тога, што су они усвојили нови склоп државни, одпочиње се њихна успјешна радња за вријеме цара Телекла. На тај начин, Ликург је дао спарћанима законе између 830 и 820 г. пре Хр. Рећи, да Ликурга није било, није могуће, али у исто доба треба казати, да приче преносе на њега све оно, што се тиче спарћанскога државнога склопа и што се урадило кроз стотине година. Тај знатан човјек о коме се Питија делфијска сумњала, дали ће га назвати човјеком или богом, и називље га богом, — коме је била намијењена црква и спаљивали му жртве, човјек ког је оцу било име Евном (благи закон), а сину Евкосм (благи поредак) дошао је у народно причање. О њему се казује, да је био тутор свога синовца — посмрчета, да је морао оставити Спарту

---

(1) Ирод. I. 65. Плут. Лик. I. Арист. Пол. II, 7, 1.
(2) Тукид. 1, 18. Ирод. 1, 63. Исокр. Панат. 177.
(3) У Страб. VII. с. 366.

и путовати по Криту, Јонији, Мисиру, Ливији, Иберији и Инђији и чак да је зборио с Омиром. У то пак исто вријеме историјац Хелланик (који је живљео много прије Иродота) вели, да су спарћански склоп установили први доријски цареви *Прокл* и *Еврипонт*, а појет Пиндар хвали спарћане зато, што се они тврдо држе доријских закона Емигија.(1) С тога причање о Ликургу није главна ствар у историји, већ у томе како су спарћани гледали на тај нови ред ствари. Милер мисли, да су спарћанске установе доријске, а Грот, — да ликургови закони нијесу били доријски, већ чисто спарћански, јер се њиме разликују спарћани од свију доријских племена, као што сведоче сви списатељи старога времена.

Да би свијесно могли разумјети и схватити, шта је Ликург ново унео у спарћанску државу, треба се опоменути склопа државног јуначког доба, пак кад изложимо оно, о чему се говори, да је Ликург урадио, лако ћемо моћи видјети заслуге и рад Ликурга. Главна су лица у омировским јуначким државама: цареви, снажни тијелом и паметни, љубимци и питомци зевсови и владају над народом неограничено. У важним дјелима сазивљу народ и свјетују се са својим знатним људма, који наговарају народ, да онако ради, како хоће цар. Знатни људи састављају царев савјет и кад они говоре народ само слуша. Постоји и скупштина, али се некупе гласови. Ту се види у заметку три власти: цар, царев савјет и скупштина и као два сталежа — јунаци и прости људи (*λαοι*).

Ми знамо какав је био доријски склоп друштва код доријца на острву Криту (II. 1. стр, 36). На основу доријских установа у законодавству ликурговом развијен је „*доризам*“ до крајности и може се сматрати, као особина само спарћанске државе;

(1) Пиндар пит. 1. 120.

Спарта је пак представитељка доријског племена и засебе — спарћанска држава. Да прегледамо главне црте државног склопа и закона спарћанских, пак ћемо увидјети, шта је ново установио Ликург у Спарти.

По времену остварило се законодавство ликурго во у Спарти овако: На првом је мјесту царев „савјет стараца — герусија“ (*βουλὴ γερόντων*) у коме је 28 људи и 2 цара, свега 30 људи. Затим је била скупштина спарћанског народа (*ἀλια*), која се скупљала на чистини између потока Кнакиона и моста Вавике и имала је право примити или непримити у цјелости оно, што је предлагала *герусија*. Рјешења и закони герусије — савјета нијесу ништа важила, ако их народ није примио и одобрио. Такав је био склоп спарћанске државе, који је Ликург изложио у својим *ретрама*, — који је донио од делфијске цркве и народ се спарћански заклео, да ће га се вјечно држати. (1)

(1) Ликургове „р е т р е“ налазе се у описању живота ликургова код Плутарха и притом искварене. Гетлинг и Улрих су се о њима препирали. Ми наводимо ретре ликургове по Плутарку са поправкама, каке су учињене. „*Διὸς συλανιου και Ἀθηνᾶς συλλανιας* (искварено; обично исправљају — *Δ. Ἑλλανιου καὶ Ἀθανᾶς ἑλλανιας*; искварено Улрикса — *Δ. Βουλαίου καὶ Ἀθ. Βουλαὶας*) *ἱερὸν ἱδρυσάμενον, φυλὰς φυλάξαντα και ὠβὰς ὠβάξαντα, τριάκοντα πρεσβυγενέας συν ἀρχαγέταις γερουσιαν καταστήσαντα, οὕτως ὥρας ἐξ ὥρα; ἀπελλάξειν μεταξὺ Βαβῦκας τε καὶ κνακιῶνος. εἰσφέρειν τε και ἀφιστασθαι. δάμῳ δε κυριαν* (или *ἀγορὰν*) *ἦμεν καὶ κράτος* т. j. Да подигне најпре цркву Зевсу Силанском и Атини (Минерви) Силанској, да задржи племена и да се раздјели на општине, да установи савјет од 30. стараца, рачунајући ту и предводитеље (цареве), и тако од времена на вријеме да се скупља између Вавике и Кнакиона, да уводи законе и да уништава, и народ да има власт највишу и господарство.“

Гетлинг је из овога начинио оваке стихове:

Εκυλλαιου Διος ἱρὸν ἱδρυσάμενον καὶ Ἀθήνης
Φυλὰς φυλὰξαντα καὶ ὠβὰς ὠβὰξαντα

На сто година доцније за владе царева Полидора и Теопомпа у државном склопу учињене су двије важне измјене, којима се отимље власт од народа а оснажава власт царска и олигархијска: ликурговим ретрама буде прибављено: „ако народ усвоји *криво рјешење*, старци и цареви могу га непримити“ т. ј. одбацити, а у исто доба, да надокнаде народу тај губитак, буде установљена комисија — пет *ефора*, — чланом које је могао бити сваки спарћанин. Иродоту су спарћани казивали, да је и ефоре установио Ликург, али Аристотељ, Плутарх и др. држе се противног мишлења, што и јесте истина. Сада можемо претрести власти, које је завео Ликург; оне су биле: два цара, герусија и народна скупштина (*ἀλιαία*). — Још напред кажемо, да се из овога види, да у државном склопу спарћанском није било никаких особина доријских, јер такав исти склоп видимо и у јуначком времену грчке историје. Због тога он није био само доријски, већ и ахејски, само је јасније и точније склопљен. Само се види разлика у оружију, јер се у старо доба

Θεῖναι μὲν βουλῆς ἀρχηγέτεας βασιλῆας,
Πρεσβυγενεῖς δὲ γέροντας, ἀπελλάξειν, ἐσενέγκειν,
Δήμου δὲ πλήθει νικην καὶ κάρτος ἀφεῖναι т. ј.

„Пошто подигне цркву Силанском Зевсу и Атини, задржи племена и подјели се на општине, да постави у савјету предводитеље цареве и у годинама старце, да се скупља на скупштину, да уводи законе, али множини народа да остави побједу и овладање при рјешавању.“

Три пак мале ретре овако је поновно:

β. Μὴ πολλοῖς χρῆσθαι μηδ' ἐγγράπτοισι νο'μοισι.
γ. Οἴκων τὰς ὀροφὰς ἀπὸ πριονος ἐργαξεσθαι
καὶ πελέκει μοὺρῳ τὰ θυρώματα, μυδενὶ δ' ἄλλῳ.
δ. Μή πολεμεῖν ἐπὶ τοὺς αὐτοὺς πολλαῖσι στρατείαις т. ј.

в) Да немају много, па ни писаних закона.
г) Да праве кровове и врата на кућама само са тестером и сјекиром и ничим другим.
д) Да невојују против једних истих са многим војскама.“

борили на „колесницама“, а спарћани су само копљаници и борили се у густим трупама. С тога се праведно може рећи, да су спарћани донијели свој склоп друштва из Дориде, па је тај склоп Ликург нашао готов у друштву и само га утврдио. Зашто? Зато, што се спарћани нијесу могли да одрже у новој земљи, коју су они освојили, па им је потребно било одвоити се од побјеђених и имати такав склоп, који би био не *доријски*, већ *спарћански*. Шта је требало урадити, показује сами склоп спарћанске државе. Он је био овакав:

У зачељу су склопа државног два цара, од двије гране царске породице, потомци најзнатнијег грчког јунака Херкулеса. Прича вели, да се облизнила аристодемова жена и како није знала, које је дијете старије, то оба постану цареви, а то су били Прокл и Евристен. Што се пак они презивали по унуцима Аристодема: Агису — Агиди и Еврипонту — Еврипонтиди објашњавају мржњом спарћана на своје прве цареве, који су волјели ахејце. Влада два цара врло је важна особина Спарте. Они су имали једнаку власт и ријетко су били сложни. Од тога су често страдале опште ствари, али опет такав склоп спречио је, те се нијесу могле догађати промјене, које би један честољубац могао учинити. (1) Осим те установе, која је сама собом постала, налик на два римска конзула, царску власт доцније још већма ограниче *ефори*, који су налик на римске трибуне — браниоце народа. (2) Ефоре су избирали сви грађани, како вели Аристотељ, њеким дјетињским начимом, (3) и још с почетка били су

(1) Платон много поштује таку установу и вели, да је врло добра leg. III, p. 691, 8. Арист. пол. II, 6, 20.

(2) Ciceron. de Rep. fragm. II, 33: Ut contra consulare imperium tribuni plebis, sic illi (ephori) contra vim regiam constituti.

(3) Полит. II, 6, 16: *παιδαριώδης λιαν*.

представници народне скупштине пред царевима и савјетом.(1) Да је то тако види се из заклетве, јер су се сваког мјесеца заклињали цареви ефорима, а ефори царевима: цареви се заклињали, да ће поступати по постојећим законима, а ефори, да ће царска власт остати неокрњена (ἀστυφέλικτος). (2) У доцније вријеме ефори преотму власт од царева и ови су их морали поштовати, као своје очеве. (3) Ефориат постане извршителна власт унутарњих и спољних дјела и врховни политички суд у држави. (4) На тај начин сва власт пређе у руке ефора: они су издавали заповјести, прегледали рачуне и звали на одговор чиновнике и цареве, а како нијесу никоме одговарали, то су преступали спарћански начин живљења. (5) Цареви су задржали религијска права; суђење у породичким стварма, суђење о наслједству, надгледање путова и предвођење војске у ратно доба. Прешавши с војском преко спарћанске границе, цар је тек онда постајао диктатор (στρατηγὸς αὐτοκράτωρ). (6) Као такав имао је право над војском: да погуби, каштигује и награђује без суда; он је заповједао шта да ради војска и колико ће се трошити. Кад се доцније увиди, да ту цареви злоупотребљавају, (417. г.) одреде им за савјетнике десет људи и два ефора. Како се цареви с војском враћали до границе спарћанске, одма је падала њихна диктатура и они су морали да дадуу рачун о своме пословању ефорима. Једанпут су ефори новчано каштиговали цара Агезилаја, што

---

(1) Ефори нијесу били само у Спарти, већ су били у доријској населбини Кирини, на остр. Тери и т. д.
(2) Ксеноф. Лак. др. 15.
(3) Полиб. 24, 8.
(4) Пол. Ар. II, 6, 14.
(5) Арис. Пол. II, 6, 14.
(6) Ирод. VI. 56.

се улагивао народу, а Ксенофонт вели, да су ефори могли уапсити цара, на кога се подозревало, да хоће да учини издају.

На тај начин цареви спарћански хераклиди били су први спарћани међ првима, а поштовали су их с њихног порекла и светиње њихне породице, јер су њихну породицу од памтивијека богови волъели (1). Они су били врло богати (2); они су узимали данак од перијека (*βασιλικὸς φόρος*) и доста знатан доходак од свију кожа оне животиње, коју су спаљивали на жртву (3), јер су царевима те коже припадале. Цареви су били представници народа пред боговима, приносителји жртви, и нашљедни свештеници Зевса Лакедемона и Зевса Уранијe. Царска свештеничка права постану још већа: они су добијали осим коже дио ртенице жртвене животиње, а имали су право кадгођ хоћеју да спаљују жртве. Они су ручавали за општом трпезом и добијали дупло јела; било је у обичају звати их на све забаве и свечаности и двојином их угошћавати. Осим тога, они су добијали првог и седмог сваког мјесеца: „*медину*“ пшенице, по лаконске четвртине вина и по једну жртвену животињу. Како се пак држало, да су они пореклом ахејци, добијали су данак од перијека и особити погреб кад умру: кад је који цар умирао, жалостан глас разносио се по свој Лаконији и свака је кућа

---

1) Даријци су добили право да освоје Пелепонез због својих царева, јер је Зевс помагао хераклидима, да освоје некадашњу њихну земљу. Тирт. Отр. 1:

Αὐτός γὰρ Κρονιων καλλιστεφάνου πόσις Ἥρης
Ζεὺς Ἡρακλειδαις τήνδε δέδωκε πόλιν.
Οἷσις ἅμα προλιπόντες Ἐρινεον ἠνεμόεντα
Εὐρεῖαν Πέλοπος νῆσον ἀφικόμεθα.

Еринеј — град у Дариди на страни Парнаса.

2) Цара Агиса хтјели су каштиговати са 100,000 драхми (15 пуда сребра). Тукид. 5, 63. Имање млађег Агиса сина Евдамидова, коштало је око 600 талан. т. ј. 1600 пуда сребра. Плут. Ag. 9.

3) Ксеноф. Лак. држ. 15. Плат. алкиб. 1.

морала изасла́ти по једног човјека, да буде при сарањивању цара. Хиљадама освојених ахејаца долазили су у Спарту, облачили на се жалосне хаљине, посипали пепелом главу и тако је трајало десет дана. Ако је цар био убијен у битки, то су правили од дрвета царску слику и чинили то исто. Најзад су цареви спарћански обдржавали свезу с делфијским оракулом, избирали питију (*ποιθιοι*) у делфијској цркви и заједно су ш њом читали и чували ријечи аполонове. С тога је често питија говорила онако, како је спарћанима ишло у рачун!

Негледећи на сво то поштовање својих царева, најглавнија су лица у држали били ефори. По имену једнога од њих звала се година; ефори су били права *влада;* они су спремали државне послове и непредвиђене случајеве размршавали. Та страшна власт ефора умаљена је и ослабљена свакогодњим избором.

Рат и мир највише је зависио од савјета и народне скупштине. Скупштинарцима су били сви спарћани, који су имали 30 година, а скупштина се звала „*халија*“ (*ἁλια*). Без рјешења скупштуне није могао изаћи ни један закон, али је скупштини само оно поднашано, што је било промотрено у савјету. У скупштини се говорило кратко — *лакониски* и требало је говорити без нарочитог спремања. Тако је било до Лизандра, а овај је говорио у скупштини написану бјеседу и то је није могао он сам написати, већ му је написао Клеон Халикарнаски. Гласало се вичући[1]); гласове нијесу броили, с тога је често надвлађивала она страна, која је жешће викала. Није било допуштено чинити измјене, већ онако како је дошло из савјета, требало је или све усвојити или одбацити, па шта више, кад се осилила олигархија, било је

---

[1]) Тук. 1, 87. *Βοῇ καὶ ου ψήφῳ.*

установљено, да цареви и савјет могу да униште народње решење, ако нађу да је оно „*криво.*“ С тога је у Спарти народна скупштина била готово једна проста формалност. С тога народ није ни марио да бива у такој скупштини, гдје његов глас готово није ништа важио, и у вријеме Ксенофонта у ту је скупштину долазило неколико „*одборних*“ људи — „мала екклезија“ (т. ј. мала скупштина[1]). На тај начин, сва власт народна прећи у руке ефора, који је замијене. Савјетници су били непокретни са својих столица до смрти, али опет нијесу били у стању да стану на пут олигархији, јер су и сами били олигархија (великаши).

Још у омировско вријеме савјет стараца, *βουλὴ γερόντων*, заузимао је важно мјесто.[2] Савјетницима су могли бити знатни људи; они су судили јавно. То је замјетак спарћанске *герусије*. Спарћани су — особито много поштовали старце. „Младићи и људи вели Пиндар, треба да се одликују копљем, пијевањем, свирањем и сјајном итрином; свјетовање припада старцима.“ С тога су у Спарти избирали за савјетнике људе, који су имали 60 година. Савјетником је могао постати човјек, који се лично одликовао и кога је народ поштовао; од добре фамилије; коме се није имало шта пребацити и који је већ освједочио био своје поштење. Како их нијесу мијењали, па кад је један умирао и морао се други да избира, сав је народ могао да обрати пажњу на тај један избор. Избирани су у народној скупштини, њеким дјетињским начином, али је онај, кога су хтјели избирати, морао најприје да изјави, да жели бити савјетник. Он није давао никоме рачун за оно што ради, већ је радио по савјести, и спарћани су мислили, вели Милер, да ће поштен човјек боље чувати част своје зе-

(1) Арист. Пол. V. 6, 7.

(2) Одис. 20, 21.

мље, који је већ испробан у честитим дјелима, него-ли писани закони, којих није било у Спарти. Савјетници су судили и радили по дједовским законима, које је носио у грудима сваки спарћанин. Савјет је прегледао она дјела, која су морала доћи на рјешење у народну скупштину; он је само могао рјешити да се ко убије или да изгуби част; он је пазио да се људи поштено владају и у томе наличи на атински ареопаг. Сваки је старац у Спарти имао право, да осуђује сваког младића за рђаво живљење, па су и сви грађани гледали на те старце, као на своје очеве. Атински државници видјели су у тој спарћанској установи — савјету — велику несрећу за земљу и доиста, кад је Лизандр установио такав савјет у Атини, он је много зла и шкоде починио.

Спарћанске установе имале су важност само у Спарти, а свуда су на другом мјесту биле шкодљиве, а то с тога, што је такав ред ствари доликовао спарћанима, а више никоме.

Сав остали народ у Лаконији дијелио се на троје: *спарћани, перијеки* и *илоти*.

1., Спарћани су били завојевачи, за које је и издао Ликург законе. Они су пореклом доријци и морали су се дијелити па три кољена (Филе): Хелеји, Димани и Памфили. Како се дијелиле Филе и колико је било свега Фамилја, управо се незна. Уосталом с временом се та кољена подијеле на пет махала и ово се дијелење држало у вријеме Иродота. Спарћани су *једни* били прави грађани и од њих су бирани званичници. Сви су живљели у тих пет махала или села у Спарти, па су морали сви *једнако* да живе, да једу за општом трпезом и да дају у општи *комун* одређену мјеру леба и новаца. Од извршења тих дужности зависило је право грађанства. Уопште, у спарћанском друштву није имало важности рођење, већ воспитање и начин живљења.

Дјеца илотска воспитана спарћански имала су сва права, *правих грађана спартанских* и постајала су највећи званичници н. пр. Гилип, Лизандр, Каликратид, а прави пак спарћани, који нијесу живљели по одређеном начину, губили су нека права и равенство грађанско. [1]) *Равни* су били они спарћани, који су били *једнако* воспитани и једнаким начином живљели. Како је воспитање главна ствар, да се буде спарћанским грађанином, с тога странце нијесу примали у број грађана осим појета и свирача. Ни они илоти нијесу могли постати грађанима, којима су њихна господа давала слободу т. д. С тога је било много имена, којима се означавале разлике међу разним степенима људства [2]).

2., *Перијеки* су били освојени — варошани — старожилци. Њихно је стање било доста добро. Они су трговали и радили предузимачку радњу: они су копали и лили руде, обрађивали земљу, трговали по мору. Сто лаконских вароши биле су у доста добром стању. Политички права нијесу имали: плаћали су данак царевима, морали се покоравати спарћанским званичницима и ефори су их могли каштиговати без икаквог другог суда. У осталом, често су се борили за Спарту, као и спарћани и у боју код Платеје било их је 5000 тешко-наоружаних; на острву Самотракији било је заробљено 120 перијека и 172 спарћанина. Цар Демарат вели (Ир. 7, 234): „У Спарти има 8000 спарћана, који су равни по јунаштву; остали лакедемонци, који живе у околним варошима, нијесу тако рабри, али су опет јуначни.“ Међу спарћанима било је доста ахејских породица, као и међу овима спарћанских и звали су се и они лаконци или лакедемонци. Они су се разликовали

---

[1]) Ксеноф. Лак. гос. 10. Елиан разн. ист. 12, 43. — Плутар. уред. лак. ст. 252 Hutt. лак. 252. — Ксеноф. Ел. 5, 3, 9.

[2]) Ксеноф. у Ел. III, 3, 6. и Мирон у Атенеју: 6, 102.

воспитањем: перијеки су били синови — отачбине, а спарћани синови — воспитања.

2., *Илоти* (εἵλωτες) су живљели у селима или засеоцима унаоколо Спарте и около поријечких вароши. Спарћанн су их затекли у земљи. Да-ли су они били ахејски робови, незна се како и то, одкуда су они доби име *илоти*. Ефор мисли, да то име долази од вароши Хелоса. Истина је то, да име *илот* и *заробљеник* значи једно исто. Илоти су били привезани за земљу, као римски *колони*. Радили су земљу и плаћали арач своејим спахијама, који су живљели у Спарти, али су имали куће, породице, и узајамне свечаности и весеља. Њих није било слободно продавати, нити им се допуштало ићи изван земље. Да су они имали имање види се из тога, кад је Клеомен III, -- да би поправио државну касу, — обећао свакоме илоту слободу, који плати пет атичких мина т. ј. 5. фун. и 32. д. сребра, скупио је 500 таланата, а то значи, да се имало чиме откупити 6000 илота. Њима је било у Лаконији боље, него-ли робовима у Атини и Хиосу. У Спарти готово није било сасвим робова. Спарћани су се свагда бојали од илота, па их на свакн начин утамањивали, као што су учинили осме године пелопонескога рата: они позову све оне илоте у Спарту, који су учинили какву заслугу; њих дође до 2000. Спарћани их, частили и надјели на њих вјенце, али ни један од њих није изнио главе О том гнусном догађају прича Тукидид и вели да се незна куда су се дјели. Осим тога, спарћани су измислили били начин да често убијају најбоље илоте, а то је „Криптија“ (κρυπτοι): сваке су године спарћани објављивали рат илотима и наоружани ножевима летјели по Лаконији, да ноћу — тајно убијају илоте.

Сви ови редови људства нијесу створени законом Ликурга, већ само њиме утврђени. Државна власт у Спарти онаква је као и у јуначком времену.

Шта је узаконио Ликург? Шта је учинило дорије спарћанима? То су нарави, обичаји и склоп друштвеног живљења, који је постао због мјестних спарћанских узрока. Тај строги и сурови склоп, који разликује спарћане не само од осталих грка, већ и од дорија, који су остали у Дориди, и, треба признати, да је *установа ликургова*. На тај начин, Ликург није установио власт у Спарти, јер је она и прије њега била код грка; он није подијелио народ на редове, јер је то била пошљедица освојења доријцима Лаконије, већ је Ликург установио оно строго и сурово живљење, којим се спарћани разликују не само од грка, већ и од доријаца. Ево шта је он завео:

Најважнија установа ликургова, по казивању Плутарха јесте општа трпеза или *сиситије* (по сп. Фтидитије), на што су спарћани врло мрзили, како се види из тога, јер се један младић Алкандр избио око Ликургу, кад је он уводио ту установу. Уосталом, прије се може мислити, да је Ликург ту установу обновио, јер осим Спарте јело се заједнички у старо доба на остр. Криту у Мегари (у вријеме Теогнида), у Коринту до Периандра, у Аркадији (у Фигалији) и код талијских Енотра племена пелазгијског. Једењем за општим трпезама спарћани се од осталих разликују у томе, што су у Спарти јели лежећи, у Криту сједећи. Осим тога, у Спарти су јели ревеном, за општом трпезом, а у Криту — на рачун државни. Сваки пуноправни спарћанин морао је давати у општи „*комун*“ своје трпезе један дио брашна јечменога, вина, сира, смокава и неколико новаца (1). Дивљач су ловили у државним шумама; осим тога, сваки члан поједине трпезе морао давати својим члановима по

(1) Колико су давали казује се у књизи Милерз — Dorier. II, 10, 6.

комад од животиње, коју је спаљивао на жртву. Чланови сваке трпезе били су свагда једни и исти, а да дође у њихно друштво њеки нов члан, требало је, да га једногласно сви чланови једне трпезе изберу и приме. Сваки спарћанин, ако је хтио да буде пуноправан грађанин, морао је од младости докле је жив бити задовољан с таким простим јеђењем. Јело су готовили нашљедни кувари онако, како су им јели предци и једнако за све спарћане. По ручку чланови *сиситија* могли су угошћавати своје другаре разним посластицама, али куповати их било је забрањено. Вино су пили у пола помјешано с водом. Након општег ручавања било је пјевање.

Опште ручавања било је у свези с *војничким поделењем народа, са гимнастиком и суровом дисциплином.* Почињући од седам година сваки је спарћанин живљео *публично* или сам учећи се књизи, гимнастици и војевању, или гледајући и критизирајући друге; сваки је био стијешњен и морао живљети као у војничком логору пола-аскетички, незнајући самосталности кућног домаћина: тајно је бивао код своје жене, послије женидбе готово и није знао, које су управ његова дјеца. Сав свој живот налазио се под надзором власти и сугрђана. Дању је проводио вријеме у јавним пословима и за општим асталом, а ноћ — у општој спаваћој соби оне трпезе гдје се налазио. Осим војничког учења, морао је извршавати строгу дисциплину, којом се ишло на то, да он постане снажан, итар и вредан војник, који је кадар да подноси свакојаке терете: да непомично подноси бол тијела, глад, жеђ, врућину, зиму и умор; да хода бос по чапурју, зими и љети да носи једно и исто одијело, да немисли ништа о себи и да се у свему покорава старијему; да говори мало, али умјетно, да буде свагда при себи,

а када ништа неради, то да наличи на стојећи кип, — то су била својства потпуно изображеног спарћанина (*Καρτερια — πειθαρχια — ἀρχινοια — βλαχυλογὶα* (лаконизам) — *ὀμόνόια — σωφροσυνη — ἄτολμον — Εὔεξια*). Често су се спарћански младићи дијелили на два логора и борили на пољу платанијском, под надзором старјешина, па и ако нијесу имали оружија борба је бивала крвава: један су другог уједали и један су другом избијали очи. Млађани су спарћани подносили ћутећи жесток бој код олтара Артемиде, па су многи од боја умирали неиздавши гласа. Млађаним спарћанима нијесу давали доста јела, и то су могли надокнадити ловом или крађом, али да тако украду, како их нико неби ухватио, јер су их у противном случају жестоко били [1]). Спарћанска је гимнастика усавршавала војника, а не атлета (борца).

Аристотељ вели, да је Ликург хтио да и спарћанске женскиње живе као и мушкиње; али се оне одупру томе и Ликург се одрекне своје намјере. Жене су спарћанске, вели Аристотељ [2]) живљеле раскошно и неуздржано и више су чиниле шкоде у великим опасностима, него-ли добра. По њима су се поводили људи па и у државним пословима: готово половина непокретног имања била је у њихним рукама. Над њима нико није пазио, с тога су оне тако живљеле, како ниђе у грчкој, јер су жене у осталим грчким земљама живљеле мирно код својих кућа и рједко се показивале у свијету. Спарћани су живљели сувише умјерено, а њихне жене сувише раскошно, с чега у доцније вријеме постану развратне.

Друкчије описује спарћанске женскиње Ксенофонт и Плутарх [3]) т. ј. као сурове женскиње, које

---

[1]) Ксеноф. Анав. IV, 6, 14; Лак. др. 2, 6.

[2]) Пол. II, 6, 5.

[3]) Лак. др. 1, 3—4. Плит. лик. 13—14.

су достојне њихних мужева. Оне су биле чланови државе, а не породице. С тога су и морале бити снажне и јуначне. Училе се гимнастици као и мушкиње и упражњавале своју снагу у борењу, трчању и пјесничком боју. Спарћанске дјевојке учествовале су у богомољи: пјевале, играле на свечаностима и гледале кад се мушкарци учили гимнастици. Њихно одијело показује, да су биле снажне: оне су носиле хитон и членови тијела били су упола голи и изложени непогоди и зими [1]).

Та два противна описања показују, да су у почетку и женскиње живљеле, као и мушкиње, али се доцније ослободе богате женскиње и њих је и описао Аристотељ. У Спарти је било, вели он, много дјевојака, које су биле једине нашљеднице великих имања; мираз се давао велики и очеви су већма остављали имање кћерима, а не синовима. Усталом, и да су добијале једнако нашљедство с браћом, опет су оне морале бити богатије, јер спарћани нијес могли да увећавају трговањем и домаћом радњом своје имање. Па обично колико бива женскиња, оно-лико и мушкиња, с тога су женскиње имале на половину добара. Спарћанкиње се обогаћавале (Аристотељ објашњава то браком Ареса са Афродитом) благодарећи доброти њихних људи, и то није ништа било шкодљиво за државу, јер женскиње нијесу биле војници.

По љепоти, лаконске жонскиње биле су на гласу у читавој грчкој; њихна љубав спрам отачбине била је такође углед за све грке: „Врати се са штитом или на штиту.“ обично су спарћанкиње говориле својим синовима полазећим у бој. Свака се спарћанкиња доцне удавала, кад је потпуно одрасла и била ка-

---

[1]) Јул. Полидев. VII, 55.

дра родити добру дјецу [1]). Брак је свршаван с том намјером, да се роде снажна дјеца — бранилци отачбине. Незнабошка вјера допуштала је свезу женскима са неколико људи, само да би имале добру и вићену дјецу, али је многоженство било најстрожије забрањено [2]). Сви списатељи сведоче, да се није знало у Спарти за тајне интриге и брачна љубав, вјерност и нежност много је била обичнија у Спарти, него-ли у Атини [3]).

Овај друштвени склоп и начин живљења ојача, оснажи се, утврди и укоријени с тога, што је забрањено било имати посла са странцима. На странце су свуда мрзили у старо доба у грчкој, као што у данашње вријеме видимо, да инглизи немогу подњијети, да се у њихна државна дјела мијешају странци. У Спарти је то било најдаље дотјерано: спарћанин није могао ићи за границу без допуштења, нити је туђинцима било дозвољено дуго се бавити у Спарти, јер је могао доносити туђинске обичаје и мисли шкодљиве за лаконску земљу; допуштали су им, да могу долазити на вријеме, али је закон о странцима т. ј. *ксенелација* могла бити свагда употребљена против туђинаца — гостију т. ј. могли су их свагда протјерати.

Ликург је потоме већма био основатељ војничкога братства — друштва, него-ли политички законодавац. Чланови тога *братства — друштва* — живљели су, вели Плутарх, као пчеле у кошници, живећи само за своју општину, којој су они били одани душом и тијелом, а нијесу знали сладости породичког и људског живљења. Дисциплина ликур-

---

[1]) Обично су одбјегавале или су их отимали, кад је отац њезин на то пристајао. Узети туђинку било јо забрањено, с тога спарћански цареви нијесу били у сродству ни с каким царевима.

[2]) Ксен. л. др. I, 9; Ирод. V. 40.

[3]) Müll. Dorier. IV, 4, 1—5.

гова правила је од човјека јуначног *солдата*, снажног у тјелу, али слабог духом: он није могао бити ни кућанин, ни добар домаћин, нити изображен човјек. Ти грађани — груби солдати, кадри су били побједити, али нијесу умјели користити се побједом, нити се помирити с побјеђенима. Ликург до тога није био законодавац, што је забранио писмене законе: кад би се десио случај сумњив он се уздао, да ће спарћански званичници рјешити дјело у корист отачбине благодарећи спарћанском воспитању. Ликург наличи на војничког воспитатеља, а његов друштвени склоп на *даријски логор*, који се непрестано спрема и спреман је да ратује или са спољним или унутарњим непријатељима. Платон и Аристотељ веле, да је спарћанско воспитање једнострано, да спарћани живе као какав гаринзон. Такво пак једнострано, војничко воспитање изјашњава се особитим и изванредним живљењем спарћинским, бившим у вријеме Ликурга и тежњом, да малобројно племе даријско влада у Пелопонезу. „*Нас је мало — и ми владамо над многима; ми се можемо одржати само ратом и побједом,*“ казао је спарћански цар Бразид у вријеме пелопонескога рата. Тежња покорити друге, држати их у непрестаном страху, живљети на њихн рачун и недопустити, да им ко други преотме господство сјединила је *дорије у спарћански логор*, те су основали друштво, налик на које неналазимо слике нигдје на свијету. И та је држава кадра била одгаити грубе солдате, али не *људе*.

Најзад, треба да претресемо онај закон о равној деоби земаља у Спарти, за који причају сви историјци до Грота наводећи за сведочбу ријечи плутархове. Плутарх казује да су били нереди у Спарти због неједнаких имања, глобљења сиротиње богаташима н многобројних сиромаха, који нијесу имали шта јести. Ликург, да би избавио земљу од нереда и умирио,

снова је подијели на 9000 равних комата и разда их спарћанима, а осталу Лаконију раздијели на 30,000 и разда их перијекима. Најзад, забрани златне и сребрне новце и заведе гвоздене, да не би могао један човјек имати много новаца. Али то није истина, и ево зашто:

1., О томе закону ништа неспомињу историјци напр. Иродот, који у VI. „музи“ опширно описује сав склоп спарћански; Тукидид казује, како сви спарћани једнако живе т. ј. како богати, тако и сиротиња (1, 6), а о томе ништа неговори; тако исто вели Ксенофонт, да спарћанским богаташима није вајде од њихна блага, јер они живе као и остали спарћани (7). Тако исто о томе ништа неговоре: Платон, Аристотељ, Исократ и т. д.

2. Да се Лаконија могла подијелити међу спарћанима, морала је бити освојена, а ми знамо сасвим противно т. ј. да је тек Лаконија чак доцније освојена; —

3. Сви списатељи сведоче, да у Спарти није било закона о дијељењу земаља;

4. Златне и сребрне новце није могао уништавати Ликург с тога, јер су у грчкој први пут почели лити новце на сто година послије Ликурга, у вријеме цара Фидона.

Да је пак тај закон измишљен доцније и управо за владе цара Агиса III, о томе неможе бити никакве сумње и да би се тај закон већма допао, подмету, да је то још ликургов закон. У половини трећег вијека владао је цар Агис и ево како је било стање ствари у Спарти: За вријеме персијских ратова било је у Спарти 8000 грађана, а за владе Агиса III, било је 700 од којих су само 100 имали баштине, а остали су били пука сиротиња. То стање ствари водило је Спарту у пропаст. Велики патриота Агис III, како описује Плутарх у осмој глави, *успи сам* и у томе

сну увиди оно стање ствари, како је било уређено ликургом, а философ Сферос, ученик зенонов, који је писао о Ликургу, пусти у свијет глас, како је земљу био подијелио Ликург и почне цар да оствара своју намјеру т. ј. да отме земље од богаташа и да раздаде сиротињи, те би тако опет било грађана у држави; али се превара прокљуви, Агис погине и од тога ништа не буде.

И тако Ликург није дијелио земљу у Спарти. Прича се пак за Ликурга, да кад је издао законе, закуне своје сугрђане, да ће их чувати, док се он не врати; оде из земље и више се никад није повратио. Умирући заповједи, те његов пепео развију на вјетру, да га не би одвојили у Спарту и преступили законе. Спарђани му се молили као богу, начинили му цркву и светковали његов дан једанпут у години. Навикнувши се на живљење у табору, спартани скоро надвале све народе у Лаконији.

У то вријеме, кад се појавило ликургово законодавство међе спарђанске биле су близу саме Спарте, јер је сусједни до Спарте град Амикли био независан. Перијека још није било; били су побједитељи — спарђани и побјеђени — илоти. Спарђани почну да освајају Лаконију за владе цара Телекла, што су продужавали около 30 година и у вријеме Тукидида они су владали над $^2/_5$ земље читавог Пелопонеза.

На први м'а спарђани освоје град Амикли и то освојење овјековјече спомеником Зевсу Тропеју. Тарис и Геронтр готово се сами предаду заплашени судбином моћнијег града Амикли. За владе телеклова сина Алкмеона буде освојен и порушен приморски град Хелос. Затим су спарђани ратовали с Фидоном аргивским; али је најзнатније ратовање против Месеније.

То је ратовање опширно описао Павзаније (4, 4—24) по критском појету Риану (овај је написао епску пјесму о другом месенском рату), Мирону из Пријѐне, и премда у павзанијеву описању има много неистинитог, опет зато може се укратко описати рат с месенцима овако:

Први месенски рат трајао је од 743—724. г. пр. Х. а други од 685—668. г. пр. Хр. Појет Тиртеј тако исто говори, али вријеме од првог до другог месенскога рата неозначава, већ у вријеме другога рата вели: „Оци наших отаца освојили су Месенију“, [1]) а то значи, да је више протекло времена између првог и другог рата, него-ли како казује Павзаније. На међи, између Лаконије и Месеније била је њихна општа црква богиње Артемиде. Како једни, тако и други казују, да се између њих заметула свађа у вријеме спаљивања жртви у тој цркви. Шта је даље било незна се, а Тиртеј само вели, да је рат трајао двадесет година, да се у њему прославио спарћански цар Теопомт и да се свршило ратовање, кад су спарћани отели месенску престолницу Итому и сав народ освојили. „Као магарци сувише натоварени, они су носили својој господи половину свога берићета обливени сузама, у невољи и плакали су заједно са својим женама о смрти својих владаоца“ — (3—6.).

Устанак њихних потомака за слободу против спарћана, називље се други месенски рат. Тиртеј је живљео у вријеме тога рата, а био је из Атике, из града Атидне. Спарћани угушујући буну и ратујући са месенцима били су у најгорој опасности, не само због спољних, већ и због унутрашњих непријатеља и тада им делфијски оракул каже, да позову у помоћ ромога појета Тиртеја. Тиртеј дође

---

[1]) Тиртеј стр. 3—6.

и доиста их унутра умири, пробуди у њима јунаштво, одушевљење и благодареħи томе, они срећно надбију месенце и покоре опет њихну земљу. Ратовање је било жестоко и одважно с обе стране; месенцима су помагали Писати и Трифили. Њихн цар Пантелеон свјетковао је сам сабор у Олимпији 34 олим. т. ј. 644 год. С тога се држи, да се рат одпочео 33 ол. и био је послије првога рата на 70 година. Трајао је пак рат, по Павзанију 17, а по Плутарху 20 година. Сва је земља до р. Неде постала спарħанска. Послије 150 г. месенци опет устану, али тек добију слободу послије битке код Левктре.

Пошто спарħани освоје Месенију, они почну да освајају друге земље. Иродот казује, да су цареви спарħански Леонт и Хесикл около 600 г. ишли на то, да завојују сву Аркадију и тек тада од тога одустану, кад им је казала питија, да пробају своју срећу против једне Тегеје. Они нападну, али несрећно, и тек она буде освојена за владе њихних нашљедника, кад је био донешен у Спарту пепео Ореста, сина агамемнонова. Тегеја призна првенство Спарте.

Много су више посла имали спарħани на источној страни Пелопонеза, гдје су ококо 800 г. живљели и владали ахејци; али кад су крезови посланици дошли у грчку (око 547 год.) да траже помоħи, тај крај Пелопонеза био је већ под влашħу спарħана. Кад су они тај крај освојили, незна се; нама је познат пошљедњи рат спарħана с Аргосом за Кинуријy, која је била између те двије државе. Около 557 г. аргивци попробају да отму од Спарте тај комад земље и то је довело до битке, коју су дуго вријеме славили и пјевали доцнији пјете, описивали љетописци и причали грчки народи. По договору обје ратујуħе стране буде склопљено, да питање, ко ħе владати тијем комaтом земље пре-

кину бојем три стотине војника са обадве стране; војске су се морале повући натраг, да се они могу слободно борити у пољу, а оне да гледају. Тако и буде: двије гомиле јунака ступе у бој и тако су се жестоко борили, да од триста остане у животу само три човјека: Алкенор и Хроми — аргивци и Ортриард — спарћанин. Аргивци држећи, да су надбили спарћане, похитају натраг, а Ортриард остане на бојишту и однесе оружије убијених непријатеља у спарћански логор: и он је држао да је побједитељ! Како аргосци тако и спарћани нијесу хтјели признати, да су побјеђени и ствар буде рјешена општом битком у којој надвале и побједе спарћани. Ортриард је остао жив, али се нехтјене вратити у Спарту и пробурази сам себе на пољу битке својим мачем. Спарћани освоје Кинурију.

То је било пошљедње освојење спарћанско. Од тога доба Спарта је владала над свим јужним Пелопонезом од Кинурије на истоку, до р. Неде на западу. Сви људи на тој просторији покоравали су се Спарти и није остала нигдје ни једна општина, која би била самосталнa; сељаци — илоти и варошани — перијеки били су подајници Спарте. Истина, ти су подајници мрзили на своје заповједнике и очекивали прилику да устану, али ни један град, нити округ, није био толико моћан и снажан да устане против Спарте за своје ослобођење. Спарћанска је влада оштро пазила и предузимала свакојака средства да им то недопусти, пак их је држала у непрестаној неслози. Спарта је била највећа и најмногољуднија држава грчка, а у исто доба у ње је била највећа централизација. Ни једна држава грчка није могла помислити, ни да се успореди са Спартом, и кад је ток грчких ствари довео их до питања о *првенству* или супарништву, нико се није могао о томе препирати са Спартом. Већ пред персијским

ратовима, због стања ствари у Атини, Спарта скупља војску у свом Пелопонезу и води је у рат, за *цел кога* остали ништа незнају; у вријеме персијских ратова Спарта се јавља, као предводитељка *читаве* Грчке. То првенство (гегемонија) било је у томе, што су спарћански цареви предсједавали на саборима пелопонеских држава у мирно вријеме, а били предводитељи свију грка у ратовима са спољним непријатељима. Тако моћна спарћанска држава била је углед олигаркијске (великашке) државе и непријатељ свију демократских грчких држава. [1])

2., Историја атињаца до персијских ратова. Коринтска и сароничка отока дијеле *праву* Елладу од Пелопонеза. У Елади ненадвлађује материк, нити море, већ равномјерно расположење оба услова, чини, да она стоји у свези и с једним и с другим: једном страном стоји у свези с грчким материком а двијема другима с острвима и морем. Згоде материка уплетене су са згодама острва; Елада није раскршће међу сусједним земљама: то је земља, која може да има самостално развиће и морала се уплетати у историју грка на материку (тврдој земљи). Море пак чини, да је Елада средсреда грчке, али није у стању да је одбрани од нападања са сува и она, по своме земљишту, морала је постати средсреда грчког историјског напредка.

Атика се граничи са сјеверозападне стране Китероном (знатно брдо муза; свуда обрасло у шуму), с оне стране кога је — од Беотије — Платеја; на југ — елевсинска равница преко које протиче поток *Кефис;* у тој је равници први пут плуг превртуо бразду и било засијано жито. С источне стране од Китерона — брдо Парнет на вршини ког је, у старо доба, био направљен жртвеник богу

---

1) v. Пропилеи. III.

Зевсу, а то је највеће брдо у Атици. На сјеверној страни Атике био је пола — атички, а пола — беотијски град Ороп, близу ког је равница маратонска. На југ је од Парнета брдо Пантелик, у коме има мермера и добрих извора. Јужни крајеви тога брда допиру до камените Химете „*брда кадифлије*“, а то с тога, јер при заходу сунца, гледајући из Атине, сва је Химета онаке боје, као да је била застрта кадифом. То брдо има два крака од којих се један зове Анидрон т. ј. брдо на коме нема влаге, јер у њему нема извора, нити се икада вијају облаци. На Химети нема шуме, воде, али је зато велика трава, која због цвијећа љети изгледа, као најљепше сеџаде и свагда је у њој било доста меда. Близу је отоке сунијске била знатна сребрна лавријска руда, одклен су атињци вадили много сребра.

Брдовита страна Атике, на југ од Химете, свршује се *Сунионом*, а то је узак комат земље с три стране опкољен морем и није добар за тежачку радњу, али је врло добар за морепловство и трговање. Та се страна Атике у старо доба звала *Паралија* и њени жилци за вријеме Солона и Пизистрата састављали су посебице партају у Атини. Узвишена планиска просторија земље, између Химете и Парнета, звала се у старо доба Диакрија (или Хиперакрија). На свој тој просторији живљели су пастири, — диакри, најсиромашнији дио народа у Атици; у доцније су вријеме били присталице пизистратове.

Најбољи је дио земље у Атици, кекропсова равница — *το πεδιον*, гдје су живљели племићи — „*педије*“. На сјеверо-западу се та равница дијели од елевсинске равнице малим косама Корилом и Егалејом, и оне су продужење узвишеног Саламина. Она је са три стране опкољена брдима, са четврте морем и природа је врло раскошно излила своје

дарове на то „љубљено створење богова“, како су ту равницу звали атињци. Прибрежни савијутци, изглед брда и страна, топал, прозрачан ваздух улијевају у гледача њеку чаробну милину и љепоту. С источне стране, брда нијесу тако висока, да би задржавала добротворне зраке сунчане, а од сјевера заклања Атину високи Парнет, врхови кога много ослабљавају духање Бореја „који страшно духа из Тракије.“ Сасвијем пак незаклоњена је с оне стране, одклен дува Зефир, најпријатнији од свију вјетрова; о њему су много писали старински пјесници, а малали га „на атинској кули вјетрова“, као да је то био млађан, лијеп дечко, с голим грудма, цвећем у рукама и чаробним погледом очију. Преко кекропсове равнице протиче „ријека градина“ — Кефис; зими се разљева, као све грчке ријеке, без да то коме чини штету. Рано у пролеће Кефис опет тече својим коритом, а влажна равница кити се травом и цвијећем. С тога су други мјесец, послије зимњег покрета сунца, звали „мјесец цвијећа.“ Већ се више ваздушна влага на брдима непретвара у бјеле снегове, у равници непада киша, а само роса. На 35 дана туна прије сазрева јечам, него-ли у Пелопонезу. Опет зато, атичка земља није родна, као беотијска, нит је ваздух влажан; клима атичка непривољева човјека, да дебља и да се гоји, већ га побуђује на рад. Жилци атике знатни су са своје итрине, витког стаса и танког развића осећања. „То су ерехтиди“, вели Еврипид: „који итро ходе по сјајноме зраку.“ „Девет свети пијеринањки (муза) изазвале су туна златну хармонију, и Киприда носећи вијенац од миришљавих ружа, заитајући таласе лијепотекућег Кефиса, распрострла је у земљи тијо лепршање вјетра и са мудрошћу вјенчала је љубав.[1])“

---

[1]) Медеја p. 820. — Müller's Attika, abth. I. t. 6. ст. 215. и Hellenica, Berlin, 1837.

У Атици није било преврата, као у Пелопонезу, који би сметали развићу и напредовању најприје ондје насељених грка. Народ је ишао тврдим корацима унапредак и сам дотјеривао и усавршавао своју државу. „Ни у једној грчкој држави није била тако јака снага прошавшег живљења, — моћ, која је супротна ономе, што је ново, као у атинским демама. Непребројна казивања (traditia) смршују сав коријен атинског живљења и заједно се с њиме повлаче у тамну дубљину пелазгијског времена; она дивна, сјајна Атина, стојећи у зачељу јелинског народа — створ и склоп највећма грчки — није изгубила свезу са пелазгијским земаном и осјећала је сумрачно своје порекло.[1])“ Да наведемо неколико примјера, који то доказују. У Атици налазимо силество породица и племена, која показују, да су живљела на тијем мјестима од памтивијека,[2]) на пр. хезикиди — у светом се мучању молили богињи Деметри и Персефони; керикидска породица — од које су бивали свети викачи елевсинске цркве, евмолпиди — свети хијерофанти елевсинске цркве, који су до најдоцнијег времена задржали били право да суде о сваћама између роћака; фиталиди — чувари свете смоковнице; најзнатнија била је у Атици породица *бутада*, од које је бивала свештеница богиње Атине и свештеници бога Посејдона Ерехтеја, а та су боштва била у Ерехтеону, — најстаријој цркви у атинском граду. Та је породица била тако зната, да је име *бутада* постало пословица кад се о коме хтјело рећи, да је знатне породице негледећи на то, што презиме *бутад* незначи ништа друго, већ чобанин говеди.[3])“ Такав је исто био знатан пород *Бузига*, који су ва-

---

[1]) Очер. греч. фил. Каткова. Т. I. стр. 348.

[2]) У Беслера и Мајера набројано је таких породица до 72.

[3]) Куторга отд. I. стр. 184.

тали у јарам бика, да се изврши светковина светога орања, а њихн праотац Бузиг, стари упитомљач бикова, препоручивао је људма, да буду добри и изрекао велику клетву — *Βουζύγειοι ἄπαι* — понављану свагда, кад су свршавали богомољу свештеници од породице Бузига: „да су проклети они, који недадну другоме воде и огња, да су проклети и они, који нећеју да кажу пут ономе, ко залута и, да су проклети и они, који оставе мртваце несарањене.“ Од бузиговог порекла био је највећи човјек грчке Перикл; исто су тако знатне породице Диогенида, Зевксантида, Кодрида, Коллида и т. д. Најзад ћемо још навести само породицу Финикида (*φοίνικες*), потомци које особитијем се начином молили Посејдону, — староме и страшноме богу мора, за кога многи мисле да је то *Ваал*, главни бог финичанскога народа, (1) али га у Атици побједила богиња Атина, јер је она створила маслику, а он коња, и тада га она побједи.

У обичајима и казивањима о атинским породицама виде се прастари одломци живљења атичана у најстарије доба. Но за историјско освијешћење врло су важне, не само посебице атичке фамилије са њихним обредима и митологијским значењем, већ су оне важне с тога, јер се у њима види најстарији *друштвени* склоп народа у Атици. Наравно, да је и у Атици била „фамилија“ као и свуда, најстарији друштвени склоп. То се може посведочити општим

(1) Иродот вели, да су грци узели тога бога од ливијаца. Хергард, да би то потврдио казује, како тај бог није грчког порекла; усамљен стоји на Олимпу и нема дјеце. Најбоље је пак показао, које тај бог Штарк, у својој књизи; Forschungen zur geschichte und Alterthumskunde des hellenischen Orients. Bd. I. Gaza und die philistäische Küste (Јена, 1852) ст. 274—294. Говоре, да ливијски Посејдон јесте Ваалли Кронос или Тифон Семита, коме се молили у свом афричком приморју.

упоређењем (аналогијом) с другим народима, а у исто доба имамо сведочбу, да је то тако било. У лексикону Стефана византијског налазе се под „*πάτρα*“, ове ријечи Дикеарха ђака аристотељевог: „Патра је један склоп (вид) од три обична удружења (сједињења) људи, као: патра, фратрија и фила. Патра се звало удружење (сједињење) сродника у другом кољену, а прије тога сродници су били у свези, која произлази од брака посебних људи са посебним женама; називала се она по имену старијега и најчега у роду, као што нпр. ми говоримо *еакиди* или пелопиди. Име фратри или фратрије произишло је кад су њеки удали своје кћери у туђу патру, јер она, која се удавала, престајала је да учествује у светим пословима своје патре и припадала је патри свога мужа; оно исто, што је бивало прије, кад су се браћа женила са сестрама, сада је постало ново удружење (сједињење), ради обопштавања људи у светим пословима, а то је удружење (сједињење) и добило ново име фратрија; па као што је патра постала од сродства родитеља с дјецом и дјеце с родитељима, тако је и фратрија — од сродства браће. Филе или филети (кољена) постала су послије удружења људи у градовима и у тако званим племенима, јер сваки дио од удруживших се дијелова називао се кољеном.“ (1) И тако се у Атици народ дијелио на фамилије (патра), фратрије и филе.

Сви старински списатељи казују, да су се атињци до преврата Клистенова (529 г.) дијелили на 4 филе: хоплити, хелеонти, егикорејн и аргадеји. Свака се фила дијелила на три фратрије, дакле их било свега 12, и најзад, свака фратрија имала је по 30 фамилија. Такво се дијељење задржало до најдоцнијега времена. Свака фила имала је свога начелника, кои је извршивао дужности свештеника и звао се *филовасилевс*

(1) Tom. VIII. №. 5.

(цар Филе); — свака је Фила имала своје особито божтво (1) а општи бог свију Фила био је Аполон Патроj. Фратрије су биле религијска друштва; оне су имале своје цркве *фратриоиале*, гдје су спаљивали жртве општим божанствима свију Фратрија — Зевсу и Атини, или посебице, богу своје Фратрије, као нпр. што је чинила Фратрија Ахниада — Аполону Хептомеју. (2) Општа свечаност за све Фратрије у Атини биле су апатурије трајавше три дана: у вече првог дана сви су се скупљали на гостбу и ту се није смјело наћи псето; другог дана спаљивали су жртве Зевсу, Атини, и може бити, Бакху; трећег дана доносили су дјецу, рођену прошавше године и доводили оне, које су хтјели да усинове; сваки је морао спалити на жертву козу или овцу и док је та жртва горела, купљени су гласови домаћина о запису у списак онога, кога су предлагали; ако је већина била за то, да се запише и записивали су, али ако није, онда је онај могао ићи на суд у скупштину. Осим тога, сваки који се оженио морао је казати у Фратрији. Ако је коготь у Фратрији убијен, договарали су се о освети, ако је нехотимично ко кога убио, онда су с њега скидали проклетство. Патра је то исто све имала. До Солона, кад би ко умро без потомства, патра т. j. рођаци су били нашљедници умршег без потомства. То је почетак атинскога склопа, а у доцније вријеме те се Форме преокрену у политичке, као и у Риму што су биле *трибе*, *курије* и *родови*.

По стању у Атини се народ дијелио на: евпатриде, хеоморе и демиурге, (3) али су први били, вели Грот, људи знатних Фамилија или може бити, ње-

---

(1) Gerhard's Arch. Zeit. 1844. № 15. Ross die Demen von Attica Halle 1846. p. VII—X.

(2) Böckh, Corpus inscriptionum № 463.

(3) Плут. жив. Тезеја 24 и 25.

ких знатних фамилија од све четири Филе, а остали се звали (1) двама другим именима. Најзад, треба споменути, да се у купљењу данка атинске Филе дијелиле на 3 тритије и 12 навкрарија. Свега је било навкрарија 48; имале су своје старјешине (пританы) навкрарске, који су надгледали, да се купи порез и да се извршује војничка служба. То је дијељење атичко било независно од дијељења на фратрије и патре.

Тако су биле склопљене старинске атинске Филе: свагда се дијелиле у једном послу на фратрије и фамилије, а у другом — на тририје и навкрарије и у свакој су живљели људи ἔθνη, — евпатриди, хеомори и димиурги. (2) Већина жилаца атинске државе (сви старожилци) били су подјељени у тијем Филама. Доцније се доселе многи људи, који су били изван Фила и звали их у Атини метеки (μέτοικοι).

Атињци до Солона. Од Кекропса до Тезеја, вели Тукидид (III, 15) у Атици је било много различних градова; сваки је био самосталан и тек у случају њеке опште опасности они су се састајали и свјетовали под пресједништвом атинских царева, којих је град тада био на једном брежуљку, (у доцније се вријеме тај град звао Акропољ). Тезеј је учинио, да Атика буде једна држава, а Атина — престолница. Мјестни званичници и савјети буду укинути и власт пређе у руке атинскога савјета. У то доба доселе се у Атину многи људи, град се увећа и за спомен су тога атињци, — у историјско вријеме, — светковали један дан у години *синеки* (συνοικια)

(1) Филохор казује, да је било тридесет фамилија; а да су евпатриди били од свиј Фила, јасно сведочи Аристотел: Пол. VIII, 111. казујући, да су од тих евпатрида избирани филофасилевси.

(2) Ар. VIII, 111. Харпократион под ријечи: τριττυς. — Salmasius misc. defens. l. B. 1645. и Ваксмут: de tribuum quatuor Atticarum triplici partitione. Kil. 1825.

за част богиње Атине. Филохор (спис. III в. пр. Хр.) описује број градова или општина, од којих је постала атиньска држава, којих је 12. Ријечи Филохора сачувао је Страбон и разговјетно се могу прочитати имена 11 градова. (1) Трагови тога старинског подјељења видјели су се и у доцније вријеме, што се види из мржње једних општина спрам других. Евпатриди су били званичници, а остали народ (демос) није имао тога права. Тежећи евпатриди да владају на мјесто цара, непрестано су били у трвењу с царем, који се одупирао на народ. У XI с. пр. х. кад су доријци напали на Атику евпатриди постигну своју намјеру. Ондашњи цар *Кодр* из патриотизма, вјерујући ријечма Оракула погине, а евпатриди објаве, да нико није достојан, да нашљеди пријесто послије Кодра, укину царско званије и сами преотму власт. На мјесто цара почну владати *архонти* из реда евпатрида. Првим архонтом био је син цара Кодра *Медонт*. Послије њега владало је 12 архонта један за другим и то кроз сав живот. Друге године пошљедњег архонта Алкмеона (752 г.) почну избирати архонте на 10 година. До 714 год. сви су архонти били од породице Кодра, а те године добију право сви евпатриди, да могу бивати архонтима. Најзад 683 г. не само што почну да избирају архонта на једну годину, већ на мјесто једног почну да избирају 9 архонта од евпатрида. Од тога доба државни склоп друштва у Атини био је овакав: У зачељу државе било је *девет* архонта и сваки је имао друкчију титулу на пр. *архонт епоним* т. ј. архонт, који је судио породичке свађе, послове фратрија и фамилија и био је по закону заштитник сирота и удовица; његовим се именом звала година;

(1) Кекропија, Тетрапол, Епакрија, Декелија, Елевсин, Атидни, Торик, Враврон, Китер, Сфет и Кефисија. Стр. IX, 1, 20. Од све прилике још Ахарни.

архонт василевс (цар) судио је убилце и преступнике вјере; архонт *полемарх* предводио је војску, пресуђивао сваће између атињаца и странаца. Остали 6 архонта звали се *тесмотети* и пресуђивали су сва друга дјела, која нијесу спадала у дужност три прва. Упоредо са архонтима био је савјет, члановима кога су постајали архонти, само ако су предали по свршетку службе добар рачун. Тај савјет, у коме су засједавали само евпатриди (великаши) држао је своје сједнице на бријегу Ареса, у *Ареопагу*. У доцније вријеме, кад Солон установи *нови* савјет, а овај се стари звао *Ареопаг*. Ареопаг је дакле био у оно доба налик на омировски државни савјет царски (*βουλή*); власт царска у Атини преће у руке архонта и ареопаг остане као *βουλή*. У Атини је такође била народна скупштина, али онака, као у омировском времену *агора* т. ј. није била законодавна власт у земљи. Доцнијег подјељења власти није било. Архонти су испитивати, пресуђивали и предузимали различне послове владине. Они су били одговорни пред својом браћом евпатридима у ареопагу. Њихна су права била смршена, као и права притана навкрарских. Све су те званичнике избирали евпатриди и поступали онако, како им је доносила њихна — евпатридска — корист и интереси, а народ су гњечили. Да је то било тако и да је против њих букнуло опште незадовољство у народу, види се из тога, јер 624 г. буде одређен тесмотет (архон. и евп.) Драконт да састави писмене законе, [1]) који би *„били на видику“* и познати народу. Значи, да су до тога доба великаши радили, како им је било у рачуну. Великаш (евпатрид) Драконт, написао је таке жестоке законе, за које су у старо

---

(1) Арист. Пол. II, 99. Драконт није ништа дирао у политички склоп државни.

доба говорили, да су крвљу написани, и Аристотељ вели, да су мрски и немогу се подносити. Одредио је суд од 51 човјека (ефети)(1) и засједавали су на три различна мјеста кад су судили убилце. Кад је окривљени признавао да је убио нехотимице, засједавали су у Паладиону и протјеривали убилца да се невраћа, док се непомири с рођацима убијеног. Ако је убилац наводио узрок напр. да себе очува, засједавали су у Делфиону. У Фреати судили су онима, који су се прије повратили из прогонства: они су очекивали пресуду стојећи на лађи код обале. Најзад, Филовасилевси искупљали су се у Пританеју, да прегледају неодушевљене предмете, који су причинили коме самрт. До Драконта, сам једини је суд био савјет ареопага, и они су изрицали једнаке пресуде над свима, негледећи на различне околности. Драконт је подијелио убилства и судије су судиле о њима у три различна мјеста, а то је доказ, да је с мјестом било у свези изрицање пресуда.

Какви су били закони Драконта и како је народ гледао на те законе, види се у буни, коју је учинио великаш Килон и уз њега пристало било мноштво народа. Килон је био од знатног порекла, одликовао се на олимпијском сабору и био зет Теагена владалца Мегаре; он намисли, користећи се мржњом народа на великаше, да завлада у Атини. Намисливши то, као побожан човјек, оде на богомољу у Делф и запита питију, како ће моћи да оствари своју намјеру и врати се добивши одговор, „да се користи великим празником Зевса.“ Првог олимпијског сабора он скупи своје присталице и

(1) Полидевк VIII, 124; име ефет означавало је од све прилике великог судију. Herman, lehrb. § 103. и 12. Пет судова, о којима говори Полидевк морали су бити: Ареопаг, Паладион, Делфион, Фреатис и Пританеј.

добије од Теагена у помоћ једну трупу људи, нападне на атински град и отме га. Спочетка је све ишло добро, али се доцније појаве притани навкрари с народом, опседну град и како Килон није имао шта јести, одупирање је било немогуће: он умакне, многе његове присталице помру од глади, а остали се морали предати. Архонт Мегакл, алкмеонидске породице, ушавши у град нађе их, гдје сједе код олтара и моле за опроштај. Мегакл од јарости није на то пазио: убједи их, да се удале од олтара и многе поубија. Њеки су побјегли били у цркву Евменида, али их она неочува и они сви изгину.

На тај начин буна је била угушена, али су остале жестоке мржње у грудма противника и била је дирнута религијска савјест народа. Сва је варош била опогањена безбожним дјелом Мегакла и грађани су молили богове да излију свој гњев на преступног Мегакла. Проклетство је било бачено на породицу алкмеонидску, и по општем мишљењу, они су морали ићи у прогонство. Како алкмеониди нијесу хтјели пристати да оставе земљу, одпочну се грдне свађе међу самим великашима (евпатридима) и настале би велике незгоде и несреће, да није успјео Солон да наговори алкмеониде, да сами оду из земље. Ствар се сврши тиме, да се искупи у суд 300 евпатрида и пресуде, да алкмеониди оду у прогонство: живи су морали отићи, а кости умрлих биле су ископане и изнешене изван атинских граница.

Опште стање ондашњега атинскога друштва јасно се исказује у ондашњим догађајима. Стра' проклетства био је тако велики код атињаца, да је мало било прогонство алкмеонида. „Атињци су били у великом страху", вели Плутарх „од којекаквих аветиња, па како домаћи *ејешти* људи, тако ни прорицатељи нијесу могли да успокоје народ, нити да

му помогну.“ Најзад се појави куга. Тада атињци запитају о томе делфијскога оракула и он им одговори, да дозову из Крита знатног очистителя и мудраца Епименида. (1) Грчки списатељи веле, да поступање Епименида, љубимца зевсова, умири народ, нестане куге и људи се ослободе страха: он пусти из Ареопага неколико бијелих и црних оваца да иду по вароши и на онијем мјестима, гдје су овце легле заповједи направити жртвенике; установи њеке религијске церемоније и успокоји религијска осећања атинских жена, које су особито биле поплашене и њихна религијска осјећања била потрешена; укратце својим поступцима он излијечи народ. Гледајући на таку велику побожност и вјеру атињаца, треба знати, да је и Епименид исто тако био побожан човјек. Он је био израз свијесности и побожности ондашњег грчког друштва, а да је доиста био паметан човјек види се из тога, што кад је дошао у Атину, одма се подружи са Солоном и својим упливом помогне му, те задобије општу важност и поштовање.

Од овог земана прелазимо у ново доба атинске историје, гдје се огледају велика дјела и право патриотство атињских грађана, а у једно се види свијест у атињском народу, који није могао подносити неправедне законе и установе. У општe, нереди у друштвима јесу пошљедице неправде, која постоји у склопу друштва и његовијем законима. Одтален долазе и честе промјене. С тога негледајући ни на молитве „љубимца зевсова“, ни на прогонства, ни на очишћење, стање ствари није могло опстати, јер је код људи била развијена свијест о општој неправди. Велики су били раздори међу жилцима Атике, који се дијелили на три партаје: партаја *педијска*, које су били жилци равнице Атике

(1) Леонтьевъ, о покл. Зевсу ст. 156.

и Елевсина и већином људи богати; *диакријска* — жилци брдовитих мјеста и најсиромашнији људи у Атици и *паралијска* — приморски жилци заузимали су средину међу двема првима. Около чега су се борише те партаје, незнасе. Плутарх вели, да се *педијска* партаја борила за олигархију, а *диакријска* за демократију. Ти се раздори још већма замрсе и распале због икономичког стања народа. Сви сиромашни жилци Атике били су устали против богаташа. Стање је ствари било жалосно и несносно са страховите сиротиње већине народа, нечовјечног и жестоког поступања с друге стране. „Неће наш град погинути (говорио је Солон атињац) с тога, што му је таку судбину Зевс одредио; неће пропасти наш град по вољи несамртних и блажених богова; ми имамо велику бранитељку, кћер моћнога оца, Паладу Атину, која нас закриљује својим рукама. Већ сами грађани хоће да упропасте велики град својим безумљем. Пакостне мисли првих у народу и нијесу далеке од њих велике несреће што нарушавају мјеру; они неумију да здржавају надувену вољу и да оките умјерено живљење мирном радошћу; немају они страха ни пред имањем богова, ни пред имањем државе; све се растура и односи на све стране, и непазе се поштовани закони правде.“ „Скоро ће доћи до тога, да разтрзавају наш љубазни град у душманским бојевима по сокацима.“ „Од сиротиње многи одлазе у туђе земље, продају их у ропство, у тешким синцирима (оковима). (1) Узрок свега тога били су строги закони о дуговима. Немашан дужник судским рјешењем постајао је роб онога, од кога је узео паре у зајам и бивао је роб, док се није одкупљивао. Осим тога, сваки је имао право узајмљујући паре продати и себе и жену и дјецу, и сестре и кћери. Сиромашни људи узајмљи-

(1) Плут. Сол. 8.

вали су паре залажући своје тијело и тијело своје жене и дјеце. С тога многи слободни људи постану робови, многе су продавали у друге земље, други су продавали дјецу, њеки су скапавали оковани у тавницама, а многи су бјегали из своје отаџбине, да се сакрију од судске пресуде. Њеке је постизала та несрећна судбина с тога, што су судије узимали мито, а њеке са лажних свједока. Осим тога, многа су имања била презадужена и на њима су стајали стубови ко је колико коме дао (ὅροι). Господари тих баштина, у случају несреће, могли су одма постати робови. Сав је народ готово био презадужен богаташима, који су већ готово били притисли сву земљу у држави.

Код таког стања ствари у Атици, као и свуда, како паметно вели Аристотељ, најмања ствар могла је да буде узрок великих догађаја. 594 г. стање ствари дође до тога, да владавша олигархија или великаши нијесу били кадри да наплате дугове, нити да одрже народ у послушности. Тада се великаши нађу приморани, кад даље нијесу могли заповиједати, те изберу Солона, који је био познат, као правдољубац и човјек знатан у народу с тога, што је у својим стиховима сажаљевао сиротињу. Великаши су се надали, да ће им он помоћи онолико, колико је потребно било у онијем околностима, изберу га за архонта, да му се удворе с влашћу у ствари диктаторском. То се догодило 594 год.

Од Солона до персијских ратова. Солон, син Ексекестида, (1) евпатрида средњег стања, најзнатнијега порекла. Он је произлазио од породице Кодрида и Нелеида, који су водили своје порекло од бога

(1) Плут. издање Вестермана, Bruns. 1840. и Диоген Лаертије (45—67). — Meursius, Solon, s. de ejus vita, legibus dictis et scriptis; liber singularis. Hafniae. 1634. 4.

Посејдона. Његов отац потроши своје имање живећи раскошно, а то примора Солона, да се лати трговања и проће многе земље у Азији и грчкој. То му је путовање дало грађу за размишљавање и појезију. Он рано почне писати стиховима, јер у то доба још није нико писао прозом. Он је у осталом, стиховима много простије писао, него-ли што су писали у прози доцнији оратори и списатељи као што су били: Исократ, Демостен, и др. Атињци се нијесу чудили његовим стиховима, већ мудрости, зашто га ставе у број седам мудраца. На бини политичке радње први се пут показује Солон у вријеме рата с Мегаром за острво Саламин. Дуго су атињци ратовали с мегарцима около тога острва, претрпе грдне штете и најзад забране више зборити о тој ствари. То срамно рјешење евпатрида увреди Солона и његов народни понос, и он намисли да пробуди дух својих сугрђана. Претворивши се да је сумануг, у хаљинама болестника појави се у народњем збору и с онога камена, с ког обично виче званични телал, прочита народу свој елегичан састав. Он прекори атињце за њихну срамну плашљивост и тако их пробуди, да не само што се укине закон, којим се забрањивало зборити о Саламину, већ објаве рат мегарцима и Солон буде изабран за человођу војске Срећа му помогне, те атињци освоје острво и Солон начини цркву на Скирдиону богу рата Ениалију, а троице суд пресуди, на основу лађи и делфиског оракула, да је Саламин јонијски. Осим тога, Солон се прослави ратујући за цркву делфијску против жилаца Кирре у вријеме владе Епименида, па је све то било узрок, што га 594 године изберу за диктатора и законодавца.

До такве почасти многи су људи и прије и после Солона достизавали у грчкој; али користећи

се бившим околностима, они су обраћали на своју корист неслогу партаја и постајали тирани. С тога је потребно казати, како су гледали на Солона његови суграђани и другови; он сам говори о томе. Његове су присталице тражиле, да се опколи присталицама и да захвати у руке врховну власт; њему су се посмијевали, кудили га и називали глупаком, што није хтио привући к себи крајеве мреже, у којој се било доста рибе нахватало [1]). Да је он то могао лако учинити, неможемо се нимало сумњати, јер је лакше могао задржати у рукама власт прије законодавства, него-ли Пизистрат послије. Он у многоме наличи на Уашингтона: вољео је слободу више свега. Сви се зачуде, његови се другови озлоједе, све партаје на њега омрзну и биле су незадовољне, када он одпочне да изврши свој задатак, као честит и поштен човјек и добар суграђанин.

Највеће је зло у Атини било страдање сиротиње од богаташа, зеленаша и прекомјерних процената и он је „свргао биједу с атињског народа“ знатном *сисахтијом* (σεισάχθεια). Сиротињи буде поможено, јер тај закон уништи уговоре, по којима су људи продавали себе и имање у залогу и ропство, и очисти Атину од дужничких стубова; он изнађе могућност да се одкупе продати у ропство, или који су били дужни да одговарају другима одредивши, да сто старих драхми чине 130 нових; све проценте без изузетка уништи и најзад, забрани зајмове, гдје би личност дужника служила залогом зајма, а тако исто забрани продавати дјецу и сестре у ропство изузимајући случаја, кад сестра или кћер постане непоштена. Осим тога, Солон опредјели, да сви они,

---

([1]) Он сам са посмјевком о себи говори Пл. Сол. 8. а у 14 вели: „Имајући у рукама бич, као ја, други човјек рђавијех мисли не би се могао уздржати и не би се зауставио, док не би замутио млијеко и скинуо скоруп.“

који су били изгубили „грађанску част“ по рјешењу ефета, ареопага и филовасилевса, да им се одма објави опроштај и поврати част, а то доказује, да су архонти — судије били и сувише неправедни и жестоки.

Та његова радња учини те раздори и незадовољство бивше у народу, а тако исто и мржња на њега пропадне, пак су атињци спаљивали благодарне жртве за ту установу — *сисахтију*, осим неколико зеленаша. Тај закон неодговара бившим законима, али зато одговара највећој и вјечној правди. Неправда и зеленашење чињено под закриљем рђавих закона, и јесте велика неправда, пак су Солона и изабрали не зато да влада по пређашњим законима, који су у форми били закони, а по садржини највећа неправда и постали су највеће зло у земљи; пређашњи закони већ нијесу имали ни силе, ишли у рачун само богаташима, с тога их Солон није хтио ни бранити, јер он није био изабран, да одбрани великаше и зеленаше, већ да помогне и спасе *читав* атињски, страдајући народ.

Та помоћ учињена народу прослави Солона, као најмудријег човјека и благодаран народ држећи, да ће он бити праведан замоли га да му напише *нове* законе.

Ми смо казали, да су се јонијци у Атици дијелили на 4 филе, а ове на фратрије и ове на породице; у финанцијалној струци дијелили се на трије и навкрарије. Власт је пак била само у рукама евпатрида — богаташа, а сав народ није имао никаква значења. Да би уништио зло и неправду, јер је народ носио све терете и дужности државне, Солон намисли, да даде народу право т. ј. да се гледа не на порекло и крв, већ на имање и плаћање пореза и да сви учествују у управи на онолико, колико подносе терета. Прије Солона то начело није

било познато грцима, називало се тимократичко, а сада се у Европи зове ценз. Солон подијели грађане свију фила необзирући се на сталеже, филе и навкрарије, на 4 реда: *пентакосиомедимни*, *коњаници*, *зевгити* и *тфети*. Првог су реда били сви они, који су имали најмање 500 медимна или драхми доходка; људи тога реда имали су право да их изабирају за архонте. Другог су реда били они људи, који су имали доходка од 500—300; они су морали ићи у рат на коњу. Трећег су реда били сви они, који су имали доходка од 300—200 мед. или драхми; они су морали бити пјешацима тешконаоружанима. Четвртог су реда били сви, који су годишње имали мање од 200 медимна; нијесу плаћали данак и многи нијесу имали баштина [1]). Данак најбогатијега реда одређивао се умножењем годишњег доходка на 12; коњанички доходак умножавао се на 10; а трећег реда на 5. У рачун се није узимало покретно имање. Кад је било потребно ударити већи данак, то су најбогатији плаћали 6 пута више од људи трећега реда, премда је њихно имање било једно спрам другог ка 5 : 2. Солонова система називала се *једнолична* за људе једнога реда, а *прогресивна* за људе различних редова [2]). Четвртог су реда били сви они атињци, који су имали годишње мање од 200 медина доходка. Највише је људи било у томе реду и нијесу плаћали непосредан данак; у војничкој су служби

---

(1) Осим ова четири реда атинског народа били су 1., Метеки — дошљаци из других земаља, лично слободни, без права да се мијешају у државне послове. Уопште у свима грчким републикама и државама нијесу дали странцима право да заузимају званичне дужности и да учествују у скупштини. 2., Робови. Било их је врло много у Атици и радили су домаће и господарске послове. Убити роба није било допуштено, а поступало се с њиме жестоко

(2) Бека у Staatshaushaltung der Athener I, 643—662, 1851. или II, 28—45.

служили, као лаконаоружани. Њих нијесу избирали ни за каке званичнике, али су они имали врло велика права [1]), као чланови народне скупштине. Кад су су бирани архонти, то су и они гласали, па још су архонти а други званичници били одговорни (по свршетку службе), не пред савјетом — ареопагом, већ пред народном скупштином: њих је магао свакі тужити скупштини за њихна зла дјела и злоупотребљења и народна скупштина изрицала је пресуду. Тим правом и законом Солон је положио темељ атинској демократији и народ је постао легални фактор у држави [2]).

То је само био основ, који је требало увести у живот и остварити. С тога је Солон унеколико прекројио, унеколико изнова установио ове власти у земљи, које су дијелиле државну власт.

1, *Народна скупштина* (екклезија). Она је постојала и прећe на основу народних обичаја; њу су сазивали и јављали народу своја рјешења, или су је, као неорганизирану употребљавали као згоду за своје намјере; она је такође била употребљавана против људи, који су народу били додијали; али то све није имало снагу, силу и светињу закона и атињски народ није имао власти да оствари своја рјешења. Да би народ атињски био сигуран и сталан и да би његова воља била прави суверен, Солон узакони, да само народна скупштина има право издавати законе, избирати званичнике, судити преступлења против народа, објављивати рат и мирити се. Чланови атинске скупштине били су сви грађани и за свако 35 дана искупљали су се четири пута на брду Пниксу. Кад се отварала скупштина обично су најбољи бесједници (оратори) претресали све учињене предлоге и једни бранећи предлоге, а други кудећи

---

(1) Аристт. Пол. II, 9.

(2) Аристт. Полит. II, 9.

их, како је ко мислио и знао, и пошто је тако предлог бивао претресен са свију страна, пошто је на тај начин, сва скупштина добро схватила добре и рђаве стране предлога, тек су се тада купили гласови. Такав начин рјешавања народних послова развије и унапреди судско и политичко ораторство; унапреди науке и појаве се велики и карактерни људи, који својим способностима и најбољим разумјевањем државних послова дођу до највиших мјеста у земљи.

2., *Савјет* 400 (*βουλή*). Да је Солон, пошто је установио народну скупштину као легални фактор у држави, оставио је без помоћи и непрестаног контролисања радње архонта, ови би били одговорни само на артији; али он — да би одговорност била остварена — установи савјет 400, који је био одбор или биро скипштине. Тај је одбор најприје претресао предлоге, сазивао народну скупштину и пазио, да се точно извршују рјешења скупштинска. Тих 400 људи избирани су вели Плутарх (1), по сто од сваке филе и то онакви људи, који су имали најмање 30 година и нијесу ништа рђаво и непоштено у животу учинили. Тај је одбор у Атини замјењивао спарћанске ефоре и римске трибуне.

3. *Извршителна власт или архонти.* Рјешења народне скупштине извршивало је 9 архонта, које су сваке године избирали из првога реда људи у држави. Њихне личности биле су свете, нијесу плаћали данак, заузимали су прва мјеста на свечаностима и строго су били одговорни пред народном скупштином. Они су водили иностpану политику, чували вјеру и предсједавали у судовима.

4., Давши народној скупштини одбор — савјет 400 — Солон не само неуништи, већ још ојача власт ареопага одредивши, да су чланови ареопага *врховни суд*, да пазе на друштвени морал, да над-

(1) Сол. 16.

гледају наравствено васпитање младежи, да се некрње државне установе и вјера, да пазе да извршителна власт добро извршује народња рјешења. Члановима ареопага бивали су архонти, који су добросавјестно свршили своју службу.

Такву је власт установио Солон у Атини. Као бивши архонт био је члан ареопага и по његовој мисли, атински народ у „два своја савјета има ће два ленђера, који ће га сачувати у свима бурама.“(1) Из тога се види, да је Солон склопио аристократско-демократску државу, у којој је преовлађавала демократија, јер су архонти одговорни народној скупштини. Општи правац солонова законодавства врло лијепо он сам описује овијем ријечма: „Ја сам дао народу (демосу) толико снаге и моћи, колико му је потребно, и нити сам отео од њега, нити сам му сувише дао достојанства, а они, који су имали власт и били први по богатству и ови су морали задржати сво поштовање. Ја сам стајао, пруживши тврд штит између једних и других и нијесам допустио ни ни једнима да одрже неправедну побједу.“(2) Олигархија није била уништена, али је зато дао народу тврд темељ (locum standi), на коме стојећи могао се борити с њоме, снабдјевши народ законитим средствима да се брани, он га увјери и свикне с тијем мишљењем, да народна права могу бити очувана мирним и законитим поступањем. Законом Солона, најзад, ред је евпатрида био уништен.

Осим тога државног склопа и подјељења власти Солон је издао законе, који се тичу политике, вјере, друштвеног и приватног живљења, законе грађанске, криминалне, трговачке, о употребљењу доходка и поредка. Сви су ти закони били написани на 12

(1) Плут. Сол. 19.
(2) Плут. Сол. 18.

таблица. Забрањено је извозити необрађене производе осим зејтина; који би нарушио тај закон њега су јавно проклињали. Забрањено је давати право грађанства туђинцима, осим оних, који су доносили у Атину ма какав нов занат. Ако отац није научио сина никаквом занату или вјештини, син није био дужан да га рани у старости. Ни један грађанин није могао живљети без посла. Овијем законима ишло се на унапређење трговине и предузимљиве радње.

Грађани, који нијесу имали од срца порода, могли су остављати имање коме су хтјели. Синови нашљеђују сви једнако; они су морали удати сестре и дати им приличан мираз. Кад нема синова, нашљедство прелази кћерима, али је отац имао право да им одреди за кога ће се удати; ако он то не би учинио, онда најближи рођаци имали су право да судом приморају нашљеднице за њих поћи. Забрањено је женскињама сувишно кукање и нарицање жалосних пјесама при сарањивању. Забрањена је велика раскош при спаљивању жртви и давање великих дађи при погребу. Ко худи мртве или рђаво збори о живима у цркви, пред судијама или у вријеме друштвених свечаности, плаћао је глобе три драхме увређеноме и двије у општинску касу. — Плаћало се за убијеног курјака 5, а мало курјаче 1. драхма. — За крађу буде одбачена драконтова самртна каштига и одређено, да врати дупло.

Солон је особиту пажњу обратио на васпитање дјеце. Он није васпитавао млађани нараштај, као солдате, већ као *потпуно изображене људе*. Хармоничка љепота тијела и душе морала је бити углед васпитања. Не држава, као у Спарти, већ отац је рјешавао смрт или живот своме дјетету и био његов неограничени господар. Прва је брига била да дијете одрасте, како је могуће најљепше. Седме године започињали су учити дјецу књизи и прва књига,

коју су им давали у руке биле су народне пјесме Омира. Тек доцније дјеца су долазила у опште школе. Родитељи су могли учити дјецу и код куће. Предмети су васпитања били: народне пјесме (поезија), музика и гимнастика: прва два предмета уљепшавала су душу, а гимнастика тијело. Васпитање женскиња било је сасвијем кућевно: оне су расле дома и васпитавале се, а не као спарћанке. Уосталом, изузимајући неколико породица све су женскиње биле васпитаване у домаћим пословима. Жене у Атини имале су мање важности и значења, него-ли у Спарти; оне су живјеле у хинекеју: „Ми тим више поштујемо женскиње, чим су оне мање познате“,(1) говорили су атињци. Само на црквеним светковинама бивале су атинске дјевојке у бијелим таласајућим се хаљинама са вијенцима од цвећа на главама и пјевале религијске пјесме.

Најзад, особито је важан закон солонов, по коме је сваки грађанин губио част, који не би био у вријеме буне ни на једној страни, док се двије противне стране боре и рјешавају судбину државе. Тим се законом ишло против људи, који би хтјели приграбити власт у своје шаке и постати тиранима. Тај закон и то сведочи, да Солон није држао да ће се власти, коју је он установио, сви покоравати. Он је гледао на то, као на дјело партаје и захтјевао, да грађани за вријеме буне буду или за његов закон или против њега. Из тога се види и то, да није било ништа темељног и тврдог у држави. То је било с тога, јер није било ништа стално, што би грађани хтјели за свагда одржати. Државно је јединство било слабо спроћу снаге партаја. Солон и сам није држао, да је оно тврдо и најбоље, већ „најбољи закон за атињце, који су они онда кадри били усвојити.“ Грађани усвоје његове

(1) Боље чувена, него-ли виђена. Нар. посл.

законе, али му почну досађивати тражећи или да се што поправи или допуни или изјасни. Видећи да томе неће бити краја он закуне грађане, да ће чувати те законе за 10 година, и ако неузчувају, да поклоне у делфијску цркву слику човјека од злата велику, колик човјек и оде из отачбине да путује. У то је доба био у Мисиру, Криту и малој Азији, где је био код лиђијскога цара Креза.

Вративши се у отачбину 560. г. из путовања, Солон нађе у највећој ватри борбу партаја и свака је имала свога человођу: педијску је партају предводио Ликург, паралијску Мегакл, а Пизистрат, рођак Солонов, диакријску, најсиромашнији ред људства. Најопаснији је био за атињску слободу Пизистрат, који је тежио да буде тиранин. (1) Он се био прославио војничким дјелима и умио је заслијепити народ својом љепотом, опхођењем и љубављу спрам сиротиње. Солон га најприје свјетовао, да то нечини, и кад види да ништа непомаже, он објави народу намјере пизистратове. Све је било напразно! Пизистрат се претвори, да га гоне непријатељи, дође у скупштину сав у крви, на колима, која су вукли израђени коњи и заиште од народа заштите. Нико се несјети, да је то мајсторија, већ по предлогу неког Аристона буде му дана стража — 50 наоружаних људи. Солон је био томе противан, али њему кажу, да је већ остарио и памећу помјерио. Он се утјешни рекавши, да је паметнији од сиротиње а јуначнији од богаташа.

Што је Пизистрат добио стражу, то је био корак, да се осили и постане тиранин. Стража буде умножена, Пизистрат заузме тврдињу, прогна своје противнике и предузме власт. Сиједи старац, Солон, све је употребио и савјете и похуде, да народ

(1) Највише је у грчкој било тирана у VI и VII в. кад су грци одпочели заводити републике.

устане против тиранина говорећи: „Лако би било зауставити насиље, кад се оно прикучује к нама; теже га је збацити, али је ово сјајније и славније,“ али нико није хтио пристати уз њега, а он се наоружа, као војник и стане пред вратима своје куће. „Ја сам извршио моју дужност и свим мојима силама бранио сам моју отачбину и њене законе.“ (1) Он се затим поврати у кућу, но није хтио бјегати из земље, као што су му свјетовали. У кога се уздаш, питали су га, кад нећеш да бјегаш: „у моју старост,“ одговорио је. Живљео је слободно, Пизистрат га није гонио и он је написао неколико стихова народу, кад је овај почео осјећати јарам и тешкоћу нове владе: „Кад ви трпите зло са своје подлости, то немојте кривити богове; ви сте сами те људе узвисили, давши им у руке власт (т. ј. пљачку), с тога сада и подносите тешко робство. Ви гледате на језик и ријечи утворе човјека, а на дјела са свијем непазите: сви ми ходамо путовима лисице, а у свију је нас шупља глава (нема памети).“ (2) Радо ми кажемо, да Пизистрат није учинио никакво насиље сиједоме старцу. Солон је живљео у Атини до смрти. Да — ли је он дуго вријеме живљео послије пропасти његових установа, незна се. Умро је пак, кад му је било од рођења 80 година.

Пизистрат (560 — 510. г. пр. Хр.) приграбивши власт у своје руке морао је владати умјерено, да би утврдио своју владу; али негледећи на то, из солонових се ријечи види, да су многи били незадовољни и тешко им је било сносити владу тиранина. Незадовољство порасте тако велико, да су га двапут амкмеониди протјеривали из Атине. Скоро по смрти Солона, Мегаткл се и Ликург сложе

(1) Плут. Сол. 30.
(2) Плут. Сол. 30.

против Пизистрата и постану тако моћни, да се Писистрат није могао одржати и побјегне из земље. Које је године то било незна се, а исто се тако незна, које се године они заваде около власти и Мегакл се обрати Пизистрату призивљући га натраг у Атину, али само да узме његову кћер за жену. Пизистрат пристане на то и *они двојица* ријеше, да Пизистрат опет постане тиранин у Атини. Из тога се види, како су онда много значили лични одношаји два војводе. Ствар је била свршена између њих двоице, а о атинском су народу мислили утолико, како ће га преварити, те да и против своје воље оствари њихну жељу. Сада се Пизистрат више није могао појавити у скупштини рањав тражећи заштите; требало је измислити нешто ново, што би сваког изненадило. Та два завјереника против атинског народа и његове слободе поступе овако: нађу њеку женскињу Фију, како веле врло дугачку и високу — 6 фута, одјену је у хаљине богиње Атине и даду јој богињино оружије, па она сједне с Пизистратом на кола и пођу у Атину. У наоколо њих ишле су присталице пизистратове, а пред колима су ишли телали вичући: „Атињци! дочекајте добро Пизистрата, кога богиња Атина поштује више од свију самртника и сада га она сама доводи вама у тврдињу“. Та им комендија испадне за руком. Атински народ сусретне богињу потпуно вјерујући, да је то она; Пизистрат по други пут уђе у тврдињу и приграби власт у руке.

По договору Пизистрат ожени се с ћерком мегакловом; али како је имао дјеце с првом женом, није хтио да ова друга постане мајка. На то се озлоједи Мегакл, сложи се с трећом партајом — ликурговом и Пизистрат је морао по други пут побјећи из Атине. Он оде у Еретјију, на острву Евбеји, гдје је проживљео 10. година. Одтален је он помагао Лиг-

даму те постане тиранин Наксоса и особито је много услуга учинио тивцима. Тада му они даду новаца, те најми војске у Аргосу, здружи ту војску с оном четом, коју је добијо од Лигдама и дође у Атину. Без икаквог одпора заузме Маратон, надбије доцније атинску војску, побјеђенима заповједи да иду својим кућама, а сам се крене у Атину и по трећи пут постане тиранин.

Да би се утврдио у Атини протјера из земље алкмеониде и њихне привржснике; од оних, који су били у подозрењу поузима дјецу и пошље Лигдаму, као таоце и најзад, опколи се најамницима — тракијцима. Да би се допао побожним грцима, очисти острво Делос: сви гробови близу цркве аполонове буду раскопани и кости однешене. Затим оснује у Атини најсјајнији празник *панатејски*, који се држао четврте године, а у исто доба почне скупљати пјесме омирове и почне их читати на томе празнику и најзад, отпочне да гради највећу цркву у грчкој богу Зевсу. Ту је цркву тек довршио чак Адријан.

Пизистрат је владао у Атини до своје смрти (627 год.) и тако је, веле, добро владао, да је сам једном дошао на позив у суд. Тој похвали нетреба много вјеровати, вели Грот, јер се зна, да је он држао најмлађене тракице да га бране од атињаца и буне, која би могла букнути. Тукидид вели, да су он и његови синови до убијства Хипарка мудро владали. Та похвала атинског тиранина за нас би много значила, кад ми не би знали, да је Тукидид био једне фамилије са Пизистратом. Иродот говори о њему пристрано, а Аристотељ га само у нечему хвали: он мисли да је Пизистрат предузимао велике народње послове с тога, да народ има посла и да се истроши и осиромаши. То нам објашњава, зашто је атински народ послије његове самрти (527) допустио, да предузму владу његови синови Хипија и Хипарк.

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ У НОВОМ САДУ

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ

Р19 Ср III 127/2/1-2. 1